

LEVEND DENKEN

DE VITALE DIALECTIEK ALS THEORETISCHE GRONDSLAG
VAN DE INDIVIDUALPSYCHOLOGISCHE KARAKTERKUNDE

DR. FRITZ KÜNDEL

VERTAALD EN INGELEID DOOR Dr. A. M. MEERLOO
1934 UITGEVERS SERVIRE DEN HAAG
Oorspronkelijke titel: VITALE DIALEKTIK
Alle rechten voorbehouden

VOORWOORD VAN DE VERTALER

Het zou misplaatst zijn, om bij voorwoord en inleiding van de schrijver, deze vertaling nog eens extra in te leiden, als het hier niet ging om ernstige problemen die extra toelichting vragen voor de niet ingewijde lezer. Dit theoretische werk is een noodzakelijk verweer tegen de modevorming, zoals we die in de hedendaagse psychologie kunnen waarnemen. De "Künkel-mode" of het "Künkelen", zoals het hier en daar reeds heet, behoort hier ook toe. De moeilijkheid van iedere psychologie en van iedere karakterkunde, die zich in te populaire woorden uit, is, dat de leek er zich met zijn eenzijdig opvattingvermogen meester van maakt en schermen gaat met vaag begrepen termen. In onze dagen wordt de psychologie misbruikt om met vage woorden moeilijke en subtiele verschijnselen van het dagelijkse leven te beplakken. Psychologie en karakterkunde zijn jonge wetenschappen, die reeds verrassende inzichten brachten, maar hen ontbreekt discipline en vaktaal.

Dit boek van Künkel houdt zich juist met de vakdiscipline bezig. De schrijver schreef het aan het begin van zijn serie karakterologische werken, als een soort kenniskritiek van het vak, dat in zijn handen zo virtuoos bewerkt zou worden. Het geeft de worsteling weer met enkele grondproblemen, waarmee iedere wetenschap betreffende de mens

zich bezig moet houden. Voor hen bij wie het "künkelen" tot mode verstart, is het goed deze worsteling mee te strijden en te leren zien, hoe sommige thans zo goedkoop gehanteerde begrippen, resultaat zijn van moeizaam denken en van de toetsing van het eigen denken aan de psychologische systemen van anderen. Doet het boek daarom iets droger en dorrer aan, in wezen geeft het Künkel meer in zijn diepte weer.

De titel van het boek vraagt een nadere omschrijving. In het Duits heet het "Vitale Dialektik", omdat de schrijver, in tegenstelling met de alles omvattende dialectiek van Hegel en Marx, slechts het karaktervormend denkspel wil tonen in de wereld der levende dingen.

Daar waar het levende subject "mens" in botsing komt met het object "wereld", ontstaat een spanning, die in laatste instantie leidt óf tot verovering van de wereld óf tot ondergang van het subject. De veranderingen hierbij teweeg gebracht in de levende mens, tot in alle fijne, schier onnaspeurbare hoeken van zijn brein, noemen we zijn reactief ontstane denkwijze, zijn vitale dialectiek of zijn levend denken. Het geeft dus als het ware de strijd weer tussen mens en wereld, zoals die weerspiegeld wordt in het menselijk brein. Het dialectische denkproces wordt hier dus gezien als een dynamische factor, die steeds onze karaktereigenschappen doordringt en

richting geeft. Het woord dialectiek, dat men op de eenvoudigste wijze als redeneerkunst zou kunnen omschrijven, kan men hier dikwijls door het begrip politiek vervangen. Het geeft een onderling vechten en verkennen weer tussen gebeurtenissen van verschillende soort, een in elkaar grijpen van causaliteit en finaliteit.

Een vertaler mag eigenlijk niet kritiseren. Dialectiek wil echter zeggen, het voortdurend kritisch worstelen met de wereld, waarin men leeft, de constante uiteenzetting tussen eigen en anderer waarheden. Ik meen daarom, dat het in de lijn van dit werk lag, in enkele noten de resultaten van mijn worsteling met deze problemen neer te leggen.

De lezer zal bemerken, dat door de enigszins moeizame studie van dit boek, de andere boeken van Künkel voor hem aan diepte winnen. Het karakterologisch woordenspel krijgt daardoor gelegenheid een integrerend deel van ons leven en denken te worden, Moge de golf van psychologische "mode" daardoor een zee van dieper menselijk inzicht brengen.

Mei 1934. Dr. A. M. MEERLOO.

VOORWOORD VAN DE SCHRIJVER

Dit werk heeft niet de bedoeling de grondslagen van de karakterkunde met systematische nauwkeurigheid weer te geven. Het wil slechts het standpunt aangeven, van waaruit een karakterkunde kan worden opgebouwd, waartegen wetenschappelijk niets zal zijn in te brengen, maar die ook (wat nog belangrijker is) praktisch bruikbaar zal blijken. Wat daarenboven voor kritische opmerkingen en praktische toepassingen aangeboden wordt, zal meer voor illustratie dienen dan voor bewijs, slechts voor de verduidelijking van het "herkologische principe".

De vorming van een wetenschappelijke karakterkunde vooronderstelt de kritische en productieve samenwerking van talrijke vakgenoten en de praktische ervaringen van vele jaren. Dit boek over levend denken en levend redeneren, de z.g. "vitale dialectiek", wil deze samenwerking gemakkelijker maken, doordat ze terug gaat naar een vooronderstelling, die vele, hoewel niet alle psychologen en karakterologen, gemeen is: de polariteit van subject en object.

Deze polariteit moet nu werkelijk in het centrum van het systeem geplaatst worden. Zij wordt tot beginsel verheven. En uit dit principe ontspruit noodzakelijkerwijs de dialectiek als methodische ondergrond. Door de dialectiek moet de simpele polariteit Van subject en object zich uitbreiden tot de herhologie of de wetenschap der grenzen, die aan een persoonlijkheid kunnen worden gesteld (herkos = omheining, muur, begrenzing). Talrijke psychische feiten verschijnen op deze wijze in een nieuw en ongewoon licht. Menig verschijnsel, dat tot nu toe onverklaarbaar scheen, verliest zijn raadselachtigheid, en voor de actieve beïnvloeding van het menselijke karakter schijnen nieuwe en zeer gewichtige domeinen ontsloten te worden. De toekomst zal bewijzen, of de herhologie aan haar belofte zal kunnen voldoen, of dat ze slechts de niet gerechtvaardigde overdrijving van een klein stukje waarheid betekent. Slechts in het praktische werk kan blijken, waar de grenzen van een grensonderzoek liggen.

Berlijn, Augustus 1929. Dr. FRITZ KUNKEL.

INHOUD

Voorwoord

Inleiding: Doelstelling en werkplan

I. Kritisch deel.

A. De keuze van het standpunt.

1. De culturele plaats
2. De wetenschappelijke plaats .
3. Het standpunt der vitale dialectiek
4. Het beginsel van het grensonderzoek

B. De keuze der grondbegrippen

5. Energie, kracht, subject .
6. Drift, behoefte, taak .
7. Aanleg, kweekpeil, geschiktheid
8. De beginselen der karakterkunde .

II. Theoretisch deel.

A. Theorie der finaliteit

9. Finaliteit en causaliteit .
10. Finaliteit en historie
11. Finaliteit en totaliteit
12. Finaliteit en grensonderzoek .
- B. Theorie der vitale dialectiek.
13. Vormen der dialectiek
14. Transitieve dialectiek
15. Intransitieve dialectiek
16. Vitale dialectiek

III. Praktisch deel.

A. Individuele karaktergrenzen

17. Biologische grenzen
18. Pedagogische grenzen
19. Asociale grenzen .
20. De crisis van de enkeling
- B. Collectieve karaktergrenzen .
21. De karaktergemeenschap
22. Het volkskarakter .
23. Het klassekarakter .
24. De collectieve crisis

Doelstelling en werkplan

De volgende uiteenzettingen proberen de zich thans ontwikkelende karakterkunde een bruikbare grondslag te verschaffen. Wil men dit doel nader bepalen, dan moet helder voor ogen staan, welke eisen men aan de karakterkunde denkt te stellen. Het is niet voldoende als men het begrip “karakter” voorlopig ongeveer als “de som der menselijke gedragingen”, en de karakterkunde als de leer van de regels, wetten en voorwaarden dezer gedragingen definieert. De standpunten van waaruit de menselijke gedragingen beschouwd, beschreven en uitgelegd kunnen worden, zijn zeer verschillend, afhankelijk van het doel dat de onderzoeker zich stelt en daarom zullen er zooveel verschillende karakterologische systemen ontstaan, als er verschillende doelstellingen en de daardoor bepaalde standpunten zijn. Men denke slechts aan de drie namen, die de eerste plaats innemen bij het karakteronderzoek van het tegenwoordige Duitsland, Ludwig Klages, Emil Utitz, Paul Haeberlin, en men zal voelen, dat ieder van hen een wereld voor zich betekent ¹

In het algemeen is men het er toch over eens, dat de karakterkunde de opvoeders, de artsen, juristen, socialen werkers en aan alle andere beroepen, die met “mensenmateriaal” te maken hebben, de nodige instrumenten moet leveren, die zij nodig hebben voor de beïnvloeding van menselijke karakters. Maar de zelfde taak placht men ook de psychologie op te leggen. En de afgrenzing van beide wetenschappen is weer een nieuwe moeilijke taak. Misschien zal men zeggen, dat de psychische verschijnselen, zoals b.v. vreugde, verdriet, herinneren, vergeten en besluiten nemen, het onderwerp der psychologie moeten vormen, terwijl de vraag, wanneer en onder welke voorwaarden bij een bepaald mens deze bepaalde verschijnselen optreden, kenmerkend is voor de karakterkunde. Maar dit onderscheid is tenminste op dit ogenblik nog niet bruikbaar, want de psychische feitelijkheden zijn in wezen nog even weinig onderzocht als de voorwaarden voor hun optreden. De karakterkunde kan nog niet op een afgesloten psychologie steunen. Zij moet integendeel de taak overnemen om alles wat juist tot onderwerp der psychologie werd bestempeld, mee te behandelen in de kring van haar eigen onderzoekingen. De psychotherapie, in het bijzonder de onderzoekingen van Sigmund Freud, van Karl Gustav Jung en van Alfred Adler, leveren ons weliswaar een groot deel van het materiaal, dat we van de psychologie hoopten te krijgen. Maar we vinden het hier in een speciale vorm gegoten, overeenkomstig de speciale psychotherapeutische afkomst, die een ver doorgevoerde verandering, vereenvoudiging en samenvoeging van deze denksystemen nodig maakt, voordat van wetenschappelijke karakterkunde sprake kan zijn. Dit onder één gezichtspunt brengen van de psychoanalytische en van de individualpsychologische begripsvorming behoort dus ook tot de taak van de thans ontstaande karakterologie. Deze studie tracht die taak zo uit te voeren, dat de resultaten van het freudiaanse onderzoek zo mogelijk in het individualpsychologische systeem van begrippen worden opgenomen en niet omgekeerd. Deze wijze van doen bleek na langdurig onderzoek het theoretisch enig mogelijke en ook het praktisch

¹ In de Hollandse taal vindt men deze stelsels het beste weergegeven in:
Rümke. Inleiding in de karakterkunde. Haarlem 1929.

Ter Haar. Hedendaagse karakterkunde. Groningen -De Haag 1931,

Men zie vervolgens:

L. Klages. Die Grundlagen der Charakterkunde. Leipzig 1928. E. Utitz. Charakterologie. Charlottenburg 1925.

P. Haeberlin. Der Charakter.

nuttigste te zijn. Dat het individualpsychologische standpunt daarbij niet in volle scherpte tot zijn recht komt, spreekt vanzelf. Ondertussen zou men deze verandering als een verdieping mogen opvatten. - Maar over de juistheid of de verkeerdheid van deze methode mag slechts het resultaat de beslissing brengen.

Maar ook nog naar een andere kant moet de karakterkunde buiten haar gangbare interessesfeer gebracht worden. Niet alleen in de reeds genoemde beroepen heeft men met het menselijk karakter te maken, maar in nog heviger mate bij de vorming van het economische leven en bij de binnenlandse en buitenlandse politiek. Alle gebeurtenissen, die in de historie en in de sociologie met nationaal bewustzijn, standsbewustzijn en klassenbewustzijn worden aangeduid, behoren eveneens tot het onderwerp der karakterkunde. Tot nu toe heeft blijkbaar alleen Emil Utitz aan deze problemen bijzondere aandacht gewijd.²

Misschien is de armzaligheid der praktische resultaten, die het karakteronderzoek tot nu toe heeft gebracht, in wezen daaraan te wijten, dat zij haar arbeidsveld - misschien op theoretische gronden en nog onder invloed van de "atomiserende" natuurwetenschap - veel te klein had genomen. Wanneer zij er steeds meer toe zal overgaan, de totaliteit van alle voor de hand liggende karakterproblemen aan te pakken, zal haar taak niet alleen grootser maar ook eenvoudiger worden. Wie vanuit een vliegtuig of vanaf een berg een landschap kan overzien, zal haar geografie veel beter verstaan dan de voetganger, die zich moeizaam door rivieren, bossen en moerassen werkt. Pas als de geograaf de omtrekken heeft vastgelegd, kan de voetganger de bijzonderheden in kaart brengen.

Neemt men de taak zo wijds, dat men van de karakterkunde ook de wetenschappelijke uitrusting voor de praktische oplossing van sociaalpolitieke en cultureel-politieke problemen verlangt, dan zal men er niet van mogen schrikken, als uit het karakter onderzoek iets voortkomt, wat er als een cultureel program uit ziet. Men schrikt immers ook niet, als er uit medische onderzoekingen een hygiënisch programma tot stand komt. Iedere wetenschap, die zich bezig houdt met de dingen uit het praktische leven, moet tenslotte iets bijdragen tot de vraag, hoe wij mensen ons leven op deze aarde moeten inrichten.

Aan de anderen kant wordt dan het gevaar niet denkbeeldig, dat de karakterkunde in dienst van vooringenomen economische, politieke en wijsgerige meningen tot een middel van partijpropaganda wordt verlaagd. Daarom rijst de vraag, hoe een empirische wetenschap - want empirisch moet de karakterkunde zijn en blijven - haar zelfstandigheid kan behouden, hoewel ze zich weet ingelijfd, niet alleen in het theoretische systeem der wetenschappen, dat tenslotte ook door een wereldbeschouwing wordt gedragen, maar ook in het praktische systeem van economische en cultureel-politieke maatregelen, die door de belangen van partijen en staten worden bestuurd. - Wie de waarheid zegt, doet aan politiek. - Wie aan politiek doet, zegt niet de waarheid.

Zonder deze verbondenheid met het leven zou de karakterkunde waardeloos zijn; door het bestaan dier verbondenheid raakt zij echter in gevaar om van zelfstandige wetenschap een tendentius verdichtsel te worden. Er blijft niets anders over, dan dit gevaar zo duidelijk mogelijk onder de ogen te zien, en zijn betekenis en zijn grenzen na te gaan, de daaruit ontstane foutenbronnen goed in oenschouw te nemen en hen zo mogelijk uit de weg te gaan.

² E. Utitz. Charakterologie. Pan-Verlag. Charlottenburg 1925. Later dieper uitgewerkt in zijn: Mens und Kultur. Stuttgart 1933

Het zal het beste zijn, eerst het standpunt vast te stellen, van waaruit de opgaven der karakterkunde zullen moeten worden aangepakt. Dit standpunt moet zowel wijsgerig alsook cultureel-politiek en kritisch onderzocht worden. Als resultaat zal dan blijken, op welke plaats in het systeem der wetenschappen de karakterkunde moet staan. Overeenkomstig deze plaats in het systeem der wetenschappen zal de keuze der grondbegrippen moeten worden gedaan, en wel, na zorgvuldige toetsing met andersoortige grondbegrippen, die door andere onderzoekers zijn gekozen. Dit deel van het onderzoek is in wezen van kritische aard.

Vanuit de zo gevonden grondbegrippen ontstaat vanzelf de wetenschappelijke vorm, die van de karakterkunde moet worden verlangd. Dit tweede deel is dan in wezen van theoretische aard.

In het derde deel, dat meer op het praktische gericht is, zal tenslotte moeten worden aangetoond, welke concrete problemen er ontstaan, als de op die manier gevonden gezichtspunten toegepast worden op het materiaal der karakterkunde, namelijk op de resultaten van de z.g. mensenkennis, de psychologie en de sociologie.

Vanzelfsprekend staat deze deductieve bouw slechts in dienst van de grotere helderheid. Hij beantwoordt zelfs helemaal niet aan het feitelijk verloop van het onderzoek. De inzichten van de "vitale dialectiek" zijn zoals iedere empirische wetenschap langs inductieve weg tot stand gekomen, en wel hoofdzakelijk op grond van psychotherapeutische ervaringen. De psychotherapie levert ons thans voor het karakteronderzoek hetzelfde wat het exacte experiment aan de fysica en de chemie levert, n.l. het controleerbare materiaal voor onderzoek, waaruit de theoretische gevolgtrekkingen moeten worden afgeleid. Alleen zijn we op ons gebied veel minder dan de man van de natuurwetenschap overgeleverd aan de dwaling, dat een "onbevooroordeelde" interpretatie van ervaringsfeiten mogelijk is. Daarom is in de karakterkunde de deductieve methode, die een wereldbeschouwing tot achtergrond neemt, niet alleen zuiverder, maar ook eerlijker dan de omgekeerde handelwijze, waarbij men naar het lijkt zonder vooroordeel zijn observaties verricht, om er tenslotte toch slechts theoretisch uit te halen, wat men er te voren ongemerkt ingestopt heeft.

A. DE KEUZE VAN HET STANDPUNT

1. De culturele plaats

Wie thans zichzelf en anderen rekenschap wil geven van zijn wetenschappelijk standpunt, moet aangeven, hoe volgens hem zijn plaats is in de historische structuur van zijn tijd. Vroeger moest men zeggen welke wereldbeschouwing men beleed. Men moest tussen idealisme of materialisme kiezen, tussen empirisme of dogmatisme, of men moest bewijzen, dat de overige ismen, die men niet kon aanhangen, fout waren. Voor ons zijn deze begrippen en standpunten op wonderlijke wijze door elkaar heen gegaan. Ze hebben hun starheid verloren, en we begrijpen steeds duidelijker, dat idealisme en materialisme niet meer onverzoenlijke tegenstellingen zijn, maar dat beide de bij elkaar horende zijden of uitdrukkingsvormen symboliseren van een bepaalde soort van blindheid. Wij beginnen pas de wirwar van standpunten te begrijpen, hun schijnbaar verwarrende tegenstelling en overeenkomst openbaart zich als de goed geordende en goed begrijpelijke driepas der dialectiek, die iedere historische ontwikkeling beheerst.³ Deze dialectische ontwikkeling der wetenschappelijke standpunten past zich zinnig aan bij de dialectische ontwikkeling van de geschiedenis der mensheid. Er bestaat binnen de menselijke rede geen absoluut en eeuwig systeem van ware inzichten. En ook Hegels dialectiek is verouderd, hoeveel geestelijke kostbaarheden nog in haar verborgen mogen liggen. Want: "De filosofen hebben de wereld op verschillende wijze geïnterpreteerd, maar het komt er op aan haar te veranderen", zegt Karl Marx, die tegenover Hegels grote these de grote antithese schiep.⁴ Maar ook Marx is verouderd. Boven Hegel en Marx uit roept de werkelijkheid om nieuwe syntheses.

Onze voorouders maten, wat in hun tijd gebeurde, aan standpunten die zij beleden, maar die niet aan een tijd gebonden waren. Zij vroegen of een mens of een eeuw het idealisme of het materialisme had gehuldigd. Zij bewonderden, wat tot hun eigen isme paste, en verdoemden al het andere. Maar zij konden hun eigen tijd niet begrijpen. Zij kenden niet de tegenstellingen, die hun eigen tijd in beroering brachten en hun eigen standpunt bepaalden.

Wij meten daarentegen de standpunten en de denksystemen naar de historische werkelijkheid, waar zij uit groeien en die ze moeten beïnvloeden. Wij vragen, op welke plaatsen en bij welke gebeurtenissen der menselijke historie, idealisme en materialisme opduiken, en wij vragen of zij en in hoeverre zij de ontwikkelingsgang veranderen. Wij zien de hoogste instantie, waarnaar alle onderzoek en alle denken en handelen beoordeeld moet worden, niet meer als een systeem van absolute begrippen, maar als een in de tijd uitgestrekte en daarom immer onafgesloten en onvolkomen werkelijkheid: de historie. De historie alleen kan over de betekenis der standpunten beslissen.

Wij zullen noch langs empirische noch langs speculatieve weg de volle waarheid bereiken. Wij zijn, gelijk Paulus, ervan overtuigd dat "ons weten stukwerk" is en zoals Karl Marx, dat ons "bewustzijn van ons zijn" voorwaardelijk is, en zoals Alfred Adler,

³ Dialectiek betekent in algemene zin de kunst om te redeneren en te schiften volgens logische regels, doch hier vooral de kunst om door ontleding van begrippen tot de waarheid te komen. Het is de kunst van de dingen logisch te ontleden, die ogenblikkelijk de tegenovergestelde kanten van het onderzochte laat zien, naast alle facetten die tussen die twee uitersten liggen. Men zou het ook door schifkunde kunnen vertalen. (Vert.)

⁴ Karl Marx, Thesen über Feuerbach

dat het niet om waarheid gaat, maar om een voortschrijden “van een grotere naar een kleinere dwaling”.

Dit besef van het voorlopige van iedere theorie zou tot een relativisme en tot een utilisme⁵ kunnen leiden. Daar het echter verbonden is met de onmiddellijke verantwoordelijkheid van de enkeling - omdat de enkeling de gevolgen van zijn gedrag dragen moet, ook daar waar zijn inzicht niet toereikend is - ontstaat er theoretisch het tegendeel van relativisme, namelijk de noodzakelijkheid van een voortdurende verdieping van de theorie, en praktisch het tegendeel van utilisme, n.l. de noodzakelijkheid, een steeds grotere verantwoordelijkheid op zich te nemen. De groeiende verantwoordelijkheid dwingt tot uitbreiding van inzicht, en de uitbreiding van inzicht voert tot het groter worden van de verantwoording. Deze dialectische verbinding van kennen en handelen is het kenteken van de nieuwere sociologie en van de nieuwere karakterkunde. En zij is ook het kenteken van de weg, die ons niet alleen toestaat, maar die ons dwingt, “de wereld te veranderen”.

Onze tijd is anders dan enig vroeger tijdperk doorwoeld door politieke, economische en filosofische twisten. In de middeleeuwen begreep de enkeling maar weinig of helemaal niets van dat, wat zijn eeuw bewoog. Hij bebouwde zijn akker, had ruzie met zijn bureu, trok met zijn leenheer op tegen de heidenen, maar hij aanvaardde de wereld waarin hij leefde met haar problemen en gevaren, met haar oorlog en vrede, welstand en hongersnood, als een bestiering des hemels. Hij kwam niet op de gedachte de beweegredenen en voorwaarden van dit lot te gaan onderzoeken en te willen begrijpen, en daarom kwam bij ook niet op de gedachte, het door eigen inspanning te veranderen.

Thans weet iedereen (of kan het tenminste weten), dat niet alleen oorlog en vrede, maar ook de prijzen der levensmiddelen, de lonen, de arbeid en de werkloosheid afhankelijk zijn van de wereldtoestand, van de positie van de wereldmarkt, de internationale politiek en de stand van de klassenstrijd. De wereldbol begint doorzichtig te worden en de mensheid wordt een overzichtelijk en begrijpelijk geheel. De economische en culturele achtergrond van ons leven is zo dichtbij gekomen, dat iedereen aan het ontbijt door een blik in de krant vaststellen kan, wat op deze wereld gebeurt.

In de middeleeuwen en in de oudheid verliep de werkelijkheid tot op zekere hoogte in twee lagen. In grote, voor de enkeling onbegrijpelijke schreden voltrok zich het lot der volkeren, dat de enkelingen met zich meesleurde. Bedreigd en gedragen door deze donkere achtergrond, zocht de middeleeuwse mens zijn eigen kleine leven en dat van zijn gezin, van zijn stand, en van zijn stad te vormen, zo goed als het gaan wilde. Maar hij was door zijn achtergrond, door zijn horigheid aan stand, volk en ras niet alleen in zijn inzicht aan bepaalde grenzen gebonden, maar ook in zijn handelen. En deze gebondenheid bracht met zich mee, dat ze hem zelf onzichtbaar bleef.

Het onderzoek van de bewegings- en bewustzijnsbeperkingen vormt een gewichtig deel van onze karakterkunde. Niet alleen de voorwaarden voor hun ontstaan en hun werking, maar ook de voorwaarden voor hun verbreking moeten opgehelderd worden. En deze onderzoekingen zijn nu eerst mogelijk, omdat de beperkingen van het bewustzijn eerst bewust worden, als ze ophouden aanwezig te zijn.

Hier liggen de problemen, die men met de woorden: standsbewustzijn, klassenbewustzijn, nationaal bewustzijn placht te betitelen. Zij hebben een wezenlijken invloed op ieder menselijk karakter.

⁵ relativisme= alles is betrekkelijk en daarom nimmer kenbaar voor ons mensen;
utilisme = goed en waar bestaat slechts voor zover het nuttig is voor de mens. (Vert.)

Door de kennis van deze voorwaarden wordt de werkelijkheid met haar aan volk en stand en klasse gebonden lotgevallen meer en meer voor wetenschappelijke beschouwing en praktische vormgeving toegankelijk. Door de verantwoordelijke deelname aan het politieke en economische leven van volk, klasse en mensheid wordt de enkeling ingelijfd in de gebeurtenissen van de wereld. Ook hier werkt de dialectische ontwikkeling door, die ons dwingt om door ons groeiende inzicht een steeds grotere verantwoordelijkheid op ons te nemen, willen we niet, als onze voorouders, tot willoze speelbal worden van het fatum der volkeren. En de groeiende verantwoordelijkheid dwingt ons wederom om ons inzicht te verdiepen om daardoor weer het gevoel van verantwoordelijkheid te doen groeien.

Weliswaar zijn we pas aan het begin van deze ontwikkeling. We beleven nog pas haar eerste crisisperioden, die ons door hun nieuwheid angstig maken, en die er menigeen toe brengen om voor het heden zijn ogen te sluiten, om zich in plaats daarvan met de crisis van de Spartanen en de Atheners bezig te houden. Maar wie zien wil, is nu reeds in staat om te leren zien, dat in zekere mate de tegenwoordige karaktermoeilijkheden van de enkeling als onderdeel van cultuurproblemen van hoger orde tot stand komen. Wie de verdwijning van het standsbewustzijn en ten dele ook reeds die van het nationale bewustzijn⁶ en wie het ontstaan van het klassenbewustzijn en ten dele ook reeds de overwinning ervan, tot wetenschappelijk object durft te maken, die overziet gauw het gevaar, de taak en de verantwoordelijkheid, die iedere enkeling door zijn historische plaats beschoren is. Van de sociologie uitgaande vindt bij een nieuwe toegang tot de karakterkunde, en vanuit de karakterkunde vindt bij een hefboom voor de omzetting van de werkelijkheid.

De tegenwoordige tijd kenmerkt zich door het baan breken van een nieuw gevoel van verantwoordelijk beid in het bewustzijn van de mensen, door een omzetting van dit gevoel in praktisch handelen en door een feitelijke verandering van de wereld ten gevolge van dit verantwoordelijke handelen. - Wat thans vanuit Moskou en Genève wordt geprobeerd is nog nooit geprobeerd. - Hiermede staat het heden en de naaste toekomst in krasse tegenstelling tot het verleden, dat alleen maar een theoretische doordringing der werkelijkheid kende, terwijl het tegenover een praktische "wereldhervorming" zo sceptisch was en vanuit haar standpunt ook moest zijn, dat wereldverbetering gelijk stond met fantasterij. De goede reden voor dit pessimisme lag in het feit, dat het bewuste subject, de enkele mens, weliswaar met theoretische – "veelweterij" tegenover de geweldige en veelzijdige buitenwereld stond, maar in de praktijk volkomen radeloos en machteloos was.

Door de nieuwe verantwoordelijkheid, die niet zo maar een idealistische utopie of een zedelijke eis is, maar een zeer reëel, ongemakkelijk en onafscheidelijk bestanddeel van ons leven, treedt de zichzelf bewust geworden klasse als handelend subject op en het van zichzelf bewust geworden volk treedt in de plaats van de enkeling. De totaliteit wordt weer handelend en lijdend tegelijk, het geheel wordt weer historisch subject en object, net als het in de middeleeuwen was. Maar destijds was de mensheid als geheel nog blind, thans wordt ze ziende. Want de enkeling wordt bewust tot verantwoordelijk orgaan van het geheel, aan welks lot hij deel heeft. En hoe meer hij door zijn besef van de samenhang en de verantwoordelijkheid - van het feit, dat bij de gevolgen van wat de mensheid doet of niet doet, dragen moet - tot medewerker aan de geschiedenis der mensheid wordt, des te meer groeit de

⁶Dit vermoeden werd in 1929 geschreven. (Vert.).

“verantwoordelijkheid voor de wereld” tot een onweerstaanbare macht, die de geschiedenis der mensheid in nieuwe banen begint te leiden. Hier duikt de oude vraag op, hoe dan datgene, wat zich in de historie manifesteert, gedacht moet worden. Is het het volk of de cultuur of de absolute geest of de economische ordening of God? Wie “maakt” de historie? Wat geeft de doorslag, wat handelt, wat heeft de leiding, wat verandert er als de mens anders wordt? Volgens welke wetten geschiedt de verandering van het geheel? De voluntaristen zeggen: Alleen als de wil verandert, verandert de mens; de mentalisten zeggen: alleen als het denken verandert, verandert de mens; de emotionalisten beweren hetzelfde van het gevoel. Maar men kan aantonen, dat allen zich vergissen. Pas als de mens, het subject, zich verandert, verandert zijn denken, zijn voelen en zijn willen. De mens is niet het zelfde als een van deze onderdelen, en bij is er ook niet de som van, maar hij is hun drager, hun bron en was er daarom “vóór” hen. Het is het primaire, omdat het geheel er vroeger moet zijn dan de delen.

Om precies dezelfde reden is de drager van de historie noch de economie, noch het geestelijke, noch de staatsvorm, noch een ander deel van het geheel. De mensheid verandert niet, omdat de productie verandert, of omdat de geest zich verandert, maar als de mensheid zelf verandert, veranderen al haar uitingsvormen, vanaf de productiewijze tot aan haar geestelijke cultuur. Zowel de vulgair- materialistische als ook de vulgair- idealistische opvatting is ontoereikend. Zij benoemen willekeurig een deel van het geheel tot de doorslaggevende wet voor de verandering. Zij willen het geheel door de delen verklaren, die zelve pas door het gehele proces verklaard kunnen worden.⁷

De drager van de wetmatige veranderingen, zowel in het leven van de enkeling als in het leven der mensheid, is noch het denken, noch het willen, noch de ideologie, noch de economische ordening en evenmin ieder ander onderdeel. De wetten van de verandering liggen in de innerlijke dialectiek van het leven zelf. Wat echter onder de dialectiek van het leven verstaan moet worden, dat vormt juist het thema van dit boek.

2. De wetenschappelijke plaats

Vraagt men nu, welke grondslagen de karakterkunde kan vinden in het tot nu toe gezegde, dan kan het antwoord het beste weer de vorm van een historische uiteenzetting aannemen. Het doel van deze uiteenzetting moet zijn duidelijk de houding te bepalen ten opzichte van de tegenwoordige positie der wetenschap. De wetenschap van de middeleeuwen, de scholastiek, was in haar denkvorm gebonden aan de begripsvorming van Aristoteles, maar haar wijsgerige achtergrond kwam in twee gedachten tot uitdrukking, waarvan slechts de eerste reeds in bezit van de oudheid was, terwijl de tweede het geestelijk eigendom van de middeleeuwen

⁷ Deze hier genoemde verhouding van deel tot geheel beheerst de gehele moderne psychologie en biologie. Het principiële onderscheid tussen geheel en de som van de delen is iets kenmerkends van het leven. In de dode wereld kent men die bijzondere structurele samenhang niet. Juist het samenhangen en samenbinden van de delen, is het grote geheim, waarbij de delen zelf in het niet geraken. (Vert.)

uitmaakte. De eerste gedachte bracht tot uitspraak, dat de dingen van de buitenwereld werkelijk zo zijn, zoals het menselijk bewustzijn ze in zijn waarnemingen, begrippen en oordelen "afbeeldde". Deze beschouwingwijze wordt van het standpunt der hedendaagse kennistheorie naïef materialisme genoemd. Het onderscheidt zich van het wetenschappelijk materialisme van de 19de eeuw doordat de middeleeuwse mens niet alleen aan het werkelijke aanwezig zijn van de dode materie geloofde, zoals de hedendaagse natuurkundige, maar dat bij bovendien ook van het werkelijke bestaan van de levende wezens overtuigd was. Hij stelde ze zich als "Zielen" voor, die in wezen iets anders moesten zijn dan de dode stof, die zij bezielde. Daardoor kende de scholastiek nog niet de taak, die sindsdien aan de mechanistische natuurwetenschap mislukt is, om de levensverschijnselen terug te brengen tot de dode wetten van kracht en stof. De vraag echter, hoe het levende en het dode zich tot elkaar verhielden, werd door de scholastische theologie in die richting geleid, dat de mens moest trachten te begrijpen, hoe het in Gods belang lag, de wereld juist zo uit levende en dode dingen samen te stellen, zoals ze eenmaal samengesteld was.

De tweede grondgedachte van de middeleeuwen, waarvan in de oudheid slechts enkele sporen te vinden zijn, verandert deze theocentriciteit - "God is doel van alle dingen" - weer in anthropocentriciteit - "de mens is doel van alle dingen" -. Hij geeft n.l. aan, dat al het geschapene weliswaar tot roem van de schepper is geschapen, maar dat toch tenslotte zijn roem in het bewustzijn van de mens ligt. De wormen, die door de vogels worden opgegeten, en de wormen, die daarna van hun kant de vogels oppeuzelen, zijn niet onmiddellijk dienstbaar aan goddelijke doeleinden; maar de mens die door de aanblik van deze gebeurtenissen tot in z'n ziel wordt gegrepen, rechtvaardigt pas door die ontroering de natuur. "Tot meerdere ere Gods" betekende steeds "Tot meerdere ere Gods bij de mensen". Doel van de schepping bleek te zijn de bekering der mensheid.⁸

Dit kinderlijke belangrijk vinden van de mens, die hem tot doelpunt van alle dingen maken, heeft de teleologie, de denkvorm van het doelvolle, voor eeuwen in diskrediet gebracht. Men moest eerst tot in de ergste banaliteiten van het z.g. doelloze mechanistische materialisme verzinken, voordat men weer de moed kon verzamelen, zich te wenden tot het op een doel gerichte denken (Teleologisch denken). En thans nog valt het vele mensen zwaar om te begrijpen, dat het doelvolle van de natuur, niet hetzelfde is als het ingericht zijn van de natuur op menselijke doeleinden; of anders uitgedrukt: dat de vraag naar het doel alleen maar een denkvorm is, die de vraag naar de inhoud van het einddoel nog volkomen open laat.

Wat echter de middeleeuwen kenmerkte in tegenstelling tot deze wetenschappelijke armoede, is de onvoorwaardelijke eenheid van denken en leven, die weliswaar slechts als gevolg van deze theocentrische instelling mogelijk was. En deze eenheid moest eerst kapot, opdat wetenschap en industrie tot ontvouwing konden komen, vóórdát de zelfstandig verder ontwikkelde delen zich tot nieuwe eenheid kunnen

⁸ Konrad van Meggenburg, zegt in "Das Buch der Natur", in 1350 (geciteerd volgens: Herrigel, Das Neue Denken). "Porphirio" heet een vogel die andere gewoonten en andere wijzen van doen heeft dan andere vogels, zoals Johannes der Meister zegt, want hij heeft een brede voet om te zwemmen en een andere gespleten voet om op het land te gaan ... Onder deze vogel versta ik een geestelijk mens, die heeft een brede voet, zijn rede, want de rede begrijpt alle dingen van God en alle schepping. Met de voet raakt de geestelijke mens doordrenkt van het water van alle geestelijke werken. Onder de gespleten voet van de vogel versta ik het dwalen van de geestelijke lieden in deze wereld, want zij is gespleten en ze heeft een kruispunt naar de twee woorden: Het is zo en het is niet zo. De twijfel loopt mede met alle dingen van deze wereld.

aaneen sluiten. De verwerkelijking van deze eenheid staat thans als meest dringende taak voor ons.

De dageraad van de nieuwe tijd, die op theoretisch gebied de ondergang van de verouderde en verstarde scholastiek betekende, valt ongeveer met de reformatie samen. Maar zijn klare uitdrukking vindt hij eerst in Galilei en Kepler. De beslissende wending kwam gedurende de dertigjarige oorlog. Zij kenmerkt zich daardoor, dat Galilei tegenover de natuurverschijnselen niet meer de vraag stelde “wat” er gebeurde, maar “hoe” het gebeurde.⁹

Het weten put zich sedert dien uit in een systeem van natuurwetten, dat zo mogelijk uit één enkele grondwet afgeleid zou moeten worden. Voor dit doel wordt de wereld der objecten in steeds kleinere delen verdeeld of als verdeelbaar voorgesteld. Het blijvende, het onveranderlijk en eigenlijk zijnde, welks enige eigenschap nog de beweging is, en tot welks veranderingen van eigenschap alle natuurverschijnselen moeten worden herleid, wordt tenslotte het atoom of het elektron of de met kracht gevulde ruimte. Zo voert de natuurwetenschap tot volledige opheffing van het begrip “substantie”. Zij zet er voor in de plaats het begrip “functie”¹⁰ Ieder samenvatten tot een bepaald ding (hypostasering) blijkt slechts een voorlopige noodhulp, een vulgair voorwetenschappelijk inzicht te zijn. Wat een stuk ijzer tot ijzer maakt, is niet het voorhanden zijn van een vaste metaalachtige materie, maar de onverbreekelijke natuurwet, waarnaar de met kracht geladen ruimtedeeltes of de planeten systemen der elektronen zich in evenwicht houden in de vorm van atomen en moleculen. Het belangrijke echter van de natuurwetenschap is voor ons niet dit afstand doen van de kennis der substantie, waarmede we het geheel eens zijn, maar het nalaten zich te bemoeien met het subject. Het subject, de kennende mens, is juist dat, waarvan geabstraheerd moet worden, wil natuurwetenschap ontstaan. Maar niet alleen van het kennende subject doet de natuurwetenschap afstand, maar ook van het subject in het gekende, van het subject in het object. Ook het levende lichaam wordt in zijn delen, zijn organen, cellen en chemische elementen uiteengereten en moet als samenstelling, als optelsom van deze bestanddelen begrepen worden. Alles wat een mens doet, ook wat hij denkt en voelt, zijn karakter en zijn ziel, zou zich tenslotte uit dit systeem van dode natuurwetten moeten laten verklaren. - Hiermede doet de natuurwetenschap afstand van het begrip der persoonlijkheid en van het leven in het algemeen. Het levende schijnt haar slechts een bijzondere gecompliceerde vorm van het dode toe, en gedachten en gevoelens zijn voor haar een functie der hersenen. Haar ideaal is het streng doorgevoerde monisme op fysische grondslag. -De karakterkunde van deze richting verstart in een lege mechanica der associaties. Aan deze duidelijke en onbetwistbare aanspraak op de verklaarbaarheid van al het werkelijke dankt het mechanistische natuuronderzoek echter de geweldige vooruitgang, die haar in de laatste 100 jaar de voornaamste plaats te midden der menselijke cultuur heeft verschaft.

Het is echter gemakkelijk in te zien, dat het subject zich weliswaar theoretisch laat uitschakelen, maar dat de zo ontstaande wetenschap altijd slechts een abstractie en daardoor iets onwerkelijks kan zijn. De werkelijkheid omvat ook het subject, en de

⁹ Galilei. Brieven over de zonnevlekken (geciteerd volgens Herrigel, Das neue Denken): “Of we zoeken langs de weg der speculatie in het ware en innerlijke wezen van de natuurlijke substanties door te dringen, óf we stellen ons tevreden met de kennis van enkele empirische kentekenen ... Ofschoon het alleszins een vergeeflijk begin zou zijn, de substantie der zonnevlekken te onderzoeken, tòch is het ons daarom geenszins verboden, hun empirische kentekenen, hun beweging hun gestalte, hun grootte, hun doorzichtigheid, hun veranderlijkheid, hun ontstaan en hun vergaan te leren kennen, wat alles ons wederom tot middel kan dienen, om tot een dieper inzicht in andere strijdvrage der natuurwetenschap te geraken.

¹⁰ Paul Cassirer. Funktionsbegriff und Substanzbegriff. Berlin 1923

natuurwetenschap die van het subject abstraheert, kan de werkelijkheid geen recht laten wedervaren. Dat zij daarbij toch het menselijke subject aan de heerschappij over de natuur hielp, doet niets af aan haar principiële ontoereikendheid. Zo gauw men namelijk het abstracte en onwerkelijke karakter van de natuurwetenschap vergat en haar voor “de waarheid” uitgaf, stond het subject buiten het beeld van de wereld. Het was niet verdwenen, maar het was onzichtbaar, en in het verborgene, als door een tovermantel beschermd voor iedere controle, leefde het zich in vrije willekeur uit; waar er theoretisch slechts objectieve wetenschap was, woekerde praktisch een onbeteugeld subjectivisme.

Bovendien kunnen de natuurwetten altijd slechts het algemene bevatten. Haar mazen kunnen nog zo eng gespannen worden, het bijzondere “einmalige” en individuele ontkomt hen toch altijd.¹¹

Dat was theoretisch van het begin af duidelijk. Maar omdat die verandering in de historie niet door de innerlijke dialectiek van de ontwikkeling van het geheel wordt bepaald, moest de natuurwetenschap met haar aantoonbare foutieve aanspraken wachtend blijven staan, totdat de tijd rijp was voor de opbouw van nieuwe onderzoeksmethodes, die in tegenstelling tot de “wetenschap van het dode” een “wetenschap van het levende” kunnen grondvesten.

Maar voordat van deze verandering sprake kan zijn, n.l. van de tegenwoordige wetenschappelijke crisis, moet nog de tweede stroming in het denken van de nieuwe tijd genoemd worden, die schijnbaar in tegengestelde richting is verlopen, maar die klaarblijkelijk echter de onontbeerlijke “andere helft” van het natuurwetenschappelijk denken vormde, zodat eerst beide tezamen de geestescultuur van het individualisme uitmaakten.

De vraag, van waaruit Kant tot zijn hoofdwerk “De kritiek der zuivere rede” geraakte, luidde: “Hoe is natuurwetenschap mogelijk?” Deze vraag stelde stilzwijgend voorop, dat de wetenschap in de eerste plaats met dode lichamen te maken heeft. Het antwoord stelde daarom de categorieën van ruimte, tijd en causaliteit op de voorgrond; de categorieën der dode materie.¹² De denkvormen echter, waarin het levende wordt samengevat, middel en doel, deel en geheel, orgaan en organisme, vonden slechts aan de rand van Kant’s systeem, als bij gelegenheid bruikbare hulpbegrippen, een bescheiden plaatsje. Het zwaartepunt van het ganse criticisme lag in dat inzicht, dat alles, wat in ruimte en tijd verschijnt, niet in staat is, ons maar iets over het wezenlijk zijnde, over het “Ding an sich” te vertellen. De eis van Galilei, dat de wetenschap alleen maar het “hoe” en niet het “wat” der werkelijkheid moet onderzoeken, werd daarmee op grandioze wijze tot kennistheoretische grondslag van alle weten verheven. Door deze uiterste zelf beperking van het menselijke weten werd gelijktijdig een niet meer te overtreffen graad van zekerheid en helderheid bereikt. Langs deze weg was natuurwetenschap mogelijk. - Maar ook niets anders dan natuurwetenschap.

Kant zelf redde voor het praktische leven nog de weg van de praktische rede, maar alleen door af te zien van de volwaardige wetenschappelijke mogelijkheid om het leven te onderzoeken. Ook bij hem verdween het subject, niet alleen als kennend

¹¹ William Stern. Person und Sache. Leipzig 1923. “Met alle wetten der wereld bereikt men immer slechts het mogelijke en het noodzakelijke, nooit echter het werkelijke.” De tegenstelling tussen natuurwettelijk en bijzonder “einmalig” vindt men het eerst uitgewerkt bij Windelband “Normen und Naturgesetze” 1882

¹² Categorie betekent aanvankelijk één der rubrieken waaronder al het bestaande is onder te brengen. Kant beschouwt de categorie als een functie van het verstand, die door de aanschouwing wordt gerealiseerd. - De categorie der causaliteit, betekent dat het causaliteitsbegrip aan onzen geest eigen is, dat we de dingen, al aanschouwend, ordenen volgens rijen van oorzaak en gevolg. (Vert.).

subject, maar ook als subject in het gekende en tegelijke als het kenbare subject. Maar daarvoor verkreeg het als transcendentiaal subject, als drager en toepasser der categorieën, een nieuw geestrijk en vol komen onaantastbaar bestaan. De idealistische filosofie maakt de werkelijke wereld tot een zuiver probleem van het subject. Zij abstraheert van het object, dat zij als "Ding an sich" naar het rijk der schaduwen verbant, en zij houdt het subject over, dat tenslotte wederom het onkenbare "Ding an sich" is en in het rijk der schaduwen huist. Haar gedachtegang is dus tegengesteld aan die der natuurwetenschap, maar voert echter tot een zelfde en nog bedenkelijker resultaat. De wereld wordt tot een Sluier van Maja, tot een Fata Morgana, tot een droom of tot een spel van het subject. En het onderscheid tussen van buiten komende waarnemingen en van binnen komende fantasieën, het onderscheid tussen droom en werkelijkheid, kan alleen achteraf langs omwegen in het systeem worden ingevoegd (b.v. door het gezichtspunt van de "volkomenheid der voorstellingen"). Het enig werkelijke is dus ik. Ik kan de wereld weliswaar noch veranderen noch kennen, maar zij is toch niets meer dan mijn voorstelling. En ik zelf kan mij evenmin veranderen, ik ben zoals ik ben, en dat is voldoende. - De karakterkunde van deze richting wordt tot metafysische speculatie. "Das Ding an sich wird zum Ding für mich", het wordt tot ding voor mij, zegt Friedrich Engels en schetst daarmee treffend dat woekeren van het individualisme, dat door de eenzijdigheid van het idealisme even goed begunstigd wordt als door de eenzijdigheid van de natuurwetenschap. Beide geestesrichtingen hebben gemeen, dat van het subject niet gesproken mag worden. En ondertussen is ongemerkt het subject tot ik geworden, terwijl het vroeger, zonder dat men zich daar rekenschap van gaf, "wij" heette. De wetenschap, die het "ik" nog niet kende en het "wij" niet meer kende, moest daarom beiden ongecontroleerd laten. En de ikjes groeiden en het wij viel in stukken. De 19de eeuw kan men zowel in filosofie en wetenschap, als ook in het privé en politieke leven, leren zien als de eeuw van het onzichtbare subject. Onzichtbaar in zijn tovermantel, onvatbaar voor begrippen, blijkbaar zonder vrije wil of vereenzelvigd met de wereldwil, deed ieder ik, wat het zelf wilde.

3. Het standpunt der vitale dialectiek

De wetenschappelijke positie van onze tijd wordt gekenmerkt door het feit, dat het subject tegelijk zijn tovermantel en zijn heerserskroon heeft afgedaan. Noch de onbepaalde overmacht, die hem in het Filosofisch idealisme wordt toegedacht, noch het duistere inbrekersbestaan, dat hem volgens het natuurwetenschappelijke materialisme als rol werd toebedeeld, lieten zich op de duur handhaven. Beide standpunten, die zich als verschillende vormen van het individualisme onthuld hebben, moesten voor een hogere synthese plaats maken. Het voornaamste kenmerk van deze synthese is de gelijktijdige erkenning van subject en object. Haar voornaamste probleemstelling luidt: Hoe kan de verhouding tussen subject en object of, wat het zelfde is, tussen het levende en het dode, zo gedacht worden, dat dit enerzijds onoverbrugbare dualisme, anderzijds toch tot de eenheid van onze werkelijke wereld wordt samengevat.

Ook hier valt een bijzondere gebeurtenis te noemen, die net als de ontdekking van de wetten der zwaartekracht door Galilei als een wegwijzer aan het begin van het tijdperk staat. Het zijn de proeven, die Hans Driesch met doorgesneden zee-egeleieren verrichtte. Zoals bij Galilei het dode voorwerp van onderzoek was en de zuivere mechanica als resultaat uit zijn arbeid ontstond, zo is bij Driesch het leven

voorwerp van onderzoek, en het resultaat, dat weliswaar nog in het eerste begin is, is de zuivere biologie.

In het eerste delingsstadium bestaat de zee-egelkiem uit twee cellen. Bij normale ontwikkeling ontstaat uit de ene cel de linker en uit de andere de rechter lichaamshelft van het nieuwe dier. De mechanistische natuurwetenschap moest volgens haar denkwijze aannemen, dat in de ene cel de rechter, en uitsluitend de rechter, en in de andere slechts de linker zee-egel helft "in aanleg" of "gepreformeerd" was. Iedere cel moest dus in zekere mate het bouwplan voor een half lichaam bezitten, en beide zouden niet verwisselbaar zijn. Driesch scheidde deze beide cellen van elkaar en verwachtte, dat uit ieder zich een halve zee-egellarve zou ontwikkelen, precies zoals dat vroeger in overeenkomstige proeven door Roux bij kikkereieren was waargenomen. Maar in plaats daarvan kwam uit ieder der beide cellen een volledige larve, die echter maar de helft van haar natuurlijke grootte bereikte. Zo bleek dat de ene cel in staat was zowel een halve zee-egel uit zich te laten ontstaan (als ze n.l. niet van de tweede cel werd afgescheiden) alsook een "volledig dier op halve grootte (n.l. als de scheiding van haar zustercel tijdig plaats had). Anders uitgedrukt: de eenheid van het dier, zijn aanleg of zijn bouwplan kon niet over de verschillende cellen verdeeld zijn. Hiermede was iedere "mozaïek of machinetheorie van het leven" definitief weerlegd. Want er is geen mechanische ordening van samenstelde delen denkbaar, die bij halvering van de machine zich zelfstandig zó zou kunnen reorganiseren, dat uit de beide halve machines twee hele machines van halve grootte ontstaan. Het mechanistische standpunt in de biologie was definitief overwonnen.¹³

Als de tijd rijp is, treden op verschillende gebieden der wetenschap in verschillende landen gelijke ontdekkingen naar voren; de oorzaak van deze eensgezinde vooruitgang zal later in zijn karakterologische betekenis moeten worden weergegeven. Voorlopig kan men zeggen, dat dit ten slotte verklaard moet worden uit de gelijke afhankelijkheid van het mensengeslacht van het éne en overal aanwezige groeiende leven.

Het wezenlijke, waarin de meeste denkers van onze tijd en de vooruitstrevendste denkers van de vorige eeuw - Hegel, Marx, Nietzsche, Freud - overeen stemmen, is de wederinvoering van het subject in de wetenschap. Het subject hield op een verboden begrip te zijn, zoals in de mechanistische wereldbeschouwing, en hield ook op om als onkenbaar en alleen zijnd "Ding an sich" de soeverein te spelen, zoals in het idealistische individualisme. Het leven werd weer een aardse gebeurtenis, iets naspeurbaars en toch helemaal niet mechanisch. Het verscheen niet meer als een gecompliceerde vorm van het dode en het was ook niet meer een verdwaald stuk van de hemel, maar een empirisch geheel van feiten, waaraan gewerkt moest worden.

Uit deze belijdenis van het leven ontsproten twee belangrijke gevolgtrekkingen. Er werd enerzijds de mogelijkheid geschapen voor een zelfstandige en volwaardige wetenschap van het leven, die snel haar eigen principes en methodes vond, anderzijds werd ook het eigen leven van de enkeling tot voorwerp van wetenschap, en de wetenschap zelf werd weer een levend iets. Voor de eerste maal sedert de dagen van de grote religieuze bewegingen kwam de eis naar bewuste levensvorming met onverbidde strengheid naar voren. "Ge weet waarom het gaat, ge weet dat

¹³ Hans Driesch, Philosophie des organischen. Leipzig 1921, blz. 138. "Het leven, de ontwikkeling der anatomische vormen tenminste, is niet een speciale ordening van anorganische gebeurtenissen, de biologie is daarom geen toegepaste fysica en chemie, het leven is iets op zich zelf en de biologie is een onafhankelijke wetenschap."

ge lijdt, wanneer ge dwaalt, zie dus toe dat ge niet dwaalt". Maar deze eis geldt niet meer zoals in de middeleeuwen alleen voor de enkele mens, maar zij richt zich nu tot de bovenpersoonlijke formaties, tot de klassen, de volkeren, de rassen en tot de mensheid. "Ge begint te begrijpen waar het om gaat. Ge staat voor de keuze, te lijden of de juiste weg te zoeken."

De geloofsregel, die aan de nieuwe wetenschap van het levende ten grondslag ligt, luidt: Er bestaat buiten mij, het subject, nog andere werkelijkheid, en deze werkelijkheid is niet dood. Zij wordt in haar "hoe", in haar eigenschappen en veranderingen door natuurwetten bepaald, maar bovendien is ze nog voor een deel levende werkelijkheid: Er bestaan levende wezens, subjecten, die voor mij objecten zijn, net zoals ikzelf, het subject, voor deze levende wezens object ben. En de subjecten gehoorzamen niet aan de wetten, die voor de objecten gelden.

Ons bezwaar tegen het materialisme, zoals het tot nu toe opgeld deed, luidt: het is niet materialistisch genoeg, d.w.z. het is niet moedig genoeg. Wij zijn ook overtuigd, dat de buitenwereld voor ons onderzoek toegankelijk is, wij verlangen ook, dat kritische methoden van onderzoek worden uitgewerkt, met wier hulp men de primitieve ervaringen in wetenschappelijke kennis kan veranderen. Maar en hier scheiden zich onze wegen - wij vertrouwen onze belevingen, onze ervaringen en onze kritische methodes ook dan nog, als zij ons tot de overtuiging dwingen, dat behalve de wetten van aantrekking en afstoting nog andere principes in de werkelijkheid aanwezig zijn. Wij wagen niet alleen aan het bestaan van het dode te geloven, en op grond van dit geloof de mechanistische natuurwetten te erkennen, maar we geloven ook aan het bestaan van het levende en erkennen daarom de finalistische biologie als zelfstandige wetenschap, die met gelijke rechten naast de fysica moet staan.

In de ons gegeven werkelijkheid verschijnt ons niet alleen de dode stof als een "laatste gegeven", waartoe men de gebeurtenissen van het dagelijks leven moet terugleiden, maar net zo'n "laatste gegeven" en niet verder herleidbare grootheid is ons het leven. Want bepaalde delen van de materie, samenbonden tot lichamelijke gestalten, gedragen zich op een wijze, die blijkbaar nimmer door de wetten der dode stof voldoende verklaard kunnen worden. Wij geloven dus, dat de mensen, de dieren en de planten, waarmede we te maken hebben, niet alleen precies zo werkelijk zijn als wijzelf, maar ook precies zo levend. En verder weten we, dat levend zijn, iets absoluut anders is dan dood zijn. Want het levende is subject en object tegelijk, terwijl het dode alleen maar object kan zijn. En we weten bovendien, dat een levend lichaam in dode materie kan uiteen vallen, dat echter de dode materie uit zichzelf nooit en te nimmer de mogelijkheid heeft om een levend organisme te vormen. Het aantonen van de eigen wettelijkheid van het leven en de invoering daarmede van het dualisme van dood en leven in de empirische wetenschap is de belangrijkste stap vooruit, die het hedendaagse onderzoek onderscheidt van dat van de vorige eeuw. Het terugbrengen van het leven tot mechanische gebeurtenissen van dode stof en het aannemen van een "ontstaan van leven" door de doelloze en normloze werkzaamheid van blinde natuurwetten, lijkt ons thans een metafysische speculatie toe en een aanranding van het denken. Het kon slechts weerklank vinden, omdat individualisme en idealisme in de vorige eeuw nagenoeg identiek met elkaar waren, terwijl materialisme, natuurwetenschap en menselijke solidariteit blijkbaar aan de andere zijde stonden. Thans echter zijn de fronten veranderd. Het monistisch materialisme (Ernst Haeckel) en het monistisch idealisme (Artur Schopenhauer) staan tezamen als de twee uitwassen van het individualisme, en als de schuilplaats

van de politieke lafheid aan de enen kant, en daartegen over staat het dualistisch “materialisme” van de nieuwe wetenschap en de scheppende kracht der dialectiek.¹⁴ Zolang de buitenwereld der objecten en de binnenwereld van het subject star tegenover elkaar staan, eindigt het denken steeds in een systeem van twee werelden, die slechts door een kunstmatige hypothese (zoals die van het psychofysisch parallellisme of die van de geprestabiliseerde harmonie verbonden kunnen worden).¹⁵ De dialectiek daarentegen ziet het worden van de wereld als één ondeelbare gebeurtenis, waaraan subject en object in gelijke mate deel hebben, en die eerst daardoor zijn organische eenheid verwerft, doordat de levende wezens object en subject tegelijk zijn.

Het subject wordt slechts rijp, doordat het handelend tegenover het object en lijdend tegenover het zelf object zijn optreedt. Het object wordt vervormd en voltooid door de inwerking van subjecten en geeft zijnerzijds de subjecten andere vormen, door dat het ze (n.l. via de lichamen der levende wezens) tot objecten van zijn reacties maakt. Wie leeft is subject, maar niet uitsluitend subject. Er bestaat noch een zuiver schouwen, noch een zuiver willen. Wie aanschouwt, beleeft, en wie wil, onderwerpt zich aan de reactie van het object. Het subject echter, dat zich als leven in het lichaam blootstelt aan de terugslag van de buitenwereld, dat dus tot object wordt, blijft toch subject: het neemt wederom stelling in tegen de reacties, die het duldt. Het geeft op het antwoord van de buitenwereld weer zijn antwoord terug. Zo neemt in eindeloze wisseling het subject steeds weer opnieuw stelling tegen het object en het object immer weer tegenover het subject. Iedere nieuwe stellingname is echter verandering. Daarom verandert het subject zich onder invloed van de buitenwereld en de buitenwereld onder de invloed van het subject. Beide groeien en rijpen door elkaar, of juister gezegd, ze ontvouwen zich, terwijl ze elkaar doordringen. Deze gestadige groei voltrekt zich op aarde te midden van onze alledaagse werkelijkheid. En al kunnen ook de graad van rijpheid en de verworvenheden van het leven, die aan de toekomst behoren, door geen wetenschap vooraf bepaald worden, daarom is toch achteraf, zodra ze werkelijkheid zijn geworden, door het empirisch onderzoek aantoonbaar, waarom de ontwikkeling juist zó en niet anders moest plaats hebben. De toekomst van het leven is voor de wetenschap transcendent.¹⁶ De wetenschap van het leven onderscheidt zich hier duidelijk van de wetenschap der dode stof. De laatste kan beweren dat in principe alle komende veranderingen berekenbaar zijn. De eerste echter stelt vast, dat alleen het verleden tot voorwerp van haar onderzoek kan worden gemaakt. De toekomst der levende wezens is niet na te pluizen, zij moet met de immer nieuwe durf van het leven geschapen worden; en de wetenschap kan ons hierbij slechts de middelen, maar niet het doel aangeven

17)

Men kan dit standpunt als dat van de “empirische transcendentie des levens” bestempelen, en het naast het reeds genoemde “empirische dualisme” als

¹⁴ Vergelijk: Paul Tillich, *Das System der Wissenschaften*, Göttingen 1923, Helmut Groos, *Der deutsche Idealismus und das Christentum*, München 1927, Georg Lukacs, *Geschichte und Klassenbewusstsein*, Berlin.

¹⁵) Hier wordt de oude probleemstelling van de samenhang tussen ziel en lichaam genoemd. Het psychofysisch parallellisme erkent beide rijen van gebeurtenissen, de subjectieve en de objectieve, als een toevallig parallelle schepping; de leer van de geprestabiliseerde harmonie doet dit parallellisme door een schepper vooraf tot een harmonisch samengaan bestemmen; het psychisch monisme erkent slechts het psychisme als realiteit, waarvan het fysische voorstelling is. (Vert.)

¹⁶ *Transcendent* betekent eigenlijk, wat de ervaring te boven gaat, wat boven de menselijke kennis is verheven en buiten de zinnen valt, De tegenstelling is het *immanente*, het werkelijk zekere. (Vert.)

¹⁷ Schijnbaar zijn we hier in tegenspraak met de erfelijkheidswetenschap, die toch de toekomst van het leven tracht af te tasten. Men bedenke echter dat deze wetenschap zich bezig houdt met immanente en ervaarbare gegevens. Hierin ligt haar beperking. (Vert.)

noodzakelijke aanvulling hiervan stellen. Beide gezichtspunten vinden slechts hun zin en hun rechtvaardiging binnen de dialectische wetenschap van het levende.

Van de these van het filosofisch materialisme blijft de geloofsregel over: "Er bestaat iets, dat niet ik is." En van de antithese van de idealistische filosofie blijft de geloofsregel over: "Er bestaat iets, dat meer is dan ik". De synthese van beide regels geeft het dialectische standpunt weer, dat de grondslag voor een nieuwe opvattingen vormt. Zij luidt: "De werkelijkheid is een bovenpersoonlijk in elkaar zijn van subject en object. En ik ben, omdat ik aandeel heb aan dat 'in elkaar zijn' en wel tegelijk als subject en als object".

Dit standpunt bepaalt de plaats van de karakterkunde in het systeem der wetenschappen. Voor deze oriëntatie kunnen we de formele wetenschappen (logica en wiskunde) buiten beschouwing laten, evenzo de wetenschappen van de totaliteit (filosofie en theologie). Er blijven dan nog twee groepen over, die we als materiaalwetenschappen (fysica en chemie) en als de levenswetenschappen (biologie, historie, psychologie) van elkaar kunnen onderscheiden. De eerste hebben de eigenschappen van de dode stof tot onderwerp. Haar methoden zijn die, welke men de natuurwetenschappelijke placht te noemen. De mens gehoorzaamt hen voor zover hij object is. De laatste hebben de eigenschappen der levende substantie tot onderwerp. Haar methodes zijn nieuw en wachten nog op verdere uitwerking; de mens is er aan onderworpen, in zo verre hij lijdend en handelend subject is. Men zou bij deze indeling ook van objectbetreffende en subjectbetreffende wetenschappen kunnen spreken, waarbij in aanmerking zou moeten worden genomen, dat de subjectbetreffende wetenschappen geheel van objectieve natuur zijn, maar helemaal niet van objectbetreffende natuur.

Te midden van de wetenschap van het levende komt aan de karakterkunde een autonome plaats toe. Zij heeft een eigen onderwerp, dat wij voorlopig als het geheel der verhoudingswijzen van een mens willen bestempelen, een eigen vorm, die we vitale dialectiek noemen en eigen methodes, die tot nu toe het duidelijkst in de psychotherapie naar voren zijn getreden, en die door het "levensexperiment" (de dialectische inwerking van twee karakters op elkaar) worden gekenmerkt.

Tot de verwante wetenschappen, de psychologie, massapsychologie, sociologie en historie, staat de karakterkunde in verhouding van wederkerig dienstbetoon. Zij dient hen, en gene dienen haar als hulpwetenschap, zonder dat echter de zelfstandigheid van de een of de ander daaronder moet lijden. De wetenschappen echter, die het levende techniseren, de z.g. vitale technologieën, zoals de pedagogiek, de heilpedagogiek, de psychotherapie en de rechtspleging (het procesrecht en strafrecht, niet echter de jurisprudentie in engere zin, welke laatste een zelfstandige wetenschap is) en vooral echter de tot nu toe weinig beschouwde methodeleer der politiek, der menselijke productie en van de culturele politiek, vooronderstellen daarentegen de karakterkunde als hun basiswetenschap, en kunnen eerst uit hun tegenwoordig stadium van voorwetenschappelijke praktijken in de periode van wetenschappelijke rijpheid en systematische loutering treden als zij zich op een onomstotelijke karakterkunde baseren kunnen. Aan de andere kant leveren de genoemde technologieën ons pas het ervaringsmateriaal, zonder welke de karakterkunde zuivere speculatie zou blijken en waaraan zij zich ten nauwste moet aanpassen, wil zij haar grote taak recht doen wedervaren.

4. Het beginsel van het grensonderzoek

Als we in de levende wetenschap van empirisch onderzoek spreken, bedoelen we een soort ervaring, die verre uitgaat boven wat de natuurwetenschap tot nu toe zo genoemd heeft. Luidde de empirische regel tot nu toe: Verzamel ervaringen en abstraheer daarbij van je zelf, als het ervarende subject, dan heet het nu: Verzamel ervaringen, verander je zelf overeenkomstig je ervaringen en geef rekenschap van je verandering. Bewust rijpen door ervaring, daardoor voor steeds nieuwe ervaringen toegankelijk worden, of anders uitgedrukt: het voortdurend toenemen van de ervaringsmogelijkheid, - dat is het principe van de dialectische wetenschap van het leven. Het subject, dat tot nu toe in de wetenschap geen plaats kon vinden, treedt thans in het centrum van onze bemoeiingen. Wat nu aan het subject tot voorwerp van onderzoek kan worden, noemen wij zijn karakter.

In de taal van het idealisme zou dit heten: de transcendentale categorieën groeien mee, het nimmer objectiveerbare behoort tot het leven. Hiermede zou niet alleen de stap boven Kant uit naar Hegel zijn gedaan, en boven Hegel uit naar Marx, maar ook boven Marx uit naar iets nieuws. Want in de taal van de mechanistische wereldbeschouwing moet de vitale dialectiek een volkomen geringschatting van de dode stof lijken. Zij dient nog slechts als middel ter ontvouwing van het leven, en alleen nog maar door haar niet voor handen zijn, kan zij het leven grenzen stellen. Waar zij echter aanwezig is, moet de natuurwetenschap zich beperken met te constateren, dat alles wat gebeurt, niet in strijd is met haar wetten; waarom echter dat wat gebeurt, precies zó gebeurt, kan ze niet verklaren. Dat een dier als het groeit, de wetten van kracht en stof als een bepaalde begrenzing niet overschrijdt, wordt algemeen erkend. Maar waarom het niet sterft -, deze vraag doorbreekt reeds de beperkingen van het mechanistisch materialisme. Beide dus, zowel idealisme als materialisme lijken thans starre systemen, die door de dialectiek van het leven overwonnen zijn. Of anders uitgedrukt: De categorieën zijn in beweging geraakt en de leidende categorie van morgen valt uit de leidende categorie van vandaag niet af te leiden, omdat deze laatste niet haar oorzaken, maar slechts haar middelen vormen. De ontwikkeling gaat ieder ogenblik boven het tot nu gegroeide uit. Leven is ononderbroken scheppen.

Met deze gedachtegang moet begrijpelijkerwijs ieder ontevreden zijn, die een wetenschappelijke veiligheidsklep nodig heeft, waarmede bij de verantwoording voor zijn toekomstige daden kan verminderen. Wie echter zich zelf als deel van een groter geheel wil beschouwen, als deel van een levende ordening, die zich steeds verder ontwikkelt, die zal het een vanzelfsprekend standpunt vinden, dat hem enerzijds met de volle verantwoordelijkheid belast en hem anderzijds iedere mogelijkheid van een gewisse voorspelling ontnemt. Hij zal bereid zijn voor het waagstuk van het leven. Alle kennen bestaat uit een kennend subject en een erkend object; alle handelen uit een handelend subject en een behandeld of geschapen object.¹⁸ Iedere levensgebeurtenis bevat subject en object en vormt tegelijk een hogere eenheid tussen beide. Bij het zien, bij het denken, bij het doen zijn subject en object niet te onderscheiden. Eerst doordat verschillende subjecten het zelfde object beschouwen, en doordat het zelfde subject verschillende objecten beschouwt, wordt de onderscheiding van subject en object bewezen.

Alle waarneming, kennis, oordeel en handeling heeft noodzakelijkerwijs slechts betrekking op objecten. Het subject als zodanig is onwaarneembaar, onkenbaar, niet

¹⁸ Vergelijk N. Hartmann, *Metaphysik der Erkenntnis*, Berlin 1925.

te beoordelen en het kan ook niet in de eigenlijken zin des woords “behandeld” worden.

De som der levensuitingen van een mens, die in de eerste plaats het voorwerp der karakterkunde vormen, is niet de mens en niet zijn karakter, maar zijn expressie, de werking die hij teweeg brengt, zijn antwoord op vragen van de buitenwereld. In het beste geval zijn ze dus een deel van hem. Iedere uitdrukkingswijze kan slechts op de weg tussen leven en dood gevat worden. Zij is reeds op het ogenblik, dat zij uit het subject treedt niet meer ten volle levend.¹⁹ Als we het subject tot object van ons onderzoek willen maken, grijpen we altijd naar de werkingen van ons eigenlijk onderwerp op de objecten, die al niet meer tot ons voorwerp van onderzoek behoren. Wie het subject wil doorgronden, kan slechts de grenzen van het subject onderzoeken.

Deze zelfbeperking van de wetenschap van het leven, die uit het dialectische standpunt ontstaat, noemen wij het “herkologische principe”. Herkos is het Griekse woord voor haag, wal of grens. Herkologie betekent dus grensonderzoek.²⁰

Spinoza’s regel, dat iedere begripsbepaling een ontkenning in houdt - omnis determinatio est negatio - geeft het zelfde aan. En dat Hegel deze gedachte tot grondslag van zijn dialectische logica heeft gemaakt, bewijst, dat we hier met een der grootste principes van het menselijk kenvermogen te maken hebben.

Plotinus (204-269 na Chr.) leerde, dat het dode het niet-zijnde en daarom het kwade is, terwijl het eigenlijk zijnde en levende gelijk is aan het goede en tenslotte aan God. De negatieve theologie der Middeleeuwen, die wel het duidelijkst wordt vertegenwoordigd door Nicolaas Cusanus (1401-1464) leert hetzelfde, alleen voegt ze eraan toe, dat God en het levende onkenbaar zijn. Wat gekend zou kunnen worden, is het niet-levende, dode en slechte.²¹

Het herkologische principe moet, willen de wijsgerige vooronderstellingen, waaruit het afgeleid is, bruikbaar zijn, het steunende beginsel blijken te zijn in de gehele wetenschap van het leven. Alles wat de wetenschap in staat is mee te delen over de levende wezens, zal op de grenzen betrekking moeten hebben, die aan het leven gesteld zijn en ook op de wijze en de mogelijkheid, die het leven heeft om deze grenzen te veranderen. De herkologische karakterkunde zal als een deel van deze wetenschap eerst de grenzen moeten aangeven, die aan een menselijk karakter in een bepaalde tijd van zijn ontwikkeling gesteld worden, en ten tweede zal ze moeten aantonen, hoe deze grenzen ontstaan zijn en hoe ze overwonnen kunnen worden. Het zal niet meer voldoende zijn bij een karakterbeschrijving te zeggen, dat de betreffende mens driftig of gierig of muzikaal is. Men zal moeten aangeven tot aan welke grens hij rustig blijft en op welke graad van benadeling en gevaar hoe met op vliëgendheid antwoordt, tot aan welke booge uitgaven of onder welke andere voorwaarden hij onverschillig tegenover geld blijft en van wanneer af hij op dit gebied

¹⁹ Vergelijk H. Bergson, *De scheppende evolutie*, Amsterdam 1925.

²⁰ Tot nu toe werd in dezen zin de scholastische uitdrukking “nonik” gebruikt. Zie *Intern. Zeitschr. Indiv. Psychol.* Bd. V, Blz. 304. Leipzig 1927.

²¹ Nicolaas Cusanus, in *Unbekannte Schriften*. Berlin 1928, Bldz. 78: -Christen: Ik weet, dat alles wat ik weet, niet God is en dat alles, wat ik begrijp, hem niet gelijk is omdat hij alles overtreft. Heiden: Dus niets is God! Christen: Hij is niet-niets, omdat zelfs dit niets nog de naam heeft van niets. Heiden: Als hij niet-niets is, is hij dus iets. Christen: Hij is ook niet iets, want iets is niet alles. God is echter veeleer alles dan niet-iets. Heiden: Wonderlijke dingen beweert u: De God, die u aanbidt is noch niets, noch iets! Dat begrijpt geen verstand. Christen: God staat boven niets en iets. Omdat het niets hem onderhorig is, opdat het iets ontstaat. En dit is zijn almacht. Deze macht vermag voorwaar alles wat is en niets is en nog meer. Alles gehoorzaamt hem dus, zowel wat niet is als wat is. Hij maakt toch dat niet-zijn overgaat in zijn en dat zijn overgaat in niet-zijn. Hij is dus niet van de dingen die onder hem zijn, en daarom kan van hem niet gezegd worden dit of dat is hij, omdat juist uit hem alle dingen zijn. Vergelijk ook William Stern: *Person und Sache*, Bd. 1, Bldz. 184, “omnis qualitas est negatio- - iedere hoedanigheid is een ontkenning.

gevoelig wordt; en ten slotte zal men in plaats van “begaafdheid” moeten zeggen welke vaardigheden bij hem beperkt zijn en welke zich onbeperkt ontvouwd hebben. Op deze wijze zal een karakterbeeld ontstaan, dat met wetenschappelijke nauwkeurigheid de begrenzings vaststelt, waardoor het praktische gedrag van de mens wordt bepaald, - hoewel het subject zelf niet tot voorwerp van onderzoek gemaakt kan worden.

Voor de onderzoekingsmethode ontstaat uit het herkologische beginsel een eenvoudige vorm van experiment, zoals ze onwillekeurig en onbewust reeds altijd in de menselijke samenleving is gedaan, en zoals ze pas nu ook in de experimentele biologie systematisch wordt toegepast. Men kan deze vorm van onderzoek de vitale belastingsproef noemen. Men bereidt het levend wezen moeilijkheden en stelt vast, tot aan welke grens hij de moeilijkheden “zonder moeite” verdraagt, van waar af hij begint zich te verweren of uit te wijken, en in welke vorm de afweer of de vlucht plaats heeft. Zo heeft de biologie bijv. in het reeds genoemde experiment met de zee-egeleieren de geheimenissen van de vitale vorming slechts kunnen naspeuren, doordat ze de normale ontwikkeling van de kiem systematisch belemmerde. Wat een kind kan presteren ziet men eerst, wanneer het voor opgaven wordt gesteld, en hoever de eerlijkheid, de menselijkheid of ook het egoïsme van een volwassene reikt, laat zich slechts bepalen, als men hem bij de betreffende belastingsproeven kan waarnemen, Pedagogiek, gymnastiek, geneeskunde, psychotherapie, rechtspleging en culturele politiek staan ononderbroken voor de vraag omtrent de grenzen der menselijke draagkracht. Het antwoord op deze vraag kan slechts de herkologische georiënteerde karakter kunde geven.

Maar niet alleen voor de enkeling, doch ook voor de groepen, klassen en volkeren zijn de grenzen karakteristiek. Alle zeden, gebruiken en wetten kan men ten slotte als verboden of beperkingen opvatten, die in een “gij zult niet” hun uitdrukking vinden. Wat ons aan vreemde volkstammen opvalt, is de verscheidenheid van hun grenzen! De kannibalen eten mensenvlees; deze handelwijze ligt buiten onze grenzen. In Europa scheidt men vreugde in symfonieconcerten; dit feit ligt voor de kannibalen buiten hun grenzen. We zien ook reeds, dat gelijkheid van karaktergrenzen een gelijkheid van gedragingen ten gevolge moet hebben. En het laat zich indenken, dat van hieruit een karakterkunde van de collectieve subjecten mogelijk zal zijn, van volkeren, klassen en standen. Toch moeten we, voordat we ons tot deze concrete vragen wenden, de theoretische vooronderstellingen van het “grensonderzoek” nog nauwkeuriger uiteen zetten.

B. KEUZE DER GRONDBEGRIPPEN

5. Energie, kracht, subject

Men heeft gezegd, dat ook in de ervaringswetenschappen de keuze der grondbegrippen een probleem van wereldbeschouwing is. De onderzoeker zou zich slechts moeten afvragen, welke grondbegrippen voor de betreffende wetenschap volgen uit de keuze van zijn wijsgerig standpunt. Men heeft echter ook beweerd, dat men de grondbegrippen slechts langs gestadig empirisch onderzoek kan verwerven. Het begin van de wetenschappelijke arbeid zou onbevooroordeeld in zekere mate zonder wijsgerig standpunt moeten geschieden. Beide opvattingen zijn juist en foutief. De keuze der grondbegrippen heeft voor de empirische wetenschappen en dus ook voor onze karakterkunde slechts de waarde van een poging of een hypothese.

Men kiest b.v. een paar begrippen zoals "Geest en Drift"²² of zoals "Ziel en Geest"²³ en het doet er niet toe, of deze keuze uit praktische "onbevooroordeelde" of uit theoretische "filosofische" gronden geschiedt; het komt er slechts op aan of ze voor de verdere arbeid bruikbaar of onbruikbaar blijken te zijn. Die karakterkunde, wier grondbegrippen de bruikbaarste zijn, heeft de toekomst, terwijl de overige, trots alle scherpzinnigheid en verheugende resultaten, spoedig weer zullen verdwijnen. Daarom zouden misschien die onderzoekers het meest geschikt zijn om de goede grondbegrippen te kiezen, die aan diepgaande theoretische kennis en praktische ervaring de hechtste wijsgerige verantwoordelijkheid paren en de meest onbevooroordeelde beweeglijkheid van denkleven. Maar de praktische ervaringen, waar het op aankomt, kunnen niet door het uitwerken van grafologische en fysiologische karakterdiagnosen worden verworven. Praktische ervaring heeft slechts, wie in het worstelen van mens tot mens de veranderingen der karakters meebeleeft, en wie in de beslissende crises de voorwaarden leert kennen waaronder de mensen zich al of niet veranderen. Niet de statische of theoretisch beschrijvende, maar de dynamisch en praktisch doorleefbare karakterkunde kan ons verder helpen. En daarom zullen we de bruikbare grondbegrippen eerder bij de psychotherapeut en de heilpedagoog vinden, dan bij de theoretisch ingestelde onderzoekers; eerder bij Freud, Jung en Adler, dan bij Klages, Utitz en Haeberlin.

In de psychotherapie bestaan twee soorten van karakterologische systeemvorming. De ene beantwoordt meer aan de natuurwetenschap, de andere meer aan de wetenschap van het leven. Het onderscheid bestaat daarin, dat de eerste - bijzonder duidelijk in de eerste geschriften van Sigmund Freud - als laatste verklaringsgrond van psychische gebeurtenissen een onpersoonlijke en vormloze energie vooronderstelt (bij Freud "libido" geheten), terwijl de tweede zich ertoe beperkt, slechts van eigenschappen en functiewetten te spreken van de als eenheid gevormde en niet verder afleidbare menselijke persoon. Het duidelijkst wordt dat standpunt in de latere publicaties van de school van Adler vertegenwoordigd. Een interessant tussenstandpunt neemt de school van Jung in. Daar zijn gedragswijzen aangegeven (de introversie en de extraversie; het naar binnen of naar buiten gericht zijn van de menselijke belangstelling, [Vert.]), die zeer goed als persoonlijke eigenschappen zouden kunnen worden opgevat. Ze worden echter verklaard als

²² Vergel. Haeberlins "Geist und Trieb" in Der Charakter. Basel 1925.

²³ Vergel. Klages' "Geist und Seele"- in Grundlagen der Charakterkunde. Leipzig 1926.

resultaten van (mechanische?) inschakelingen van een onpersoonlijke natuurwetenschappelijke energie, die hier, evenals bij Freud, libido wordt genoemd. In verband met de wisseling van standpunten, waarvan reeds sprake was, moeten we erop uit zijn een bijzondere vorm van wetenschappelijke beperking te ontdekken, die beantwoordt aan het mechanistisch individualistisch standpunt en een tweede, die tot de idealistisch- individualistische denkwereld behoort. De eerste zal causaal zijn en als grondbegrip de onpersoonlijke energie verabsoluteren, de tweede zal terwijl het finaal georiënteerd is, het levende individu tot uitgangspunt nemen (zie §9). We zullen echter worden gedwongen tot een poging om beide standpunten in een synthese te verenigen om zo de individualistische begrenzings van het weten te overwinnen. Daardoor zou de karakterkunde uitgebreid worden tot aan die grens, die overeenkomt met ons huidig dialectisch standpunt, en die ons daarom als grens nog niet voelbaar kan worden. Als vorm van karakterkunde ontstaat dan het dialectisch in elkaar grijpen van causale en finale samenhangen en als grondbegrip het levend wezen dat subject en object tegelijk is.

Men spreekt van energieke en energieloze mensen, men heeft het voornemen om energiek te worden, of men vraagt zich af: hoe word ik energiek? In dergelijke uitdrukkingen komt het spraakgebruik het natuurwetenschappelijk denken tegemoet. Zo gauw men echter probeert, vanuit het standpunt der energieleer consequent door te denken, ontstaat uit de vraag naar de wisselende eigenschappen van de mens ogenblikkelijk de vraag naar de wisselende vormen van een energie, die in de mens haar eigen lotgevallen heeft. Niet meer de mens, maar de energie vormt het voorwerp van onderzoek.

Een zelfde rol speelde de "levenskracht" in de natuurwetenschappelijke leer der vitalisten. Men probeerde daar, de levenskracht als een nieuwe vorm van energie naast de reeds bekende vormen van beweging, het licht, de warmte, enz. te plaatsen.²⁴ De levenskracht zou een eigenschap van de objecten zijn. De vitale dialectiek kan echter een dergelijke uitdrukking slechts voor het subject gebruiken. Het subject heeft echter met energie niet het minste te maken.

De natuurwetenschappelijk georiënteerde psychotherapie dankt haar belangrijkste veroveringen aan de omstandigheid, dat het principe van het behoud van energie zich schijnbaar ook op psychologisch gebied liet toepassen. Iemand is boos op zijn meerderen. Hij durft zich deze boosheid niet te bekennen, bij "verdringt" haar. Later komt deze verdrongen boosheid in verkeerde handelingen of in vergeetachtigheid tot uiting. Stelt men de boosheid gelijk aan energie, dan is de verdringing een overgang van de kinetische energie in de latende vorm, en de "terugkeer van het verdrongene", de misstap, is een nieuwe overgang in de kinetische vorm; arbeidsvermogen van beweging gaat dus over in het latente arbeidsvermogen van plaats. Het "afreageren van affecten" schijnt dan een soort opheffen van verschillende spanningen, net als bij een elektrische ontlading. Voor de beschrijving van psychische gebeurtenissen zijn deze beelden aanvankelijk goed bruikbaar. Voor de grondvesting van een wetenschappelijke theorie kunnen ze evenmin bijdragen als de andere mechanistische voorstellingen, met wier hulp men vroeger deze opgave heeft trachten op te lossen.

²⁴ Voor de eerste maal deed de "Aufklärungs-" filosoof Robinet (1735-1820) deze poging, die de "psychische energie" tot voorwerp van de natuurwetenschap wilde maken. Het onderscheid tussen "psychische energie" en "levenskracht" kan hier buiten beschouwing blijven.

- Men denke aan de associatiepsychologie en aan de Herbartse voorstellingsmechanica.

Dat het begrip “psychische energie” eenvoudig onbruikbaar is, behoeft nauwelijks nog te worden vermeld. Uit de vele bewijzen voor de onbruikbaarheid, die de wetenschap verzameld heeft, zij slechts genoemd, dat het belangrijkste kenmerk van energie de kwantiteit is, dat echter bij het psychische nimmer van metingen sprake kan zijn. Er bestaan geen psychische kwantiteiten.²⁵ En verder moest de psychische energie bij het afreageren van b.v. een woede effect in de een of anderen vorm behouden blijven. Zij moest b.v. aan de snippers van een in woede verscheurde brief blijven hangen en daar als een soort magische betovering werkzaam blijven. Nog absurder worden echter de voorstellingen, die hieruit volgen, als men vraagt, waar de psychische energie bij de dood van de mens blijft en waar vandaan ze bij het ontstaan van de mens kwam. Men kwam hier tot een onpersoonlijk en ongevormd aanwezig zijn van psychische energie, die in een soort reservoir moest zijn opgehoopt, om de levende wezens te spijzigen en om de door hen afgegeven energie weer op te nemen. Men kwam noodgedwongen tot een metafysica van de psychische energie; en een dergelijke metafysica moest toch juist van natuurwetenschappelijk standpunt tot iedere prijs vermeden worden.²⁶

Het woord kracht behoorde oorspronkelijk niet tot het rijk der dode dingen, zoals nu b.v. in de samenstellingen “waterkracht” of “zwaartekracht” het geval is, maar het had aanvankelijk betrekking op menselijke en dierlijke kracht. Wie veel kracht heeft, kan veel arbeid presteren en veel tegenstanders overwinnen.

Zonder twijfel is de eenvoudige beleving van de eigen prestatie door het toenemend menselijk inzicht naar twee kanten nauwkeuriger bepaald. Men kon deze beide kanten als de fysische en de psychische van elkaar onderscheiden. De fysieke kracht vormde later de grondslag voor de vastlegging van het fysische energiebegrip, en de psychische kracht moet thans de grondslag worden voor het daaraan beantwoordende begrip uit de wetenschap van het levende.

Twaalf negers proberen een boomstam uit het bos hun dorp in te slepen. Er zijn sterkere en zwakkere mannen onder. Maar geen van hen bezit fysieke kracht genoeg om de boomstam te kunnen bewegen. Eén echter, misschien een lichamelijk zwakkere, begint helemaal niet met deze hopeloze arbeid. Hij staat rustig voor de boomstam, totdat hij wat doet, wat in zijn ervaringswereld nog nimmer is gedaan. Hij grijpt een stok, zet hem als een hefboom onder de boomstam en beweegt de last tamelijk gemakkelijk voorwaarts. Het komt er hier niet meer op aan, of hij de werking van de hefboom reeds elders kon gezien hebben. Wij willen slechts aannemen, dat de toepassing op het verslepen van boomstammen in zijn dorp tot nu toe niet bekend was. De psychische prestatie van deze uitvinder laat zich wellicht voorlopig als

²⁵ Daarentegen zegt Freud in “Eine Schwierigkeit der Psychoanalyse, Kl. Schriften, IV, bldz. 554: “Dat het van de kwantiteit der libido ... afhangt, of een mens aan een neurose gaat lijden.

²⁶ Zowel Klages als Haeberlin spreken van karakterenergie en verstaan daaronder een bepaalde afgrensbare zijde van het menselijk wezen. Zij verheffen niet, zoals Freud, de energie tot dragend principe, maar zij beschouwen haar als een eigenschap naast andere eigenschappen van het karakter. Daardoor wordt het wezenlijkste kenmerk van het fysische energiebegrip, n.l. de substantialiteit, prijsgegeven. En het zou daarom te wensen zijn, dat hier een andere uitdrukking voor het aangeven van deze eigenschap gekozen werd.

(Vert.) Zelfs de fysica is met deze begripsonderscheiding nog bezig. Zij spreekt immers bij de energie van capaciteit en intensiteit (in de warmteleer b.v. van calorieën en temperatuur) . De intensiteit veronderstelt steeds weer een bepaalde ordening of structuur van de stof; capaciteiten zijn opstelbaar, intensiteiten niet. Volgens de 2de hoofdwet der warmteleer degradeert deze intensiteit constant bij de dode dingen. Het leven gaat tegen deze degradatie in. Het spraakgebruik wil de woorden energie en kracht verwisselen, vooral als het gaat om de beschrijving van menselijke karakters. Men spreekt van een krachtvol karakter net zo goed als van een energiek karakter. Voor de wetenschap is het echter van beslissende betekenis, welk van de beide uitdrukkingen men kiest.

aanpassingsmogelijkheid, opmerkzaamheid, geschiktheid, of tegenwoordigheid van geest beschrijven, maar zij is in ieder geval iets anders, dan de fysische energie, waarvan tot nu toe sprake was.

Energie is datgene, wat aan de veranderingen van het object ten grondslag ligt. Energie kan gemeten worden, zij kan groeien en afnemen alsof het een som is, zij vormt kwantiteiten. Ze is kwaliteitsloos en onvergankelijk. De psychische kracht is noch onvergankelijk, noch kwaliteitsloos. Zij is veelvormig, komt slechts éénmaal voor en herhaalt zich niet. Ja, overal waar ze optreedt, is ze een onvervangbare historische gebeurtenis. De kracht van Napoleon kan met de kracht van Alexander de Grote evenmin vergeleken worden als met de kracht van Lao-Tse. Deze krachten kunnen ook niet opgeteld worden. Er bestaat hier geen optelling en geen aftrek, ook niet daar, waar vele mensen hun krachten aan een gemeenschappelijke zaak wijden. Het gaat hier steeds om de verhouding van these tot antithese en om een opheffing in de synthese.

Beide begrippen echter, zowel de fysische energie als ook de karakterologische kracht zijn thans (hoe wel ze het “eigenlijk zijnde” aanduiden willen) toch nog maar hulpbegrippen, waaraan in de realiteit geen werkelijk zijn beantwoordt.²⁷ Het werkelijke in de wereld van het dode zijn de veranderingen die ten slotte tot verschuivingen van atomen en elektronen teruggebracht moeten worden. En deze verschuivingen van ruimten gebeuren zo “alsof” er een energie aan te gronde ligt. Het werkelijke in de wereld van het levende zijn de levende wezens, die handelen “alsof” ze kracht bezitten. Of anders uitgedrukt: Onder energie verstaan we alleen maar het feit, dat bij de dode dingen veranderingen ontstaan; en van kracht spreken we overal waar levende subjecten lijden en handelen.

In plaats van te zeggen “de kracht van Napoleon” is het volkomen voldoende om te zeggen “Napoleon”. Wanneer men echter van de energiegrootte van een fysische gebeurtenis spreekt, is dat anders, omdat deze energie als onvergankelijk gedacht moet worden. Wilde men echter hier tegenin brengen dat ook Napoleons kracht onvergankelijk is, dan is dat weer een onwetenschappelijk beeld. De werking, die van hem is uitgegaan, duurt voort, niet omdat ze onvergankelijk is, maar omdat de tijdgenoten op hem reageerden, zó dat syntheses ontstonden, waarvan hij deelgenoot was. En uit deze syntheses ontstonden nieuwe dialectische gebeurtenissen, waarin zijn aandeel nog een tijd lang aantoonbaar is. In die zin is de werking van ieder mens onvergankelijk, maar zijn kracht, die, zoals we thans zien hetzelfde is als zijn aanwezig zijn als subject, vergaat voor onze aardse ervaring onherroepelijk met zijn dood.

Ieder mens is subject en object tegelijk. Voor zover hij object is, ondergaat bij de werking van oorzaak en gevolg, voor zover bij subject is, heeft hij doeleinden. Zijn doelvol leven is echter aangewezen op de mogelijkheden, die binnen de grenzen van de oorzakelijke werking zijn gegeven. Door het object-zijn is het subject beperkt. Ook hier geldt het herkologische beginsel.

Het subject-zijn wordt beleefd als wakkerheid, frisheid, tegenwoordigheid van geest, productiviteit of vrijheid. En de begrenzing door het object-zijn als onvrijheid, gedwongenheid, starheid, moeheid of nood. Omdat het subject echter geen kwantiteit bezit, kan men niet zeggen, dat de moeë mens minder subject is dan de frisse mens. Men kan slechts vaststellen, dat de zich moe voelende door het feit van

²⁷ Het woord kracht wordt hier dus gebruikt in de zin van vermogen of potentie. De psychologie kent reeds lang een leer der zielsvermogens. (Vert.).

het object-zijn meer geremd of gehinderd is in zijn subjectiteit. Eerst op het ogenblik van de dood houdt het subject-zijn op. Zo kan men ook van een vuur niet zeggen, dat het maar half of slechts voor een kwart brandt. Het verbrandingsproces kan gestuit worden of zich vrij ontvouwen, principieel is het aanwezig tot het uitgaat. Het bewijs hiervoor ligt in het feit, dat zowel het vuur als ook het leven opnieuw kan opflakkeren, zo lang de volledige uitblussing nog niet is ingetreden.

Het probleem van het subject-zijn ligt niet zo zeer in het meer of minder van het enkele subject, maar in de verhouding van de verschillende subjecten tot elkaar. Doch hierover zal later gesproken worden.

6. Drift, behoefte, taak

Een tweede poging, om binnen de causale denkvorm de gedragingen van de mens te verklaren, laat zich in het woord "driftpsychologie" samen vatten. Het begrip drift is afkomstig van de zoölogie. Men meende echter het recht te hebben, het op de menselijke karakterkunde over te brengen, om dat men ook hier met de hulp van dit begrip een oneindige hoeveelheid handelingen kon ordenen en onder een gemeenschappelijk gezichtspunt samenvatten. Nu zou tegen de zuiver beschrijvende toepassing van uitdrukkingen zoals speeldrift of nabootsingdrift eigenlijk niets zijn in te brengen, als niet spoedig de wetenschappelijke pretentie naar voren was gebracht, dat de drift als oorzaak der handelingen verklaard zou moeten worden. Nog bedenkelijker is echter het feit, dat de drift, zo gauw zij als oorzaak van handelingen wordt opgevat, niet meer een eigenschap van het subject blijft, maar in zekere mate als iets absoluuts wordt opgevat.²⁸ Wanneer men b.v. zegt: "Een mens vecht tegen zijn drift of zucht naar alcohol", dan verschijnt de drankzucht als een zelfstandige instantie, die tegenover het ik of het geweten staat. En ook de tweede instantie wordt dan als drift gedacht, zodat de mens ten slotte vernederd wordt tot een slagveld voor de om de heerschappij worstelende driften. De drift tot zelfbehoud vecht tegen de drift tot in standhouding van de soort, de geslachtsdrift, en de levensdrift vecht tegen de doodsdrift. De verantwoordelijkheid voor de uiteindelijke beslissing ligt niet meer bij de mens, maar in de - onpersoonlijke - krachtverhoudingen der driften.

Het schijnprobleem van de z.g. ambivalentie, van de verscheurdheid van de mens tussen twee even sterke driften, onthult hier de subjectieve grond voor de verdere verbreiding van de driftpsychologie: Wie aan zelfstandige driften gelooft, vermindert zijn verantwoordelijkheid.²⁹

Nog grotere moeilijkheden ontstaan als men moet gaan systematiseren. Als het menselijke gedrag in wezen door driften wordt bepaald, moet er een systeem van driften opgesteld kunnen worden. Hoeveel driften bestaan er? Hoe worden ze geordend? In hoeverre zijn ze door opvoeding en lotgevallen tegen elkaar in te ruilen? In hoeverre kan de een in de ander overgaan? In de laatste jaren heeft men veel scherpzinnigheid gebruikt voor de oplossing van deze vragen, maar trots een groot aantal heuglijke resultaten is de systematisering niet gelukt. En zij kon ook,

²⁸ Freud in Eine Kindheitserinnerung des Lionardo. Ges. Werke, Wien: "De driften en hun veranderingen vormen het laatste, wat de psychoanalyse kan leren kennen".

(Vert.) Het spraakgebruik brengt hier veel verwarring, omdat men hier onder oorzaak meestal niet de fysische oorzaak bedoelt, maar meer de vitale motor, de "oer-zaak". Het fysische "causa equat effectus", erkent men niet in de psychologie.

²⁹ Vergelijk van de Schrijver "Beitrag zur Kritik der Am bivalenz". 1. Zeitschr. Indiv. Psychol., Bd. 111, pag. 62, Wenen 1925.

naar wij geloven, niet lukken, omdat de vraagstelling van het begin af geen recht deed aan het wezen van het menselijk karakter.

Dat het begrip drift aanvankelijk bruikbaar was dan de andere pogingen tot psychologische en karakterologische begripsvorming, zit daarin, dat het een finale factor bevat. Wie de drift als oorzaak van een handeling aanvaardt, kan de doelmatigheid van de handeling begrijpelijk maken en blijft toch - schijnbaar - in de causale denkwijze. Omdat echter de driftpsychologie bij haar verdere vorming mislukt is, staan we voor de taak, de bruikbare begrippen, die zij bevat, zo te vervormen, dat zij in ons dialectisch begripssysteem toepassing kunnen vinden.

Freud onderscheidt bij zijn gedachten over de drift vier bestanddelen. In de eerste plaats de *driftbron*, de z.g. prikkel, die steeds van lichamelijke aard moet zijn, b.v. de prikkeling van de maagwand door het maagsap bij honger; ten tweede het *driftdoel*, n.l. de zorg dat de prikkel verdwijnt b.v. door opneming van voedsel; ten derde het *driftobject*, het noodzakelijke middel, b.v. de spijzen; en ten vierde iets zeer onbestemds, dat bij als "*drang*" beschrijft en dat wel zeer na komt aan het algemene begrip van de psychische energie³⁰.

We willen hier niet op de innerlijke moeilijkheden van deze begripsvorming ingaan, maar de aandacht zij er op gevestigd, dat het eerste en belangrijkste element, de driftbron of de prikkel, precies overeenkomt met het verschijnsel, dat wij anders psychische behoefte noemen. De behoefte valt echter volgens haar wezen niet causaal maar finaal te begrijpen. Zij kan weliswaar oorzaak voor de meest verschillende werkingen zijn; ze is zoals al het werkelijke ook in causale samenhang ingeordend, maar zij laat zich langs causale weg niet voldoende verklaren.

Begrijpelijk wordt het eerst, als blijkt, voor welke doeleinden in een levend organisme de behoeften optreden. Wie de subjectiteit van de mens (het subject-zijn), tot uitgangspunt van z'n beschouwingen maakt, zal vaststellen, dat het subject, om zijn subjectiteit niet op te geven, om een levend organisme te blijven, op een hele rij van noodwendigheden aangewezen is. Waarom dat zo is, waarom b.v. de mens zonder voedsel op de duur geen mens kan blijven, is een vraag, die al niet meer tot de karakterkunde, maar tot de filosofie behoort. We hebben slechts te constateren, dat het zo is. Stofwisseling kan noch oorzaak, noch doel-des-levens zijn, zij is echter zijn onontbeerlijk middel. Door dit te constateren wordt het begrip "behoefte" tot de middelen beperkt. Zijn uitbreiding over doeleinden blijkt niet te kunnen worden volgehouden. Wij kunnen weliswaar van een voedingsbehoefte spreken, maar niet van een ontwikkelingsbehoefte.

Iedere behoefte kan op velerlei wijze bevredigd worden (terwijl een oorzaak altijd slechts één bepaald gevolg moet hebben). - het niet bevredigen van de behoeften leidt tot een remming van het subject, die echter wederom op verschillende manier van het subject uit beantwoord kan worden. Als bij het kind bepaalde stoffen in zijn voeding ontbreken, wordt het rachitisch. De fouten in de bouw van de weefsels, de groeistoornissen zijn noodzakelijke resultaten van de negatieve oorzaak, het ontbreken van voedingsstoffen. De foutieve ontwikkeling is dan zoals iedere causale gebeurtenis onvermijdelijk - de grenzen van het subject zijn causaal bepaald - maar de manier waarop het subject op deze beperkingen antwoordt, laat zich langs de weg der causale beschouwingwijze niet berekenen. Het kind kan de moed verliezen en ook van karakter mislukken. Het kan echter ook zijn lichamelijk tekort door een

³⁰ Freud: "Trieb und Triebchicksale", Kl. Schriften, Bd. IV, Wien.

geestelijk teveel opheffen, en wel op de meest verschillende manieren. De gebrekkigheid der lichamelijke middelen betekent weliswaar een belasting van de levenstaak. Zij kan er echter toe bijdragen het subject tot een volledige inlossing van zijn taak te brengen en tot volledige ontvouwing van zijn mogelijkheden. Het ontbrekende is zoals het dode rechtlijnig en noodwendig door oorzaken bepaald. Het leven echter is niet oorzakelijk vastgelegd door de opgaven, die de causale werkelijkheid stelt. Hem blijft steeds nog de vrijheid tot de actief scheppende verandering van de wereld, waarin het zich beweegt, - en van zichzelf.

Het is van belang om aan het begin vast te stellen, dat er twee verschillende soorten bestaan van opgaven, waarvoor het subject wordt gesteld. Beide soorten hebben gemeen het feit, dat door het niet volbrengen van de taak, een vermindering van levensgevoel of wat hetzelfde is een inkrimping van de subjectiteit tot stand komt. Het wordt meest, maar niet altijd, als onlust, smart of ontbering gevoeld. Men ziet hier, dat de dialectische karakterkunde niet als de psychologie, de subjectieve belevingen, zoals vreugde of smart, maar de objectieve gegevens, zoals beknotting of bevrijding van de subjectiteit als laatste maatstaf neemt.

Als de bedreiging van het subject van buitenaf plaats heeft, b.v. door gebrek aan voedsel, door te grote warmte of koude of ook door verwondingen van het lichaam, bestaat de taak daaruit, dat het subject moet proberen door toepassing van welk middel ook de noodpositie te verhelpen. Alles, wat we wetenschap - en het meeste van wat we cultuur noemen, kan als een grootscheeps georganiseerd systeem van middelen tegen deze ontberingen worden opgevat. De andere soort opgaven ontstaat door veranderingen in het levende organisme, zonder dat in de uiterlijke positie van het individu een achteruitgang intreedt. Hiertoe behoren vooral de verschijnselen van het geslachtsleven en ook die van het oud worden. Zij overvallen het individu noodzakelijkerwijs op grond van ontwikkelingswetten, waartegenover de enkeling machteloos staat. Het fylogenetisch onderzoek³¹ toont eerst, dat het ook hier gaat om de finale lotgevallen van de soort. De enkeling echter moet deze opgave als ontberingen voelen, die zich nauwelijks van die noodtoestanden laten onderscheiden, die door koude of warmte of andere natuurveranderingen worden opgeroepen. De fylogenetische, finale bestemming van het leven wordt in de ontogenetische ontwikkeling als causaal werkende opgave beleefd.

7. Aanleg, kweekpeil, geschiktheid

Het feit, dat vele eigenaardigheden van het mensdier, zoals de even genoemde verschijnselen van het geslachtsleven en die van het oud worden, de enkeling als causale opgaven tegemoet komen, heeft talrijke onderzoekers ertoe doen neigen, alle wezenlijke factoren der karakterontwikkeling tot aangeboren erfelijke eigenschappen terug te brengen. Erfelijkheid of aanleg moet de verklaring voor alle bijzonderheden in het gedrag van de mens leveren. Ook hier vinden we weer het gemakzuchtige teruggrijpen naar causale factoren, waar het inzicht in de feitelijke finale samenhang tot handelen en tot verantwoording zou dwingen: De "aanleg" moet meestal aan bijzondere eigenschappen, zoals b.v. de muzikaliteit of de mathematische begaafdheid of ook aan de z.g. temperamenten, zoals de

³¹ Fylogenese is de wording van de biologische soort en stam, hier dus de historie van de menselijke stam. Ontogenese is de biologische ontwikkeling van het individu.

kwaadaardigheid of de goedhartigheid, ten grondslag liggen. In deze zin wordt de aanleg bij Ludwig Klages heel tekenend ook "gave" genoemd. Maar de aanleg of de gave levert volgens Klages slechts de stof, waar uit pas de "drijfveren" het "bouwsel van het karakter" bouwen.³²

Bij William Stern heeft echter het begrip aanleg betrekking op de gehele persoonlijkheid, zodat de gehele mens, zoals hij zijn moet, reeds in de kiem aanwezig wordt gedacht. Daarom bestempelt Stern de aanleg als entelechie³³ en geraakt hij tot de bijkomstige vraagstelling, in hoeverre de enkele mens, dat wat bij worden moet, werkelijk geworden is of tenminste worden kan. De entelechie treedt als oorzaak van de ontwikkeling op. Zij werkt causaal, hoewel ze aanvankelijk finaal, n.l. als doel wordt gesteld. Deze terugzwenking van het finale denken in het causale is tekenend voor de opvatting, dat slechts aan het causale denken "wetenschappelijkheid" toekomt.

Men kan er zich echter toe beperken, in plaats van de aanleg slechts een bepaalde instelling van driften of richtingen van de libido als uitgangspunt aan te nemen, en de verdere ontwikkeling toe te schrijven aan de omschakelingen en lotgevallen van deze driften.³⁴ Of men kan, nog bescheidener, zekere bijzonderheden van het individuele organisme, b.v. een aangeboren zwakte van de ogen, of de prikkelbaarheid van een enkel zenuwgebied als richtinggevend factor voor de karakterontwikkeling aan zien.³⁵ Zeer veel feiten uit de erfelijkheidsleer laten zich op deze wijze ongedwongen in de karakterkunde inlijven. Het familiale optreden van orgaanminderwaardigheid kan tot gelijkgestemde pogingen tot compensatie aanleiding geven en daardoor tot vorming van gelijksoortige vaardigheden. Door deze opvatting is de causale factor van het karakter het sterkst beperkt, want de verdere lotgevallen van de mens hangen hier niet uitsluitend van de aanleg af, maar worden steeds opnieuw omgevormd en uitgebreid door de antwoorden, die het subject durft te geven op de in het object liggende opgaven.

Waar Klages voor het eerst uitdrukkelijk de nadruk op legde, is hier door Adler tot beginsel verheven: *Voor zover er aanleg bestaat, kunnen door haar altijd slechts de middelen en voor een deel ook de opgaven vastgelegd zijn, nooit echter de doeleinden van de enkele mens. De doelstellingen worden vrij gevormd als resultaat van het productieve stelling kiezen van het individu tegenover zijn uiterlijke en innerlijke levensvoorwaarden.*

Probeert men uit deze vele en elkaar weersprekende inzichten der verschillende schrijvers de resultaten op te diepen, die enerzijds met de ervaring overeenstemmen en anderzijds in onze dialectische begripsvorming passen, dan vinden we iets dubbels. In de eerste plaats zijn aan de enkeling door zijn lichamelijke organisatie bepaalde opgaven gesteld en ten tweede krijgt hij langs dezelfde weg bepaalde hulpmiddelen, waarmee bij het klaar moet spelen. Maar zowel de opgaven alsook de hulpmiddelen kunnen wederom door individuele lotgevallen ingeperkt worden. Wie met een bijzonder teer zenuwstelsel ter wereld komt, staat voor een moeilijker

³² Klages: „Grundlagen der Charakterkunde“. Leipzig 1926. Kap. IV. Zie ook Rümke: "Inleiding tot de karakterkunde"-. Haarlem 1929.

³³ Entelechie is een begrip van Aristoteles afkomstig, dat woordelijk betekent "het doel in zich zelf hebbend" -. Het was voor hem een kenmerkende eigenschap van het leven. Vert.

³⁴ Freud: "Triebe und Triebchicksale", 1.c.

³⁵ Alfred Adler: „Studie über Minderwertigkeit von Organen“. München 1928.

opgave dan een robuust mens. En wie blind wordt geboren, heeft minder middelen ter beschikking dan de ziende. In ieder geval echter blijft alles, wat aanleg en overerving genoemd kan worden, uitsluitend tot de voorwaarden des levens beperkt, zijn doeleinden zijn niet erfelijk.

Of iemand zijn middelen in dienst van zijn medemensen of tot hun schade toepast, of hij zijn opgaven in productieve zin inlost of dat hij ervoor terugdeinst, is een vraag van zijn subjectiteit, van zijn moed of van zijn levendheid. En deze eigenschap kan weliswaar door ongunstige vorming der middelen en opgaven beïnvloed worden, ja zij kan ten onder gaan (bijv. bij de idioot, die als denkapparaat slechts onbruikbare hersenen ter beschikking heeft), maar het gaat daarbij steeds slechts om de breedte of engte van grenzen, en door zijn grenzen, wordt het subject, zolang het subject blijft, nimmer volledig bepaald. Het heeft altijd nog de mogelijkheid, zijn grenzen langs nieuwe tot nu toe onbekende wegen te overwinnen. De blinde kan tot ziener worden en de lichamelijk zwakke kan werktuigen uitvinden. Hoe meer wegen voor het subject afgesloten zijn, des te moeilijker wordt de taak, des te meer productiviteit moet het ontwikkelen. Productiviteit is echter het meest eigenlijke wezen van het subject. De beperking van middelen zegt dus niets over de beperking van de subjectiteit, het subject-zijn, als zodanig. De graad van beperking der middelen, waar het subject onder bukken moet, laat zich weliswaar uit ervaring met enige waarschijnlijkheid bepalen. Toch moet men ook hier nog altijd met de mogelijkheid rekenen, dat door een productieve prestatie de schijnbaar onmogelijke ontplooiing des levens ondanks alles tot stand kan komen.

Door het gezichtspunt, dat het genus mens uitgerust is met hulpmiddelen en met opgaven, kan een onderscheid in het oog worden gevat, dat voor de karaktervorming van groot belang is. De spruit uit een oude geleerdenfamilie is meestal anders georganiseerd dan een boerenzoon. Men kan zijn verfijnd zenuwstelsel als een voordeel maar ook als een nadeel opvatten; de waardering speelt hier geen rol. Belangrijk is slechts, dat hij de prikkels van de buitenwereld anders, en veel sterker, gevoelt, dat hij makkelijker ziek wordt en dat hij fijnere onderscheidingen kan maken, dan de boerenzoon. Zijn prikkeldrempel ligt lager.³⁶

Wij kunnen deze door het organisme gegeven eigenaardigheden als teelthoogte of teeltpuil beschrijven. Maar we moeten eraan toevoegen, dat bij onze Europese verhoudingen de verschillen in teeltpuil niet meer zo groot zijn, dat niet een boerkind door bijzondere lotgevallen (orgaanminderwaardigheid, kinderziekten of sociale verhoudingen, in ieder geval door verzwaring van zijn opgaven) tot een dusdanige verfijning van zijn reactievaardigheid zou kunnen komen, dat het onderscheid tussen hem en de "decadente" telg van een geleerdenfamilie wordt opgeheven. Men kan b.v. niet het onderscheid tussen "geboren arbeiders" en "geboren heren" terugbrengen tot een verschil in teeltpuil. Onder veranderde voorwaarden zou uit de arbeider een heer, en uit de heer een arbeider zijn geworden, alleen zou dan een ieder zijn taak met andere middelen en op andere wijze volbrengen.

Belangrijker wordt het probleem van het kweekpeil, als het erom gaat in hoeverre b.v. een negerstam onze huidige cultuur kan aannemen. En dan blijkt dat de geringere kweekhoogte, of wat hetzelfde is, het dichter zijn bij de natuur, een grote groep van animale mogelijkheden met zich mee brengt. De zintuigen zijn fijner ontwikkeld, de

³⁶ Vergel. Stern: "Person und Sache". Bd. 1, Hfdst. XIV.

spijsverteringsorganen kunnen meer presteren en het temperament schijnt minder gedifferentieerd te zijn. De mogelijkheden van geestelijke ontvouwing zouden in gelijke mate bij die van de cultuurmensen achterblijven. Men kan echter ook hier weer de teerheid van het apparaat bij de een noch de grofheid bij de ander als een voordeel of een nadeel in de zin van een absolute waarde oordelen. Slechts voor bepaalde levensopgaven is de ene mens beter geschikt dan de andere. In hun waarde als mens zijn zij gelijk.

Het begrip kweekpeil krijgt pas zijn eigenlijke betekenis bij die vragen, die zich met de pedagogische karaktervorming bezig houden. De vergelijking van een neger (weliswaar niet een neger, zoals we hem af en toe in Europa leren kennen) met een Europeaan toont duidelijk dat het onderscheid in de algemene verschillen van organen en functies niet zo maar door de begrippen teerheid en grofheid gekenmerkt kan worden. Een neger was ondanks de beste opvoeding, niet in staat, het kleurengamma van een Duitse woninginrichting te verstaan. Zijn kamer prijkte in krasse, voor ons schreeuwende contrasten van rood, blauw en geel. Hier benaderden zijn prikkelreacties in lange niet die van de Duitser. Kwam het er echter op aan om bij het gewichtheffen, bij het hardlopen en het springen met de juiste ademhaling te reageren op de inspanning van het lichaam, dan was hij alle Europeanen de baas. De gevoeligheid van de prikkeldrempels kan bij de primitieven even zo fijn ontwikkeld worden als bij de hoogontwikkelde mensen. Alleen liggen die functies, die zich tot de grootste fijnheid laten africhten, bij de primitief in een andere laag als bij de cultuurling. Stelt men daarom de eerste voor onze opgaven, dan zal hij net zo goed falen, zoals de laatste falen zal, als men hem voor de opgaven van het oerwoud stelt. Dit falen, schijnt niet te liggen aan opvoeding of invloeden van de omgeving, maar aan de directe organisatie van het lichaam. In hoeveel generaties echter dit onderscheid zal kunnen worden opgeheven, laat zich nu nog niet vaststellen. Toch zal de nodige tijd bij verschillende rassen verschillend zijn. Bij zigeuners schijnen dergelijke pogingen bijna steeds te mislukken. Bij menige negerstam schijnen ze (volgens mededeling van een Duitse leraar op Jamaica) in ongeveer 100 jaar tot resultaat te leiden. - Belangrijk is voor ons om te constateren, dat het samengaan van een hoog kweekpeil met een primitieve omgeving bijna noodzakelijk tot een neurotische ontsporing leidt, en dat de primitief, die in een gecultiveerde omgeving opgroeit, stompzinnig en oppervlakkig blijft, zonder de levendigheid van zijn eigen natuur te kunnen ontvouwen. Het leven is dus zo ingericht, dat het de mens, uitgerust als hij is met de eigenaardigheden van zijn soort en zijn persoonlijk lot - lichaamsbouw en sociale positie - tegelijk als subject en als object tegenover een grote rij van taken stelt. Deze opgaven moet hij met behulp van zijn innerlijke en uiterlijke hulpmiddelen overwinnen, wil hij niet zelf ophouden subject te zijn. Wie zijn taak niet vervult, glijdt tot object terug, bij wordt moedeloos, moe, ziek en niet meer opgewassen tegen het leven. Volbrengt bij zijn taak, dan ontvouwt hij zijn subjectiteit, terwijl hij steeds meer de innerlijke en uiterlijke opgaven meester wordt en tegenover een steeds ruimere kring van objecten komt te staan: hij groeit en wordt steeds rijper voor de werkelijkheid.

8. De beginselen der karakterkunde

Het werd al gezegd, dat onze grondbegrippen niet van psychologische natuur kunnen zijn. Wij mogen de gedragingen van de mens niet tot streven naar lust of vermijden van onlust terugbrengen. Wij moeten eerder vragen, waarom de ene mens

bij deze en de andere bij gene gebeurtenis lust beleeft. De beslissende karaktersverschillen liggen dan in de verschillende waardering der gebeurtenissen, in het verschil in houding tegenover hen, of wat hetzelfde is, in de verschillende doelstellingen van de mens. Hiermede wordt gelijk gezegd, dat niet van energieën, driften en overgeërfde aanleg sprake kan zijn, maar dat het laatste niet verder afleidbare steeds weer de mens zelf moet zijn, en dat het niet opgaat om een deel van hem, zoals bijv. een drift, voor zijn handelwijze verantwoordelijk te stellen. De substantie, het eigenlijk zijnde en dus het laatste voorwerp van ons onderzoek, is het individu als geheel. Hiermede spreken wij ons dus tot aanhanger uit van het standpunt van Alfred Adler, die zijn "individualpsychologie" met bewuste bedoeling heeft gesteld tegenover de psychologie der delen, zoals die bijv. in de psychoanalyse wordt beoefend.

De levende substantie echter werkt als subject en kan dus niet object van beschouwing worden. We zullen haar nooit zelf, maar steeds haar verschillende gedragingen leren kennen. Omdat echter deze verhoudingswijzen weer door de objecten zijn bepaald, behoren ze niet wezenlijk tot het subject maar kunnen slechts als grenzen of inperkingen van het subject worden opgevat. Onze karakterkunde moet daarom grensonderzoek zijn. Zij volgt het herkologische beginsel.

Omdat nu het wezen van het leven daarin bestaat, dat een individu tegelijk subject en object blijkt te zijn, zullen zich van het begin af aan twee verschillende soorten van begrenzingen des levens laten onderscheiden. De mens kan in de eerste plaats te zeer object worden, bij kan zijn subjectale (niet subjectieve, maar als subject handelende) activiteit min of meer verliezen. Hij wordt dan een passieve prooi van de natuurwetten, bij laat zich zonder tegenstand meesleuren, zijn gedrag benadert dat van een dode. - Of echter, bij ontrekt zich aan het object-zijn en regeert als schijnbaar zuiver subject, naar vrije willekeur, met werkelijke of gedroomde objecten. Hij wordt tot tiran of fantast.

Het is de verdienste van Alfred Adler, dat hij deze beide vormen van gedragingen tegen het leven in onder het ene gezichtspunt van het "persoonlijkheidsgevoel" heeft samengevat. Daarenboven is het hem echter gelukt, onherroepelijk vast te stellen, dat beide vormen van het persoonlijkheidsgevoel, of zoals we thans zeggen van ik-zucht, slechts als verschillende middelen voor gelijke doeleinden dienen. Zowel de te actieve instelling, alsook de te passieve instelling, zowel de trots als ook de lijdzaamheid, zowel het alleen-subject-willen-zijn als ook het z.g. alleen-object-willen-zijn, dient steeds hetzelfde doel: gelijktijdig object en subject te zijn, het moeten handelen en de noodzakelijke gevolgen vermijden om daarmee ook het "sterf en wordt opnieuw", het proces van het rijpen en groeien van het leven, te ontkomen.³⁷ De grenzen van het subject blijken hier de grenzen van de moed te zijn. Waar echter de moed voor ieder individu zijn grenzen heeft, laat zich door de vitale belastingsproef nauwkeurig bepalen. Vanaf deze grens beantwoordt het subject het opdringend object niet meer met een positief, productief antwoord, dat de grens overwint, maar met een negatief, dat de grens vereeuwigt. Die grens is dan, alsof het

³⁷ Adler: "Ueber de nervösen Charakter"-, Wiesbaden 1919, bldz. 19. Hoe verder de analyse voortschrijdt, des te duidelijker wordt één van het paar tegenstellingen, wier oervorm wij als minderwaardigheidsgevoel tegenover de vergroting van het persoonlijkheidsgevoel hebben vastgesteld. Het beantwoordt slechts aan de primitieve pogingen van het kind om zich in de wereld te oriënteren en zich op deze wijze te beveiligen, als grijpbaarder tegenstellingen binnen zijn levenskring komen. De volgende twee heb ik hieronder regelmatig gevonden:

1. boven-onder; 2. mannelijk-vrouwelijk. - Men vindt dan steeds groeperingen van herinneringen, gemoedsbewegingen en handelingen, die in de zin van de patiënt, en niet altijd in algemeenen zin, geordend zijn volgens het type: minderwaardig-onder-vrouwelijk; machtig-boven-mannelijk.

een wet is, samen te vatten in de formule "Gij zult niet". Zo draagt de ene mens de wet in zich: Gij zult uw gevoelens niet verraden. De ander leeft volgens de regel: Gij zult u niet aan onvoorziene opgaven bloot stellen. De eerste noemen we een schuchter mens, de tweede een voorzichtige. De herkologische karakterkunde zal ze met behulp van regels of maximen (= richtsnoer) beschrijven, waardoor de grenzen van hun gedrag bepaald zijn.³⁸

De beginselen der herkologische karakterkunde laten zich op de volgende wijze formuleren:

Het gedrag van de mens wordt door een systeem van regels vastgelegd, die telkens bepalen, wat niet gebeuren moet, of wat wel gebeuren moet, opdat het niet gewenste wordt voorkomen. (I Herkologisch principe). Dit systeem van regels of grensbepalingen is voor iedere enkeling trots talrijke overeenkomstigheden iets apart, dat eens voorkomt, dat niet weerkeert, iets dat historisch ontstaat en volgens bepaalde wetten verandert. (II Historisch principe). Het vormt samen met de reeds overwonnen regels (de onderscheidingen), de door de grensbepalingen voor de ontwikkeling vrijgelaten functies (de vaardigheden), en de als grenswacht geoefende beveiligingen (Doel, ideaal, belangstelling) een eensgezind zinnig geheel, dat wij reactiebasis noemen, en dat tamelijk nauwkeurig beantwoordt aan de voorwetenschappelijke uitdrukking "menselijk karakter".

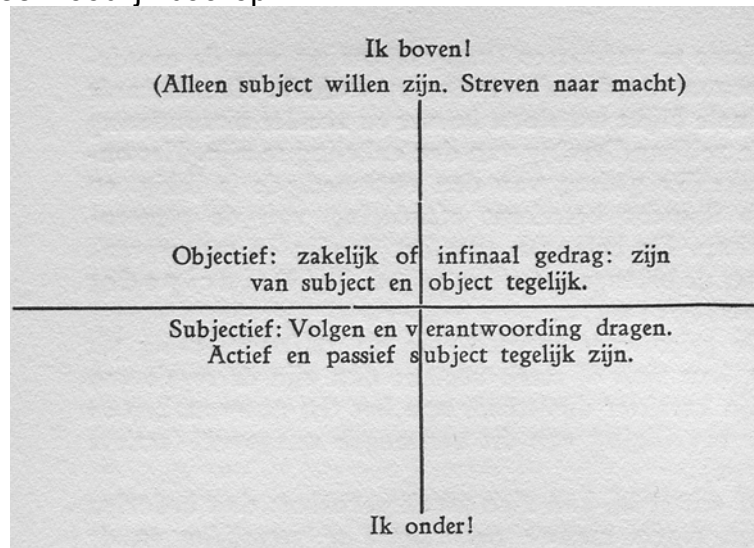
De zin van deze karakterstructuur is eenheid, ook daar, waar schijnbare tegenspraak ontstaat. (III Principe van de individualiteit). Het is de taak van de karakteranalyse in ieder enkel geval aan te tonen, hoe de tegenspraken (niet in het subject zelf maar in het systeem van zijn regels) tot stand konden komen, en waarom ze in dienst van het ondeelbare karakter in stand worden gehouden. Want de zin, die ligt in de karakterstructuur, moet altijd naar een doel wijzen. (IV Principe der finaliteit).

En de zin der karakterstructuur kan of in-finaal zijn (zakelijk): wie handelt en duidt is subject en object tegelijk. En voor zover bij van buiten af gezien tot object des levens wordt in de opgaven van zijn positie en de gevolgen van zijn gedrag te bespeuren krijgt, moet bij zich zelf als een passief subject beleven, bij moet de moed tot verantwoordelijkheid verzamelen. Hoe meer moed hij bezit, des te meer aanpassing en draagkracht zal hij bezitten. Zijn doeleinden zullen wisselen, afhankelijk van de uiterlijke positie, en zij zullen zich in een oneindige piramide ordenen, die de mens zelf maar bij delen bekend kan zijn. (V Principe der vitale transcendentie). Of echter, de zin der karakterstructuur is finaal in engere zin (onzakelijk) n.l. begrensd door bepaalde aardse doeleinden. Dan wordt de finis tot causa finalis, en het leven dreigt als een mechanisme te verstarren (z.g. afsnoering van de moedeloze van de in-finale doelpiramide). Het verstarde finale blijkt ten slotte immer en zonder uitzondering de zelfhandhaving van de enkeling te zijn. Het onzakelijke gedrag van de ontmoedigde is ikkig, en de ik-zucht betekent afsnoering van de gemeenschap. De belangen van het ik zijn in tegenspraak met de belangen van het geheel. (VI Principe van de isolering).

De geïsoleerde mens, die op zelfhandhaving uit is, kan zich óf sterk voelen; dan zijn de regels van zijn karakter dienstbaar aan het ten nutte maken en de beveiliging van dit verhoogde zelfgevoel (actieve type).

³⁸ Dat het karakter niet door energieën of driftconflicten, maar slechts door de wetten bepaald wordt, die het in zich zelf verwekt, heeft de laatste tijd Rudolph Allers, onweerspreekbaar betoogd in zijn "Das Werden der sittlichen Person".- Freiburg 1929.

Of echter bij kan zich zwak gevoelen; dan bedoelen zijn regels nieuwe nederlagen te vermijden en de reeds ondergane ten nutte te maken (passieve type). In beide gevallen is echter hun laatste zin de handhaving van de onbepaalde subjectiviteit, ook daar nog, waar zich het subject geheel terugtrekt, om de vijand slechts het waardeloze kadaver als een ontruimde vesting te laten. Het gevoel van geëerd te zijn of van geëerd te willen zijn en van het vernederd zijn maar niet vernederd te willen zijn, werkt steeds gelijktijdig en wel des te heviger, hoe ik-zuchtiger de mens is. (VII Principe der polariteit). Al deze vormen van karakterstructuur, die mogelijk blijken te zijn, laten zich door een mathematische figuur aanschouwelijk maken, die de zakelijke of in-finale gedragingen als een plat vlak weergeeft en de ik-zuchtige gedragslijn als een loodlijn daarop.

(Minderwaardigheidsgevoel, en als antwoord daarop: Schijnbaar slechts object willen zijn, om niet passief subject te worden).

Fig. 1

Dan laat zich de onderlinge verhouding door de stelregel uitdrukken: De zakelijkheid is omgekeerd evenredig aan de ik-zucht.³⁹ Maar niet alleen de karakterwetten en hun ontwikkelingsgeschiedenis vormen het voorwerp van ons onderzoek, doch we proberen ook na te gaan, hoe de overwinning van deze grenzen geschiedt. De leer van de innerlijke crises maakt de Herkologie volledig. Het dialectische omslaan van een lang durende negatieve ontwikkeling, die in dienst van de zelfhandhaving staat, in een plotselinge ineenstorting van het ik en zijn herkologische structuur, en het naar voren treden van het productieve subject, dat onder zijn grensbepalingen reeds leek te verstikken, vormt het laatste doel van het dialectische karakteronderzoek. En het praktische doel van de wijze van handelen, die uit dit onderzoek voortkomt, kunnen we formuleren als: De hernieuwde inschakeling van de geïsoleerde enkeling in de totaliteit des levens, en de erkenning van het feit, dat wij slechts als onzelfstandige delen van een geheel kunnen bestaan. (VIII Principe der totaliteit).

³⁹ Vergelijk de nauwkeuriger uiteenzettingen in Künkels: "Einführung in die Charakterkunde", Leipzig 1929. Vertaling, Rotterdam 1933.

A. THEORIE DER FINALITEIT

9. Finaliteit en causaliteit⁴⁰

Het komt er nu op aan, de eigenaardigheden van de causaliteit en de finaliteit weer te geven, beide tegen elkaar af te grenzen, en hunne wederzijdse verhouding bloot te leggen. Wat betreft de causaliteit worden slechts dingen die reeds lang bekend zijn nog eens in het kort gerangschikt. De bespreking van de finaliteit daarentegen zal op menig nog onopgelost probleem stuiten. En het spreekt vanzelf, dat men hier met alle voorbehoud en alle behoedzaamheid te werk moet gaan.

Eerst komt de vraag naar boven of de causaliteit, zoals de transcendentale filosofie het verlangt, als zuivere denkvorm moet worden opgevat, dus als een eigenaardigheid, die zich tussen subject en object afspeelt, of dat zij in de zin van het dogmatisme (en ook in de zin van de natuurwetenschap) als een eigenaardigheid van het object zelf kan worden gedacht, dus als iets, dat ook zonder het subject aanwezig zou kunnen zijn.

Wij zijn in de gelukkige omstandigheid, - doch uitsluitend van het standpunt van ons empirisch onderzoek uit - de dogmatische bewering te erkennen, dat oorzaken en gevolgen in de wereld aanwezig zouden zijn, ook al nam nimmer een subject of een bewustzijn hen waar. De wetenschap van het leven staat precies zo als de wetenschap van de dode materie, op het standpunt der empirie, en dat wil zeggen, op het standpunt van het materialisme. De materie wordt als causaal geordende werkelijkheid voorondersteld. Daarenboven echter, en in dialectische samenhang met dit inzicht, moet ze, nl. de wetenschap van het leven, in kantiaanse zin de causaliteit als een echte categorie opvatten: Zij beweert, dat noodzakelijkerwijs, alles wat zich aan ons voordoet, zich voordoet in de samenhang van oorzaak en gevolg. Er kan dus niets aanwezig zijn (d.w.z. als verschijnsel, als object aanwezig zijn), dat niet een oorzaak heeft. Overal waar we zien zullen we gevolgen van oorzaken ontwaren, omdat het ons niet mogelijk is, buiten deze samenhang ook maar iets te zien.

Verder is duidelijk dat men nimmer een eerste oorzaak, iets wat oer-zaak is door zichzelf, vinden kan of zelfs maar denken. Maar deze eindeloze keten van oorzaken en gevolgen bestaat slechts uit vormveranderingen van het aanwezige. Het voorhandene zelf, welks vorm door oorzaak en gevolg wordt veranderd, ondergaat niet de werking der causaliteit. Het is noch oorzaak noch gevolg. Het begrip "energie", dat toch iets op zich zelf bestaands wil aanduiden, kan dus niet als "oorzaak van een verandering" gedefinieerd worden. "Energie" kan hoogstens, zoals reeds gezegd werd, het feit genoemd worden, dat causale veranderingen gelegenheid hebben te geschieden, dus het feit, dat er in het algemeen iets gebeurt.

⁴¹

⁴⁰ De volgende hoofdstukken volgen tamelijk nauwkeurig de uiteenzettingen van de schrijver in zijn "Die Kritik der Triebe". 1. Zschr. Indiv. Psych. Bd V. 1927.

⁴¹ De schrijver zet hier dus uiteen dat de energie geen oorzaak maar voorwaarde is, dat iets gebeurt. De abstracte reeksen van oorzaak en gevolg hebben plaats in de energie, maar openbaren nimmer de energie zelf: De theoretische natuurkundigen leren ons hierbij dat die gebeurtenissen slechts plaats hebben als we die energie kunnen splitsen in iets potentieels (iets vitaals en in-causaals) en iets causaals. In de theoretische fysica beschouwt men de stof zelf als een vorm van energie. Omdat massa en versnelling omgekeerd evenredig zijn bij bepaalde krachtswerking ($K = m \times a$), is men ertoe gekomen, het kleinst bekende stoffelijk deel, het electron, te beschouwen als zo grote versnelling, dat het geen massa meer is, doch louter energie. Zijn

De categorie causaliteit blijft dus beperkt tot de verschijningsvorm. Wat niet verschijningsvorm is, wat niet object is van beschouwing, is haar niet onderhorig. Maar object van beschouwing is in deze niet alleen het ruimtelijk gegevene, de zinnelijk waarneembare stof, maar ook ieder onderwerp van het denken. De causaliteit heerst ook in de abstracte regionen, zoals b.v. in de wiskunde. Ze treedt weliswaar aangepast aan de verschillende onderwerpen in verschillende formuleringen op. Toch blijft het tenslotte altijd de zelfde wetmatige verbinding van de ene toestand met een andere, of zij zich ons nu voordoet als grond van een zijn, een worden of een kennen.⁴²

Het gemeenschappelijke van alle soorten van causaliteit bestaat daarin, dat één verschijnsel door het andere wetmatig wordt vastgelegd, zodat er een onveranderlijke samenhang tussen alle delen der wereld bestaat; dat, omdat deze delen zo zijn de andere noodzakelijkerwijs zo moeten zijn; dat de wereld door haar eigen aanwezig zijn gedetermineerd is, en dat er geen vrijheid bestaat en ook nooit bestaan kan. Daarmede is voor ééns en voor altijd beslist, dat bij de natuurwetenschappelijke beschouwingwijze het probleem der vrijheid een onding is. En natuurwetenschappelijk beschouwen wil zeggen: de wereld naar haar eigen aard als verschijnsel te willen verklaren of haar tot "voorwerp van beschouwing" maken. Het wezen van het voorwerp, het object, bestaat echter daarin, dat het de subjecten als een causale samenhang moet toeschijnen, dus als onherroepelijk gedetermineerd.

Maar alleen de verschijningsvorm is slaaf van het determinisme. Het subject is er vrij van. Toch houdt het subject op subject te zijn, zo gauw het tot voorwerp van natuurwetenschap wordt gemaakt.

De finale samenhang tussen middel en doel wordt gewoonlijk zomaar als de omkering van de causale samenhang tussen oorzaak en gevolg opgevat. Als staal op vuursteen slaat, ontstaat een vonk; opdat een vonk ontstaan zal, moet staal op vuursteen slaan. Het effect (hier het ontstaan van de vonk) wordt bij finale beschouwing meestal als de gewilde en vooraf geweten werking van een willekeurig ingeleide handeling opgevat, zodat men met het oog op een bepaalde werking met recht de oorzaak als de inleiding van een handeling (hier het slaan van staal op vuursteen) kan beschouwen.

Ondertussen beperkt zich een dergelijke beschouwingwijze tot de handelingen der mensen, en eventueel nog tot de hogere dieren. Alle andere gebeurtenissen kunnen slechts met behulp van een analogieredenering of van een zeer twijfelachtige invoeling volgens dit schema worden begrepen. Het vooronderstelt openlijk een levend subject, en wel een subject, dat niet alleen een wil heeft, en dus ook naar waarde weet te schatten, maar dat zelfs weet welke causale verbindingen men benutten moet, om een gewenste werking te verkrijgen. Gebeurtenissen, die niet

massa is dus te verklaren uit zijn versnelling in de ether, massa is dus een vorm van energie. Bij bepaalde proeven van absorptie van licht heeft men kunnen bewijzen, dat massa en licht (energie) in elkaar overgaan. Binnen deze wereld van energiecomplexen heersen de volgende regels: 1. Geen gebeurtenis is mogelijk (geen fysisch - chemisch proces) zonder overdracht van energie (Wet van het behoud van arbeidsvermogen). 2. De gebeurtenis is dan pas mogelijk (de overdracht van energie binnen een fysisch - chemisch stelsel) indien de intensiteit der energie van verschillende delen verschillend is, en wanneer deze verschillen worden opgeheven (degradatie). Capaciteit is de hoeveelheid, het bedrag der energie; intensiteit de graad of sterkte of potentie. In de electriciteitsleer is de ampèrage de capaciteit, de voltage de intensiteit; in de warmteleer, het aantal calorieën de capaciteit, de temperatuur de intensiteit. Volgens de 2de hoofdwet degradeert de intensiteit ten koste van de capaciteit. Capaciteiten zijn optelbaar, intensiteiten nimmer. Intensiteiten ordenen de capaciteiten, zij zijn voorwaarden voor mechanische gebeurtenissen, zij verklaren b.v. de verschuiving van warmtehoeveelheden, maar als ordening zijn zij zelf niet causaal afleidbaar. Ook hier zien we dus weer twee beginsels tegenover elkaar staan, ordening tegenover chaos, kwaliteit tegenover kwantiteit. (Vert.)

⁴² Schopenhauer. "Über die vierfache Wurzel des Satzes vom zureichenden Grunde". Cotta Verlag. Berlin. Werke Bd, I.

door het wetende subject om der wille van een bepaalde uitwerking worden gewenst, vallen niet meer binnen de kring van een dergelijke wijze van beschouwen.

Langs deze weg komt het onderzoek nimmer boven het schema uit, dat men in de bewustzijnspsychologie als "motivering" pleegt te beschrijven, en waarvan het altijd twijfelachtig blijft of het kan worden overgedragen op onbewuste gebeurtenissen.

Van een algemene omkering van de totale causale wijze van beschouwen kan hier in ieder geval geen sprake zijn. Als motivering zouden veel meer slechts die gebeurtenissen aangeduid kunnen worden, waarbij af en toe, en alleen dan als een doel bewust gewild wordt, ook de oorzaak van de gewilde toestand (nl. het middel) eveneens gewild wordt. En hetzelfde geldt van de z.g. causa finalis, die een poging weer geeft, om de werkelijk in het bewustzijn optredende omkering der causale verbindingen, toch nog in het causale wereldbeeld in te lijven. Hoe echter een dergelijke ommekeer tot stand kan komen, hoe in het algemeen bepaalde uitwerking kan worden beoogd, of anders uitgedrukt, hoe het eigenlijk staat met die stilzwijgend vooronderstelde drager van dat bewustzijn, blijft voorlopig nog een onopgelost probleem. Dat is echter de vraag, die ons bezig houdt.

Wij willen niet onderzoeken, hoe iemand handelt of moet handelen, als bij vuur wil aansteken, maar wij vragen, hoe hij er toe komt, vuur te willen aan steken, waartoe hij dat doen wil, en ten slotte vragen we, met welk doel bij in het algemeen iets wil, of zelfs wat willen is.

Het schema der motivering als de doelmatige verbinding van een in een bewustzijn gewild doel met de in het zelfde bewustzijn gewilde wegen naar dat doel, moet dus zorgvuldig worden onderscheiden, van de eigenlijke denkvorm der finaliteit, de verbinding van middel en doel. Motivering vooronderstelt een bewustzijn als haar drager; finaliteit kan zonder bewuste drager worden gedacht (maar niet zonder levende drager). Voor haar moet, echter net als voor de motivering en ook voor de causaliteit, de kenbaarheid in een toeschouwend bewust zijn worden aangenomen. Dat wil zeggen: Wanneer een bewustzijn als toeschouwer aanwezig zou zijn, zou het de gegeven samenhang als finaliteit erkennen.

Het schema der motivering en precies zo dat de causa finalis beschrijft dus alleen die menselijke ervaring, waaraan de denkvorm der finaliteit onmiddellijk opvalt en waaraan ze ontdekt is geworden en door iedere enkeling opnieuw kan worden onderzocht. Maar zo leert men slechts een willekeurige toepassing van deze denkvorm kennen. Zij moet niet alleen worden uitgebreid, maar ook volkomener worden gemaakt en omgevormd, voordat het dat oplevert, wat we zoeken, namelijk de uit ons denken noodzakelijk volgende formele grondslag voor het begrijpen van het organische leven.

10. Finaliteit en geschiedenis

Uit de foutieve gelijkstelling van motivering en finaliteit, dus van het bijzondere geval en het algemene principe, ontstond de grootste fout, die de finale denkvorm tot nu toe heeft misvormd. Het is de aanname, dat ieder doel als einddoel gedacht moet worden. Als de finaliteit echter een denkvorm moet zijn, bestaat niet alleen de vrijheid, maar zelfs de plicht, de vraag "waartoe?" tot in het oneindige te herhalen, precies zoals de causaliteit verlangt, dat men de vraag "waarom" tot in het oneindige herhaalt. Als iemand staal en vuursteen gebruikt om vuur te ontsteken, weet hij vermoedelijk, waartoe hij dat vuur hebben wil. Laten we aannemen, dat hij zich warmen wil. *Wartoe wil hij zich warmen?* We nemen aan, om zijn leven tegen

bevriezen te beschermen. *Waartoe wil bij zijn leven beschermen... ?* en reeds is een toereikend antwoord nauwelijks meer te verwachten. We zijn reeds buiten de kring der bewuste doeleinden getreden, dus buiten de motivering, in het rijk der finaliteit, n.l. *in het rijk der niet geweten doeleinden*. In deze oneindige piramide van meest onbekende, maar in beginsel kenbare middel – doel verbindingen, kan geen eigen bepaald doel het einddoel zijn, maar ieder doel moet als middel van een ander hoger doel worden aanvaard. Deze progressus in infinitum, deze voortgang tot in het oneindige, komt volkomen overeen met de regressus in infinitum, de teruggang in het oneindige, die we bij het causale denken hebben geconstateerd. Zo min een causa prima of causa sui kan gedacht worden, zo min kan een finis ultima of finis sui gedacht worden. - En toch is hier een wezenlijk onderscheid tussen causaliteit en finaliteit aanwezig, waarmee het onderzoek van af het begin te maken heeft gehad, en dat vermoedelijk ook het korreltje waarheid vormt, waar omheen de zo juist besproken vergissing tot stand is gekomen. Het causale wereldbeeld put zich uit in een systeem van mogelijkheden. De natuurwetenschappelijke beschouwing houdt zich slechts bezig met wat mogelijk gebeuren kan, maar niet met de feitelijke gebeurtenis zelf. Wie nu probeert de finaliteit als omkering van de causaliteit op te vatten, en ze zo in de vorm van motivering of causa finalis in het natuurwetenschappelijke wereldbeeld in te lijven, die raakt reeds bij de eerste schrede langs deze weg in een onoverkomelijke moeilijkheid. “Als staal tegen vuursteen slaat, ontstaat een vonk”. Dat is een natuurwetenschappelijke mogelijkhedenzin (of als-zin), die een zakelijke verhouding voldoende en juist beschrijft. “Als er een vonk moet ontstaan, moet staal tegen vuursteen worden geslagen.” Dat zou de omkering van deze mogelijkhedenzin zijn, die echter wetenschappelijk ontoereikend blijkt te zijn, en die in het beste geval als practise regel kan dienst doen. Als er vonken moeten ontstaan, kan men natuurlijk de meest verschillende middelen gebruiken. Welk middel men inderdaad toepast, is uit de omkering van een causale “als-zin” nimmer te concluderen. Een zin met finale gedachte-inhoud kan daarom geen algemene geldigheid bezitten. Omdat de gevolgtrekking omtrent het middel uit het doel, n.l. steeds een willekeurige hoeveelheid mogelijkheden toelaat, kan hij eerst dwingend zijn, als met alle zakelijke voorwaarden en bijomstandigheden rekening wordt gehouden, wanneer het dus om het enkele concrete geval gaat. De onvoorwaardelijke bondigheid van de causale kortsluiting tussen oorzaak en gevolg verlangt daarentegen de uitsluiting van alle bijomstandigheden, en leidt daardoor tot de abstractie van het enkele geval, ter opsporing van de algemene wet en ter formulering der mogelijkheden van wat gebeurt.

Finale samenhangen kunnen dus niet in algemene „als-zinnen” maar in speciale “opdat-zinnen” hun uitdrukking vinden. Dergelijke opdat-zinnen geven echter, wanneer ze in eigenlijke zin gebruikt worden, niet abstracte mogelijkheden weer, die onbepaalde geldigheid hebben, en ook geen praktische regels, die naar believen kunnen worden toegepast, maar ze stellen éénmaal voorkomende en niet herhaalbare feiten vast. Dat is de enige vorm waarin finaliteit gedacht kan worden. Wie finaal denkt, moet de werkzaamheid van slechts incidentele concrete doeleinden denken. Hij kan niet zeggen: “Opdat een vonk ontstaan zal, moet men met staal op vuursteen slaan”, maar hij moet zeggen: “Deze bepaalde mens, in dit bepaalde ogenblik slaat met staal op vuursteen om een vonk te verwekken.” Een dergelijke zin behoort niet tot de natuurwetenschap maar tot de historie.

Het blijkt hier, dat de finaliteit de constituerende denkvorm der wetenschap van het leven vormt, precies zoals de causaliteit de grondleggende denkvorm der natuurwetenschap is. En het blijkt verder, dat de finaliteit niet de eenvoudige omkering van de causaliteit betekent, maar dat ze in veel diepere zin de tegenstelling van de causaliteit is. Terwijl het causale denken de lege wet formuleert, stelt het finale denken niet alleen de wetmatige samenhang van doel en middel vast, maar tegelijk de inhoud van het doel. Het bedoelt niet de lege vorm van alle gebeuren weer te geven, maar het incidentele en feitelijke ervan.

Wij staan dus voor de taak, om enerzijds de progressus ad infinitum voor de finaliteit te erkennen, dus om de vraag "waartoe" tot in het oneindige te herhalen, en anderzijds om bij deze vraag steeds de eens voorkomende en in het concrete werkzame doeleinden in het oog te vatten. Terwijl binnen de causaliteit de feitelijke gebeurtenis slechts als voorbeeld of illustratie kan worden aangezien, moet het concrete gebeuren binnen de finaliteit als een onmiddellijke werking van de incidentele en feitelijke doelspyramide worden gedacht. Het houdt op, een naar willekeur herhaalbaar voorbeeld te zijn, en verkrijgt daarvoor de waardigheid van een historische gebeurtenis. Niet omdat, volgens de natuurwet, uit het slaan van staal op vuursteen een vonk moet ontstaan ontstaat de vonk, maar omdat op een bepaalde tijd op een bepaalde plaats een vonk moest ontstaan, werd daar met staal op vuursteen geslagen.

Het begrip der finis ultima wordt niet alleen door het naïeve verlangen naar eidelijke rust en naar een eindelijk slot van de eeuwig groeiende doelpyramide geschapen, maar ook nog door de juist genoemde overweging, dat de hele doelpyramide in haar werking met de feitelijke historische werkelijkheid moet samenvallen. Als bekroning en laatste zin der wereldgeschiedenis moet echter, al is het ook niet als historisch feit in de geschiedenis, tóch als besluit en ommekeer tot iets nieuws, dus eveneens aan haar einde, een eens aanwezig historisch doel worden gedacht. De geschiedenis moet zo worden verstaan, alsof haar einddoel eens werkelijk in vervulling zou gaan.

11. Finaliteit en totaliteit

De dwang, de vraag "waartoe" tot in het oneindige te herhalen, heeft ons ertoe geleid, de finale gebeurtenissen te identificeren met de historische gang van het levende. Dat het wereldgebeuren bovendien tegelijkertijd als een onafgebroken keten van oorzaken en gevolgen opgevat moet worden, werd eveneens reeds gezegd. Wij kunnen nu de verhouding tussen de algemeen geldige causaliteit tot de slechts in het gebied van het leven geldige finaliteit als volgt uitdrukken:

Het gehele wereldgebeuren verloopt causaal. Binnen dat geheel zijn bepaalde delen, die zich daardoor kenmerken, dat zij weliswaar net als de overige delen de causaliteit onderhorig zijn, maar die tevens daarboven uit nog door andere gezichtspunten, n.l. door doelstellingen in hun gedragingen worden bepaald. Het levende is niet in tegenspraak met de causaliteit. Het gehoorzaamt niet alleen de wetten der causaliteit, maar het volgt zijn eigen doelstellingen, terwijl het zich de causaliteit ten nutte maakt. - Zo beschouwt b.v. een ingenieur alle wetten der dode stof. Hij weet dat het niet-beschouwen niets aan hun geldigheid zou afdoen. Zij zouden metertijd toch wel van zich doen blijken en tot een catastrofe leiden, omdat ze niet in ogeschouw waren genomen. Voor zover hij ze echter beschouwt, is hij in staat binnen de beperking, die ze hem bieden, iets tot stand te brengen, wat in de dode materie zonder hem nooit zou zijn ontstaan, n.l. machines, fabrieken, bruggen, vliegtuigen, schepen.

Men kan hier weliswaar tegen in brengen, dat ook de arbeid van de mens (van de ingenieur) weer door oorzaken wordt bepaald, dat dus ook de doelstellingen slechts in de zin van een *causa finalis* opgevat mogen worden. Daaruit ontstaat weer de verdere vraag, hoe de bedoelingen en de mogelijkheden van de ingenieur causaal bepaald kunnen worden. En onder de functies die men dan zou vinden, zouden er enige moeten zijn, die betrekking hebben op de bedoelingen van andere mensen, de opdrachtgever en de arbeider, en deze zouden weer bepaald zijn door causale verhoudingen, die echter bij nauwkeuriger nasporing weer in causale en finale factoren zouden uiteenvallen.

De vraag naar de oorzaken der laatste doeleinden doet ook voor het onderzoek een regressus in infinitum ontstaan, die weliswaar niet, zoals eerst leek, rechtlijnig van middel naar doel tot naar een oneindig ver einddoel opstijgt, maar die een dialectische verbondenheid aantoonde van de menselijke doelstellingen met de telkens causaal gegeven verhoudingen. De werkzaamheid van de mens is het antwoord op een opgave die hem door de werkelijkheid wordt gesteld. Zijn doeleinden gelden niet absoluut, doch ze gelden steeds maar voor een bepaalde situatie.

De reeds gestelde vraag “waartoe slaat de mens met staal op vuursteen?” leidde tot de verdere vraag “waartoe wil hij vuur aansteken?” En het antwoord moest luiden: “Omdat hij zonder vuur onder de gegeven voorwaarden (b.v. in een koude winternacht) aan zijn leven schade zou lijden.” Het concrete doel (vuur) is dus herkolologisch bepaald. Hij heeft dit doel nodig, of meent het nodig te hebben, om zijn subjectiteit niet in te boeten. Op dezelfde wijze zijn die gezamenlijke doelstellingen herkolologisch bepaald, die gewoonlijk onder het begrip zelfbehoud worden samengevat. Het einddoel is dan steeds in de negatieve formule uit te drukken: “... om niet te gronde te gaan”.

De schijnbaar positieve doeleinden van de enkeling hebben daarentegen bij nauwkeuriger toezien allen iets te maken met het behoud van de soort. Het behoud van de soort is echter het herkolologische doel van de stamvorming. De voortplanting en de verzorging van het nest, en voor de mens ook de opvoeding, de vorming van het familieleven en de vorming der grotere gemeenschappen tot aan de staat en de mensheid, moeten het onder gaan van soort en stam verhinderen. Ook hier kan men het doel steeds negatief formuleren: “... om niet te gronde te gaan”. Zo verrassend als het eerst klinken mag, moeten we toch zeggen, dat alle doeleinden, die we vervolgen, als psychologische grond, teruggaan tot het behoud van het leven, niet tot behoud van het leven van de enkeling, maar tot behoud van het leven in het algemeen.

William Stern heeft zeer nadrukkelijk erop gewezen, dat er niet alleen een tendens tot zelfbehoud in de mens werkt, maar ook een tendens tot zelfontplooiing. Wij kunnen hem gelijk geven maar moeten er aan toevoegen, dat de ontplooiingstendens die in de enkeling woont, zich eerst beperkt tot de biologische rijpheid van de soort.⁴³ Het kind ontwikkelt zich tot volwassene, alles wat boven dit eenvoudige feit uitgaat, is secundair ontstaan en kan als productief antwoord op een bedreiging van de veiligheid, of van het leven opgevat worden. Alle gebeurtenissen, die daarop uitlopen, dat de enkeling tot de ontwikkelingshoogte van zijn soort uitgroeit, willen we onder de uitdrukking “rijping” samenvatten. En we zullen ontdekken, dat deze rijping van de soort uit gezien, finaal is, doch van de enkeling uit

⁴³ Bij Stern wordt dit deel van de ontvouwingstendens als “conservatieve zelfontvouwing” aangeduid. *Person und Sache*. Bd II Pag. 29.

causaal geschiedt.⁴⁴ De verdere ontwikkeling echter, die boven de reeds bereikte hoogte van de soort uitgaat, beantwoordt niet aan een ontvouwingstendens, maar zij ontstaat door het scheppende antwoord op een noodpositie of bedreiging, waarin de enkeling of het geheel is geraakt.

Als uit deze door de nood gedwongen handelingen het geheel der menselijke ontwikkeling wordt opgebouwd, dan kan de doelmatigheid hier noch in de enkeling noch in de mensheid wonen, maar drager van deze doelmatigheid moet een hogere ingrijpende instantie zijn, die niet alleen door het levende (d.i. de bron der productiviteit) verondersteld wordt, maar ook door de dode materie (d.i. de bron van nood, zonder welke geen productiviteit zou bestaan). Noch de feitelijke ontwikkeling der mensheid noch der diersoorten kan uit het immanente doelgericht-zijn verklaard worden, pas in de subjecten alleen mag de lege en inhoudsloze mogelijkheid van de productiviteit zelf, die hetzelfde betekent als de subjectiteit, aangenomen worden en alle inhoud en alle samenhang der voortschrijdende ontplooiing des levens wordt eerst door de eeuwig veranderende wereld der objecten het productieve subject opgedrongen. Daarom moeten wij als drager dier ontwikkeling de totaliteit, het geheel der subjecten en objecten erkennen, het Al, niet dat van nu, maar dat van de toekomst.

De progressus in infinitum, de oneindig voortgezette vraag "waartoe" leidt boven het concrete doel van de soort, boven het zelfbehoud en het behoud van de soort uit. Maar noch uit het wezen van de enkeling, noch uit het wezen van de soort kan bepaald worden, wat het doel der ontwikkeling mag zijn. Alleen dat de ontwikkeling zinvol verloopt is steeds opnieuw te concluderen uit het dialectisch in elkaar grijpen van de objectale bedreigingen en de subjectale overwinning van het gevaar. Het gericht zijn op een doel van het individu wijst meer in het algemeen op de doelmatigheid van het geheel, wier inhoud voor het subject onkenbaar moet blij ven. De zin der finaliteit is het in-finale. Het einddoel is oneindig. Het subject is de drager der finaliteit. De drager van het in-finale is de werkelijkheid; de totaliteit van al wat als subject en object door elkaar heen dringt.

Hegel wilde de totaliteit gelijk stellen met de geest, met de subjectiteit. Marx wilde haar als materie, als de wereld der objecten, opvatten. Wij moeten beide beweringen als these en antithese in een synthese verenigen: De totaliteit is het zinvolle inelkander zijn van subjecten en objecten, waarin we als subjecten onze doelmatige ontplooiing vinden, opdat we met opgaven worden bestormd, met gevaren worden bedreigd en door de gevolgen van ons gedrag tot lering komen, of anders uitgedrukt, waarin we tegelijk subjecten en objecten zijn.

De synthese mag noch het geestelijk gedachte subject, noch het stoffelijk gedachte object tot drager van de ontwikkeling maken. Zij moet de zin der werkelijkheid naar die instantie verleggen, die boven subject en object verheven is, zoals de opvoeder boven het kind is verheven en boven de leerstof waarmede bij het kinderlijk karakter zich laat vormen. Over deze instantie echter kan geen aardse wetenschap meer iets zeggen.

12. Finaliteit en grensonderzoek

Uit de wijze, waarop de finaliteit van het subject samen geweven is met de causale noodzakelijkheden en opgaven, die van de objecten uitgaan, ontstaan voor de

⁴⁴ Vergel. het principe der "Teleomechanica" bij Stern, "Person und Sache", Bd I, pag. 383.

karakterkunde een hele rij van eigenaardigheden, die alle begrepen kunnen worden door de toepassing van het herkologische principe op de finale beschouwingwijze. - En wel moeten daarbij drie finale begrippen goed onderscheiden worden.

Als *bedoeling* willen we een streven kenmerken, dat door een enkel mens of ook door een groep in een speciaal geval *bewust* in een daad wordt omgezet. Een arbeider heeft de bedoeling meer geld te verdienen. Het personeel van een fabriek heeft de bedoeling een loonsverhoging af te dwingen.

Doel moet datgene genoemd worden, wat door een enkeling of door een groep gedurende lange tijd, bewust of onbewust, wordt nagestreefd. Het doel der arbeiders is in alle geval en steeds de verbetering van hun economische positie, en dit doel is werkzaam, zelfs als in het bewustzijn van de enkele arbeider heel andere oogmerken overheerschen. Deze onbewuste werkzaamheid is van herkologische aard.

De arbeider zal, ook als hij feest viert of sport beoefent, niets doen wat de verbetering van zijn economische positie zou kunnen verhinderen. En dikwijls zullen schijnbaar zonder doel lijkende oogmerken in dienst staan van onbewuste doeleinden. Een arbeider kan het plan hebben uit vereniging A te treden en over te gaan naar vereniging B. Hij kan denken, dat dit plan berust op persoonlijke sympathieën en antipathieën tot de beide voorzitters. De diepere analyse echter kan doen blijken dat zijn op het ogenblik zelf niet bewuste belangen door vereniging B feitelijk beter worden vertegenwoordigd, dan door vereniging A. We zouden zeggen, dat minder zakelijke bedoelingen, onbewust in dienst van zakelijke doeleinden hebben gestaan. Onder zakelijke doeleinden kunnen we in dergelijke gevallen steeds "belangen" verstaan, die de herkologische vorm hebben: "Wie voor zijn belangen niet opkomt, loopt gevaar te gronde te gaan." Of hij zijn belangen (en zijn doeleinden) kent of niet, doet er aanvankelijk niets toe. Dat waar naar gestreefd wordt blijkt steeds middel te zijn om een andere taak te volbrengen. Zonder volbrenging van die taak zou de enkeling of de groep schade lijden en tenslotte ondergaan.

Het *Doel* - met een hoofdletter - daarentegen noemen we dat, wat vanuit een hoger gezichtspunt geschapen wordt in de vorm van nieuwe levensidealen als resultaat van de uiteenzetting tussen subject en object, van het compromis tussen het leven, dat zich wil handhaven en de dood, die het bedreigt. Tot het Doel behoort dus de ontwikkeling van de enkeling en de ontwikkeling der mensheid, of anders uitgedrukt, de lichamelijke en geestelijke cultuur. Voor de enkeling zijn de doeleinden en de oogmerken autonoom. Ze behoren tot hem zelf. Het Doel is heteronoom. De enkeling moet tegen zijn wil hem dienen, en wel door de dialectische wisselwerking, die daaruit bestaat, dat hij zijn persoonlijke doeleinden moet opgeven, als hij zich onttrekt aan het onpersoonlijke Doel. Het Doel (Zweck) van de bevruchtingsdaad is de voortplanting. Het doel (Ziel) van de beide mensen die tezamen komen, is het elkaar gelukkig maken door de paringsdaad. Dit geluk wordt des te nadeliger beïnvloed, hoe meer de twee zich proberen te ont trekken aan het Doel van de bevruchtingsdaad, n.l. het ontstaan van het kind.

Een tijdlang kan een mens weliswaar doeleinden volgen, die gericht zijn tegen het Doel des Levens. Het lukt zijn persoonlijk streven in zekere mate het levensdoel te overtroeven. En de op zich zelf doelmatig ingerichte functies van het menselijk lichaam kunnen lange tijd in dienst worden gesteld van het leven vijandige doeleinden.

Omdat het Doel des Levens behoort aan de totaliteit en dientengevolge ver boven de doeleinden van de enkeling uitgrijpt, moet de enkeling tijdens zijn leven zijn persoonlijke doeleinden laten uitgroeien en steeds meer laten samen vallen met het

Doel der werkelijkheid. Streefde hij er een tijd lang naar, zich met sport en spel te bemoeien, dan bemerkt hij op een dag, gedwongen door de opgaven des levens, dat hij zijn sportvaardigheid in dienst van andere Doeleinden moet stellen: Hij moet b.v. bij reddingswerk, of bij een expeditie of in de oorlog zijn lichamelijke kundigheden ten nutte maken in het belang van de gemeenschap, waartoe hij behoort.

Wat tot nu toe persoonlijk doel was, de sport, wordt nu middel in dienst van een onpersoonlijk Doel. Maakt de mens dat grote Doel, de dienst aan de gemeenschap, tot zijn persoonlijk doel, dan ontwikkelt bij zich verder. Houdt hij echter aan zijn oude doeleinden vast, dan zal hij zich slechts schijnbaar schikken onder het onpersoonlijke Doel. In werkelijkheid zal hij proberen, de verhouding om te keren, en de gemeenschap, die hij dienen moest, in dienst van zijn eigen persoonlijke doeleinden te stellen. Zo komen schijnbare heldendaden uit eerzucht tot stand.

Het starre blijven kleven aan een persoonlijk doel voert tot ontwikkelingsremmingen, die zich laten beschrijven als omkering van de middel - doel verhouding. In de plaats van de in-finale doelmatigheid des levens, welks einddoel onbestembaar is, treedt de starre en eng begrensde doel-najagerij van de enkeling, wiens einddoel de handhaving van de eigen subjectiteit moet zijn en wel in een heel concrete vorm van het ik. Het karakter neemt in plaats van de zakelijke houding, de ik-zuchtige houding aan. In plaats van de voortgaande ontwikkeling van taak tot taak treedt het eigenzinnige vasthouden aan een levensvreemd doel, in plaats van het "sterf en wordt opnieuw" weerklinkt een "Ik ben, zoals ik ben". In dienst van deze ik-zucht moeten de zakelijk ingerichte functies van lichaam en geest zich anders gaan instellen. Zij treden in dienst van een doel dat hen van huis uit vreemd is. Zij worden in finale zin omgeschakeld. De opname en de vertering van het voedsel, die zakelijkerwijs dienen voor de stofwisseling van het organisme, worden thans op ik-zuchtige wijze voor orgiën van fijnproeverij misbruikt. De sexuele functie treedt in dienst van de zucht naar jacht en roof.⁴⁵ De intelligentie wordt gebruikt om listiger te zijn dan andere mensen, of om hen uit te buiten of om van hen bewondering af te dwingen. - Alles wat we gewoonlijk dierlijk gedrag noemen, blijkt bij nauwkeuriger toezien de ik-zuchtige omschakeling te zijn van zakelijke lichaamsfuncties. In beide gevallen echter, zowel bij de zakelijke als bij de ik-zuchtige instelling is het op een doel gericht zijn en het finale gedrag in tegenstelling met de causale afloop der dode gebeurtenissen gekenmerkt, dat van middel gewisseld kan worden. De egoïst, die zijn overwinning op de tegenstander niet met geweld kan bereiken, zou zich op vragen kunnen toeleunen en door het verwekken van medelijden toch nog tot het doel kunnen geraken. Op deze wijze laten zich vele tegenstrijdige karaktertrekken verklaren, zoals gierigheid en verkwisting, vriendelijkheid en grofheid, die zo dikwijls vlak naast elkaar bij dezelfde mens voorkomen. Er zijn verschillende middelen in dienst van een zelfde doel. Afhankelijk van de verschillende positie wordt het ene of het andere middel toegepast; meestal zonder dat de mens zich van zijn slimheid rekenschap kan geven.

En nog een andere eigenaardigheid van de menselijke ontwikkeling blijkt uit de theorie der finaliteit. Ieder doeleinde, voor zover het niet een verward einddoel voorstelt, kan slechts weer een middel in dienst van hogere Doeleinden zijn. Daarom

⁴⁵ Deze vraagstukken hebben nog een andere zijde. Ook deze functieomschakeling kunnen we zien als een vrij maken van biologische gebondenheid; het zakelijke in biologisch opzicht, kan voor het subject mens zeer onzakelijk en causaal zijn. Spel en cultuur als vrije uitingen van het subject, tonen de tendens zich los te maken van het louter biologische en het scheppen van eigen wetten voor het subject. Dat is de zin van de culinaire cultuur en ook van de sexuele cultuur. Het liefdesspel is niet onzakelijk, het is de sexualiteit doordrongen van menselijke normen. (Vert.)

moet de onmogelijkheid een doel te bereiken voor de ik-zuchtige mens tot een catastrofe leiden, - want hij kan slechts óf dit persoonlijk einddoel nastreven, óf afzien van alle streven, - terwijl de zakelijk ingestelde mens door de onmogelijkheid het gestelde doel te bereiken zich slechts gedwongen ziet, een ander plan in de plaats van het eerste te zetten. Nieuwe en oude plannen onthullen zich dan als de middelen van een gemeenschappelijk en hoger hoofddoel, dat eerst door het mislukken bewust wordt. Wie naar wetenschappelijke ontwikkeling heeft gestreefd, en dit doel door zakelijke omstandigheden niet bereiken kan, zal als hij ik-zuchtig is, zijn leven als mislukt beschouwen. Als hij echter zakelijk is, zal een ander doel, b.v. van praktische of politieke aard, in de plaats van zijn wetenschappelijke ambitie treden, en hij zal spoedig beseffen, dat hij zonder het te weten, ook dan in dienst van een hoger doel handelt, b.v. voor de afschaffing van sociale misstanden. Zowel de wetenschappelijke vorming als de politieke en praktische werkzaamheid zullen tot de verwerkelijking van dit doel kunnen bijdragen.

Wat de inhoud der persoonlijke doeleinden zal zijn en hoe hun praktische waarde is voor de opbouw der werkelijkheid, is niet alleen afhankelijk van de finaliteit van het subject, van zijn constante streven naar een bepaald doel, maar ook van de uiterlijke omstandigheden, van de praktische moeilijkheden, die de wereld der objecten levert; dat wil dus zeggen van de dialectische verhouding tussen subject en object.

13. Vormen der dialectiek

Om tot een heldere opvatting van het veelbetekenende begrip “dialectiek” te komen, moet men eerst tegenover twee twistvragen stelling nemen. De eerste vraag betreft het wezen der dialectiek. Er moet beslist worden, of zij een eigenschap van het zijnde, van het object voorstelt, of een eigenschap van het kennende subject; zoals Max Adler het uitdrukt: of ze een zijnsvorm of een denkvorm is.⁴⁶ De tweede vraag heeft betrekking op de omvang van haar geldigheid. Er moet beslist worden, of de totaliteit van het werkelijke of slechts een deel ervan, nauw keuriger gezegd, of levend en dood tezamen, of slechts het levende dialectisch moet worden opgevat. Omdat de karakterkunde, waar het ons om gaat, een empirische wetenschap is, zijn we hier net zo min als bij de causaliteit en de finaliteit verplicht om op kennistheoretische vragen in te gaan. Wij mogen uit de grote hoeveelheid mogelijkheden, diegene uitzoeken, die in ons praktisch werk bruikbaar blijken te zijn. De filosofische waardebeoordeling mag voor latere onderzoekingen voorbehouden blijven. In deze zin beperken wij de geldigheid der dialectische vorm eerst tot het levende. Of ook het dode gehoorzaamt aan de wetten der dialectiek, of b.v. de overgang van water in waterdamp als een omslaan van de kwantiteit, n.l. van de stijgende warmte, in een nieuwe kwaliteit, de andere aggregatietoestand, kan worden weergegeven, of het hier dus een werkelijke dialectiek betreft of niet, is een vraag, die voor de karakterkunde geen betekenis heeft.⁴⁷

Waar daarentegen de gedragingen van levende wezens in beschouwing komen, moet naar onze mening al het wezenlijke in dialectische vorm geschieden. Daarmede is tegelijk gezegd, dat ook het denken en het begrijpen dialectisch verloopt. De zelfbezinning toont aan, dat het innerlijk leven, juist omdat het leven is, aan de dialectiek onderhorig is, en dat het vreemde leven begrijpelijk wordt, omdat het tot de zelfde wettelijkheid behoort. De vraag of het hier een denkvorm of een zijnsvorm betreft, wordt door de beperking der omvang der dialectische geldigheid tot het levende tegelijk beantwoord: het kennen behoort tot het zijn des levens. Het is gebonden aan dezelfde vorm, als zijn inhoud, voor zover die inhoud iets levends is. Het begrip voor de dialectiek in vreemde dingen begint, waar de eigen dialectiek wordt verstaan.

Al het volgende geldt slechts bij levende dingen, of nauwkeuriger gezegd, het geldt slechts daar, waar subjecten in aanraking komen met objecten. Door deze beperking ontstaan zekere eigenaardigheden, die minder scherp opvallen, als het toepassingsgebied der dialectiek ruimer wordt opgevat. Wij willen daarom de vormwetten, die wij hier onderzoeken, onder de naam “*vitale dialectiek*” samenvatten, en onder deze benaming een engere dialectiek afgrenzen tegen de in de scholen van Hegel en Marx opgestelde vormen van een ruimer opgevatte dialectiek. Voor zover de gebeurtenissen, en dus ook de levende gebeurtenissen, zich in de ruimte voltrekken, gehoorzamen zij de wetten van oorzaak en gevolg. Omdat wij mensen door ons lichamelijk zijn behoren tot het rijk van het ruimtelijke, het stoffelijke en het dode, dat zich volgens mechanische wetten beweegt, zijn we zonder uitzondering onderhevig aan de inwerkingen van de ruimtelijke wereld.

⁴⁶ Max Adler, *Marxistische Probleme*, Berlin

⁴⁷ Vergel. A. Thalheimer, “Einführung in de dialektischen materialismus, Wien

Wij zijn objecten van causale wettelijkheid, en wij kunnen ons aan dit feit niet onttrekken. Een neervallende steen zal, als hij zwaar genoeg is, de mens, die hij treft, verpletteren. De dood treedt in “omdat” de steen de mens in mechanische zin van het woord “verwoest heeft”.⁴⁸

Wij zijn objecten en daarom onderwerp van de wetenschap der stof. Maar we zijn nog meer *en wel subjecten*, en als zodanig zijn we niet meer onderwerp van de wetenschap der materie. Wij hebben het vermogen tegenover de gebeurtenissen, wier object wij zijn, een eigen stelling in te nemen. En meer nog, we kunnen veranderend in deze gebeurtenissen ingrijpen. Wij kunnen de lichamelijke wereld en niet alleen deze, maar de wereld der subjecten (planten, dieren, mensen, partijen, staten) in hun gedragingen beïnvloeden. Waar de grenzen van onze mogelijkheden liggen en waar deze grenzen zich laten verruimen, dat vormt de inhoud der herkologische karakterkunde.

Subject en object sluiten elkander niet uit, maar ze doordringen elkaar, want anders zou dezelfde gebeurtenis niet tegelijk *causaal* (volgens het “waar-om?” of “van-waar?”) en *finale* (volgens het “waar-toe?”) onderzocht kunnen worden. Ofschoon subject en object elkaar doordringen, werken ze elkaar toch tegen, precies zoals de vormwet van een gotische dom zich verheft tegen de mechanische zwaartekracht van het bouw materiaal.⁴⁹ Waar de grenzen der invloedsmogelijkheid van het subject bereikt zijn, wordt het subject wederom onderworpen aan de tegenwerking van de hem omringende wereld. Wie ter wille van een groot werk dagenlang niet slaapt, stort tenslotte in. Het subject stoot op de wetten, die in het object heersen als op de grenzen van zijn mogelijkheid. Zo wordt hij als subject, als vrij scheppend wezen genegeerd, hij wordt opnieuw tot object gemaakt, en moet nog eens proberen, tegenover dit feit stelling te nemen, om zich toch weer als subject te kunnen laten gelden, maar ditmaal rekening houdend met de wetten, die in het object heersen. Hij moet zijn eigen negatie negeren. Door zijn nerveuze instorting wijs geworden, zal de geestdriftige werker zijn arbeidskracht beter dan voorheen weten te benutten. De werking van het subject is *finale* bepaald, de tegenwerking van het object *causaal*, en de verdere stellingname van het subject tegenover deze tegenwerking is wederom *finale* gericht. De causale tegenwerking der buitenwereld kan dus voor de laatste stellingname niet meer als eigenlijke oorzaak worden opgevat. Men zou ze “aanleiding” moeten noemen. De kou is voor de koudelijdende de aanleiding dat hij meer beweging neemt. De laatste grond der beweging is echter niet in de koude te zoeken, maar in het finale gericht zijn van het subject op het behoud van zijn gevoel van welbehagen of van zijn leven. Als men de levensverschijnselen op deze wijze beschouwt, verbindt men het inzicht van de causale samenhang van al het dode met het inzicht in de finale gedragingen van het levende. Men krijgt de indruk van een ononderbroken wisseling van woord, antwoord en wederwoord, dus van een gesprek, dat plaats vindt tussen subject en wereld. Dit in elkaar grijpen van causale en finale, van objectale en subjectale gebeurtenissen, is dat, wat wij *vitale dialectiek* noemen. En we menen, dat in haar alleen de succesvolle vereniging en verdere

⁴⁸ Zelfs deze mechanische gebeurtenis kan gedeeltelijk door het subject beïnvloed worden; op het moment, dat bij nog zou kunnen uitwijken, kan b.v. een onbewuste zelfmoord gedachte hem hierin verhinderen. Een bergongeval kunnen we in dezen zin beschouwen. De psychologie van de roekeloosheid behandelt dit subjectief uitlokken van mechanische schadelijkheden. (Vert.)

⁴⁹ In een vorige noot hebben we deze tegenstelling reeds anders belicht. Het subject, het psychische kunnen we beschouwen als een potentie, die zich tegen de hoofdwetten der mechanica in beweegt. Zoals we weten, degradeert alle energie van intensiteit tot capaciteit (b.v. arbeidsvermogen van plaats wordt omgezet in arbeidsvermogen van beweging). Het psychische heeft een anenergetische tendens, door haar wordt de meer-waarschijnlijke toestand in een minder-waarschijnlijke omgezet, de degradatie der mechanische wereld wordt door haar overwonnen. (Vert.)

ontwikkeling is te vinden van de causale wetenschap der stof en de finale wetenschap van het leven. Hegel wil daarentegen in zijn dialectiek de zuivere beweging des geestes weergeven, voor hem betekent dus de dialectische ontwikkeling der begrippen het zelfde als dialectiek zonder meer. In de eerste hoofdstukken van zijn "Logik" geeft hij weer, hoe het zuivere, en daarom nog geheel lege begrip van het zijn omslaat, en wel uit innerlijke noodzakelijkheid moet omslaan in het tegengestelde begrip van het zuivere en net zo lege niet-zijn. Het begrip treedt hier als subject op, met eigen beweging, eigen lotgevallen en eigen productiviteit. Een menselijk subject als drager van dit begrip schijnt overbodig. Het begrip reageert op de eigen beweging. Ook een object buiten dit begrip is niet aanwezig. En de geest waar het om gaat, die dus het zijnde is, moet in geen andere vorm en geen andere bestemming aanwezig zijn, dan juist in dit zuivere zijn, dat van zelf in niet-zijn overslaat. Dat niet-zijn echter, dat nu aanwezig is, en naar zijn wezen toch niet als niet-zijn aanwezig kan zijn, wordt door deze tegenspraak tot een andere bestaansvorm gedwongen: Het is slechts als wording aanwezig. Het worden omvat tegelijk het zijn en het niet-zijn.

Hier treedt het schema der dialectiek, de driepas van these, antithese en synthese, in zijn klassieke vorm naar voren. De these stoot de antithese uit zichzelf uit en staat als onverzoenlijke tegenstelling tegen over haar. De antithese kan wederom de tegenstelling niet in stand houden. Uit haar komt de synthese voort, waarin zowel these als antithese "opgeheven" zijn. In het worden, blijven zijn en niet-zijn in één verbonden. Hegel heeft het gezegd, dat de these en de antithese in de synthese worden opgeheven, door de drievoudige uitleg van het woord "opheffen" nauwkeuriger bepaald. These en anti these, die als "momenten" in de synthese gaan, worden in haar opgeheven, d.w.z. vernietigd (genegeerd), bewaard (geconserveerd) en op een hoger plan gebracht (gesublimeerd) .

De geest echter, die zich volgens Hegels mening in dialectische vorm ontvouwt, is het subject. Het object moet eerst ontstaan doordat het subject in zijn eigen tegendeel omslaat, vreemd wordt aan zich zelf, om ten slotte na lange omweg door het wereldgebeuren weer in zichzelf terug te keren. Hegel beschouwt dus het subject als het primaire. Het subject, of wat hetzelfde is: de geest, bezit alleen onmiddellijke werkelijkheid. Al het andere is werkelijkheid van 2de of 3de orde. - Wij willen deze vorm der dialectiek de absolute of immanente vorm noemen.⁵⁰

Maar tegen deze verabsolutering der begrippen kwam de kritiek van het nieuw opkomend materialisme in opstand. De these der idealistische filosofie sloeg om in de antithese der materialistische dialectiek.⁵¹ De tegenstroming, die feitelijk het zwakke punt in Hegels leer trof, kon zich niet anders uiten, dan door de tegenovergestelde bewering zo mogelijk nog scherper te lanceren. "Niet de geest beweegt zich, maar de materie". Het eigenlijk zijnde komt niet uit het subject voort, maar uit het object. En het object is niet uit het subject, maar omgekeerd, het subject is uit het object voortgekomen.⁵²

⁵⁰ Hegel: "Phänomenologie des Geistes-", Leipzig 1928, Bldz. 24: Het geestelijke alleen is het werkelijke; het is het wezen of het in-zich-zelf-bestaande, - het zich gedragende en bepaalde, het anders-zijn en voorzich-zijn - en in deze bepaaldheid of buiten-zich-zijn in zich zelf blijvend; - of het is wezen op zich zelf. - Dit op zich-zelf zijn is het echter eerst voor ons of voor zich zelf; het is de geestelijke substantie. - Vgl. citaat van Cusanus op bldz. 38.

⁵¹ Friedrich Engels, Ludwig Feuerbach u. d. Ausgang d. klass. Philosophie. Wien

⁵² Men vergelijk hiervoor Lenins uiteenzettingen over de vraag, of de stof, n.l. de aarde er vroeger was dan het bewustzijn, n.l. de eerste mens. (Lenin. Materialismus und Em piriokritizismus. Berlin, pag. 37). Dat is juist materialisme: De materie werkt op onze zintuigen en verwekt de gewaarwording. De gewaarwording is afhankelijk van de hersenen, van de zenuwen, het netvlies, enz., d.w.z. van op bepaalde wijze georganiseerde materie. Het bestaan van de materie is onafhankelijk van de gewaarwording. De materie is het primaire. De gewaarwording, de gedachte, het bewustzijn, zijn de hoogste producten van de op bepaalde wijze georganiseerde materie.

Zowel de Hegeliaanse alsook de materialistische wending der dialectische denkwijze stellen een poging voor om het dualisme van subject en object toch weer langs filosofische weg tot het monisme terug te brengen. Het behoort echter tot het wezen van de dialectiek, dat zij de tegenstelling van monisme en dualisme kan overwinnen. Precies zoals de woorden subject en object elkaar wederkerig bepalen, zodat men niet zeggen kan, het ene is er vóór het andere geweest, bepalen ook de woorden stof en kracht, ziel en lichaam, leven en dood elkaar wederkerig. Het is zinloos de een of de ander als het primaire te bestempelen. De eenheid der wereld wordt niet verzekerd door de bewering: "eigenlijk" of "oorspronkelijk" is alles slechts geest, of slechts stof geweest, maar de eenheid der wereld wordt gegrondvest door de wederkerige doordringing van beide momenten, zoals die in de dialectische groei der totaliteit moet worden opgevat.

Men mag niet een der twee momenten, waaruit men het dialectische proces samengesteld denkt, aan het begin of aan het eind van dit proces weer tot het alleen-zijnde maken. Door deze denkfout moest men geraken tot de overheersing van het denken (zo als bij Hegel) of tot de heerschappij van de stof (zoals bij Lenin), en daarmee, houdt men op in werkelijke zin des woords dialectisch te denken. Zowel de idealistisch als ook de materialistisch ontspoorde dialectiek moeten als gerechtvaardigde doorgangsstadia der ontwikkeling worden beschouwd. Maar beide moeten overwonnen worden. En we staan dus voor de beslissing, om óf nog eens stil te staan bij een reeds gepasseerd deel der menselijke geestesgeschiedenis, óf voor onze nieuwe taak een nieuwe uitdrukkingwijze te zoeken.

14. Transitieve dialectiek

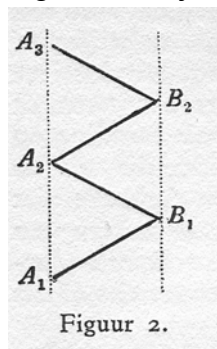
De eenvoudigste vorm van dialectiek, die in werkelijkheid voorkomt, is de uiteenzetting tussen een levend wezen en de wereld waarin hij leeft. Wij noemen haar de transitieve of uiterlijke dialectiek, omdat de gebeurtenis zich niet in het absolute subject voltrekt, zoals het bij de immanente dialectiek het geval is, maar overgrijpt op de buitenwereld, zodat tussen subject en object een bepaalde soort van wisselwerking ontstaat.

Als voorbeeld moge het lot van een 13 jarige jongen dienen, Erich. E., die wegens dreigend zelfmoordgevaar gebracht werd naar het individualpsychologische spreekuur.⁵³ Hij bezocht de derde klasse van een gemeenteschool en groeide op als enig, aangenomen kind bij zijn pleegouders, die hij (blijkbaar) voor zijn ware ouders hield. Zijn vader is niet bekend, zijn moeder zou een verwaarloosd iemand zijn. Ze had zich sedert zijn adoptatie, die op zijn tweede jaar had plaats gehad, niet meer om hem bekommerd. De pleegouders zijn rechtschapen mensen. Zij behandelen hem welwillend en met een wonderlijke dooreenmenging van strengheid en bezorgdheid. Twee jaar geleden is Erich tamelijk plotseling van goede leerling een slechte leerling geworden, zonder dat er een aanleiding voor deze verandering was aan te tonen. De pleegouders hebben zich daarom erg met hem bemoeid, hij werd ook bijgewerkt. Toch bleef hij zitten. Vanaf die tijd ontspan zich bepaald een strijd tussen hem en zijn pleegouders, die individualpsychologisch als de strijd om de macht is op te vatten. De volwassenen maakten hem verwijten, dat hij hun moeite met ondank beloonde en zij probeerden hem op de meest verschillende manieren aan hun tamelijk eierzuchtige plannen te onderwerpen. Zij probeerden hem tot object te maken om zelf

⁵³ Vergel. van de schrijver „Zum Problem des Schülerelbstmords“ en „Heilen und Bilden“ v. Wexberg. München 1928.

subject te kunnen blijven. Hij probeerde voor zich zelf de eerste plaats in huis te veroveren of te verzekeren, en de bevrediging van zijn eigen niet minder eierzuchtige aanspraken af te dwingen. Hij trachtte zijnerzijds dus om hen tot objecten te maken en te benutten in dienst van zijn subject-zijn.

De middelen, welke het kind langzamerhand gevormd heeft voor deze hemzelf onbewuste strijd, kunnen opgevat worden als zinvolle antwoorden op de maatregelen die de opvoeders troffen. Men kan ze in volgorde zetten vanaf toevallige vergeetachtigheidjes en ongemanierdheden tot en met depressie en bedreiging met zelfmoord. Men kan deze gedragingen pas begrijpen, als men daarnaast de reeks opvoedingsmaatregelen beschouwt, die vanaf lichte verwijten tot in afranselpartijen culmineert. De reeks van kinderlijke gedragingen ontwikkelt zich dus niet volgens eigen innerlijke wettelijkheid, zij is b.v. niet uit aanleg of driften van de knaap

Figuur 2.

verklaarbaar, maar ieder lid uit rij A (gedrag van het kind) wordt door een lid uit rij B (gedrag van de volwassene) beantwoord, en het volgende lid uit rij A (dus b.v. het kinderlijk gedrag A_2 heeft dus niet onmiddellijk verband met A_1 maar vormt het antwoord, dat door A_1 (de stellingname van het kind tot nu toe) gegeven moest worden op B_1 (de stellingname van de ouden).

De wetenschap probeert altijd weer A_2 uit A_1 te verklaren en tenslotte de zelfmoord als onherroepelijke consequentie van de kinderlijke aanleg, dus uit de innerlijke wetten van rij A te laten voortkomen. De waarheid is echter, dat deze rij in wezen anders zou

verlopen zijn, als op een of andere plaats in rij B een ander lid zou zijn opgetreden. Weliswaar komt de gedraging A_2 niet eenvoudig als gevolg van de opvoedingsmaatregel B_1 tot stand. Ze is een reactie op B_1 die onder de gegeven vooronderstellingen uit A_1 naar boven komt. Dit naar boven komen uit A_1 betekent echter: De in de kinderlijke situatie A_1 aanwezige middelen, ervaringen, mogelijkheden, bewuste plannen en onbewuste oogmerken, die we in hun totaliteit reactiebasis noemen, geven de grenzen aan waardoor het tot stand komen van A_2 herkolologisch bepaald is. Een factor, die door de reactiebasis A_1 is uitgesloten, kan niet voor A_2 gebruikt worden.

In ons geval was de reactiebasis van het kind op een bepaald ogenblik, b.v. bij het zittenblijven, samengesteld uit de eierzucht, waarop de pleegouders het kind van jongs af aan hadden gedresseerd, uit de bange vraag of hij het echte kind van z'n pleegouders was; uit de angst voor de gevolgen van het zitten blijven, uit de ervaringen, die het tot nu toe met zijn hulpmiddelen, zoals brutaliteiten, slecht gedrag, lievigheid, kleinzerigheid, enz. had opgedaan, en ten slotte uit de gezondheidstoestand van zijn organisme. Het nauwkeurige onderzoek van de reactiebasis, van haar ontwikkelingsgeschiedenis, van haar structuur en haar veranderingen vormt het wezenlijke probleem van de innerlijke of intransitieve dialectiek. Voor de transitieve dialectiek is het voldoende om zich van het aanwezig zijn van een reactiebasis een voorstelling te maken.

Het subject, dat op deze reactiebasis staat, dat door haar wordt gedragen, of als men zo wil, dat haar draagt, vormt in deze positie de thesis, die zich ongeveer door de woorden laat uitdrukken: "*Hier ben ik*". De stelling van de opvoeders (pleegouders, onderwijzers en familieleden) wil deze stelling van het subject niet laten gelden. Ze negeren de these door de antithese, terwijl ze het subject tot object dreigen te maken. Ze zeggen b.v. "*wij veranderen je*". Tussen de these en de stellingname van het kind (A_1), en de antithese, de stellingname van de opvoeder (B_1) bestaat een

spanning, die op de een of andere manier moet worden overwonnen. Principieel zijn twee verschillende oplossingen mogelijk, waarvan de ene overeenkomt met de moedige, zakelijke of in-finale houding van het kind en tot productieve *synthese* kan leiden, terwijl de andere beantwoordt aan de moedeloze, ik-zuchtige en finale houding en tot een improductieve oplossing leidt, die we de *katathese* willen noemen. We kunnen derhalve niet alleen de enkele schrede, maar ook hele reeksen van schreden in de ontwikkeling van een karakter onderscheiden als synthetisch en voorwaarts gericht of als katathetisch en terugwaarts gericht.

Was de moed van het kind toereikend geweest om op de opvoedingsmaatregelen B₁ (op de antithese) nog een productief synthetisch antwoord te vinden, b.v. in de zin van een nieuw, ijverig en optimistisch aanpakken van de schooltaak, dan zou de ontwikkeling in positieve richting verder zijn gegaan. Het antwoord van de opvoeder (B₂) zou geluid hebben: *“Nu beval je ons, nu behoeven we je niet meer te veranderen”* en de subjectiteit van het kind, zijn moed, zijn vreugde in de ontplooiing, zijn geduld en zijn prestatievermogen zouden gegroeid zijn, en de groeiende successen zouden een toenemende moed hebben veroorzaakt, de vermeerderende moed vermeerdering van successen. De synthetische richting van de transitieve dialectiek zou de vorm van een circulus virtuosus hebben aangenomen. In plaats hiervan gebeurde het tegendeel. De moed van het kind, dat zich in zijn subject bedreigd voelde, was niet voldoende om tegelijk subject en object en tevens zakelijk te blijven. In plaats van het in-finale synthetische antwoord trad het katathetische antwoord, welks doel niet meer in het in-finale ligt, maar dat nog slechts op de redding van het bedreigde ik is gericht: *Erich nam de houding aan van een deugdzaam mens, dat zijn best doet, maar door het ongeluk wordt vervolgd en door ongunstige toevalligheden het loon van zijn daden derft. Hij trainde zich, zoals de individualpsychologische vakuitdrukking luidt, voor martelaar.*

Vermindering van prestatie, inperking van de zakelijkheid, verheffing van het doel en vermeerdering van angst voor het mislukken, of anders uitgedrukt, afsnoering van de steeds meer finaal verstarrende persoonlijkheid van de in-finale stroom der levende ontwikkeling is het wezen der katathetische dialectiek, die nu het lot van het kind beheerst. Leraren en ouders waren het daarover eens, dat op deze wijze, n.l. door de deugdzaame houding van het kind (A₂) geen werkelijke prestaties te verkrijgen waren. Zij reageerden daarom met een versterking van hun verwijten en vermaningen. Zij probeerden opnieuw hem tot object te maken. Ze versterkten de antithese. De jongen echter antwoordde met een versterking van zijn martelaarschap. Hij hield zich voor de meest verlatene en ongelukkigste en de minst begrepene van alle mensen. Het medelijden, dat hij met zichzelf had, omdat niemand het met hem had (volgens zijn mening), werd een stralenkrans om zijn hoofd. Zijn dromen en fantasieën werden tot middelpunt van zijn leven. De werkelijkheid, school en huis, de volwassenen en de kameraden, verloren voor hem alle waarde, omdat ze immers niet meer geschikt leken, hem de vervulling van zijn wensen te garanderen. Dat was zijn weerwoord op het antwoord van de buitenwereld. - De katathetische ontwikkeling, de circulus vitiosus of heksenkring, leidt hier tot een sterker naar voren treden van de innerlijke dialectiek en tot vorming van een kinderlijke droomwereld, die hem nog verder van de werkelijkheid verwijderd, zonder dat de uiterlijke dialectiek daardoor in gunstiger banen komt.

15. Intransitieve dialectiek

Terwijl de transitieve dialectiek de vorm weergeeft, waarin een levend wezen zich toetst aan zijn wereld, is de intransitieve dialectiek, de vorm waarin het levend wezen het met zichzelf uitvecht. Het wezenlijke onderscheid van beider verloop kenmerkt zich door de verhouding tussen het geheel en het deel. Voltrekt de dialectiek zich transitief, dan verhoudt de antithese zich tot de these of het object zich tot het subject als het deel van een geheel zich verhoudt tot een ander deel van hetzelfde geheel. Het kind en de ouders, waartussen de dialectiek verloopt, zijn gemeenschappelijk deel van het daarboven geordende geheel, het gezin. De antithese, de ontkenning van het subject echter, heeft haar uitgangspunt buiten het subject en zijn reactiebasis. De dragers van de antithese staan daarom tegenover de dragers van de these als iets vreemds of zelfs vijandigs, hoewel beide tot het zelfde geheel behoren.

Heel anders is de verhouding bij de intransitieve dialectiek. Hier vormt de these de evenwichtstoestand van het geheel.

De antithese is een negatie of bedreiging van het evenwicht, die echter niet van buiten komt, maar die uitgaat van een deel van de eigen reactiebasis van het subject. Neemt men een staat als subject aan, dan beantwoorden zijn betrekkingen met de naburige staten aan de uiterlijke, en zijn verhouding tot de eigen onderdelen aan de innerlijke dialectiek. (Men ziet, dat men hier, zoals in vele andere gevallen, het woord dialectiek zonder moeite door het woord politiek kan vervangen.) Voor de enkele staatsburger is de uiteenzetting met de staat of met delen van de staat uiterlijke dialectiek (of buitenlandse politiek), terwijl de uiteenzetting met zijn eigen innerlijke bestanddelen, b.v. met zijn geweten, met zijn herinneringen of met zijn plannen, tot de innerlijke dialectiek (of binnenlandse politiek) behoort.

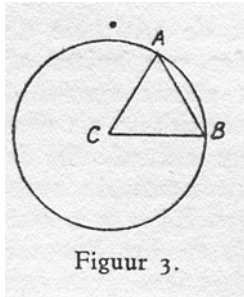
Bij de transitieve dialectiek komt de antithese de these tegemoet als iets vreemds dat van buiten af komt; daarna kunnen beide met elkaar verzoend worden doordat zowel these als antithese als deel van een hogere eenheid worden erkend. Bij de intransitieve dialectiek daarentegen komt de antithese uit een deel van de these voort. Zij is in zekere mate aan de these ondergeordend, en het hogere geheel waartoe beiden behoren, het leven van het individu en ten slotte de totaliteit, omvat niet de these en de antithese als naast elkaar bestaande eisen met gelijke rechten, maar als trapsgewijze instanties, wier nieuwe evenwicht, een fase moet zijn, die weer onderhorig is aan een andere fase.

Zo kan b.v. de strijd tussen een tak van productie en een groep daarvan, b.v. tussen de landbouw en de landbouwarbeiders slechts dan op synthetische wijze worden geslecht, als men het ter wille van het nieuwe evenwicht beziet van een hoger standpunt, dus niet van dat der landbouw maar van het standpunt der volkshuishouding. De gradatie der belangengroepen blijft bestaan, maar hunne machtsverhoudingen worden opnieuw gegroepeerd.

In overeenstemming met deze overweging mag men niet meer aannemen (zoals men vroeger in de psychologie meestal deed) dat een verandering in het organisme, b.v. in het zuurstofgehalte van het bloed, direct langs causale weg een verandering van de ademhaling moet teweeg brengen. Dergelijke vaste verhoudingen van oorzaak en gevolg zijn tussen delen of functies van het levende organisme weliswaar mogelijk, maar ze beantwoorden meer aan het zieke dan aan het gezonde organisme. Het zijn verstarringen die reeds op de dood wijzen. Waar de beweging van een lichaamsdeel onafscheidelijk voert tot het meedoen van een ander deel, hebben we met iets on-levends te maken, net als bij een bepaalde psychische

situatie die noodzakelijk tot een bepaalde handeling leidt, zoals bij de dwang neurose voorkomt.⁵⁴

We hebben in deze gevallen gelijkwaardige delen, die zonder rekening te houden met het geheel, causaal op elkaar inwerken. Deze gebeurtenis kan in beeld gebracht worden door de verbinding van twee punten A en B van de omtrek van een cirkel

langs de kortste weg n.l. door de koorde A.B. in figuur 3.

Dergelijke verbindingen vormen niet zoals men vroeger meende, het “wezenlijke”, niet het constitutionerende in het levensproces. De werkelijke gang van zaken in het leven kan slechts voorgesteld worden door de verbinding van de beide perifere punten A en B via de beide stralen A C en C B.

Dat deze opvatting voor de mechanistische biologie en fysiologie niet bruikbaar was, kan men makkelijk inzien, als men bedenkt, dat het centrum van de cirkel C, het subject zelf, niet meer als

mechanistisch begrip in het causale denken kan worden ingelijfd. Omdat de subjectiteit in wezen finaal is, en omdat al het finale uit de mechanistische wetenschap verdwijnen moest, kon de innerlijke dialectiek door de natuurwetenschap niet ingezien worden. Eerst de “Gestalt-theorie” en de haar verwante onderzoekers hebben op de werkelijke samenhang weer opmerkzaam gemaakt.^{55 56} Wij kunnen hem als volgt formuleren: Iedere levende reactie verloopt via het centrum. Zij moet noodzakelijk de weg over het centrum van het levend wezen nemen, waarbij we ons het geheel van zijn vitale zijn, zijn subjectiteit en zijn reactiebasis verenigd denken. Vanzelfsprekend is de scheiding van de begrippen transitieve en intransitieve dialectiek slechts langs de weg der abstractie mogelijk. In werkelijkheid vindt men deze begrippen steeds met elkaar verbonden. Deze verbinding neemt wederom een goed herkenbare vorm aan, die de derde vorm van dialectiek blijkt te zijn, de vitale dialectiek in engere zin. Het feit echter, dat de verschillende vormen van dialectiek elkaar in het leven wederkerig doordringen, bespaart ons geenszins de moeite om hen zorgvuldig te onderscheiden. Bij deze dingen doet het er eerst niet toe, in hoeverre het subject zich bewust is van zich zelf en van de in hem werkzame constellatie. De chemische verschijnselen in het lichaam, van wier verloop en zin de mens slechts onnauwkeurige en menigmaal foutieve voorstellingen heeft, behoren even goed tot de intransitieve dialectiek, als de bewust uitgevoerde beweging, die b.v. als antwoord op een innerlijk pijngevoel volgt.

Het belangrijkste gebied van toepassing der intransitieve dialectiek in de karakterkunde wordt door het woord “fantasie” gekenmerkt. Maar daartoe behoort niet alleen de eigenlijk min of meer dichterlijke fantasie, doch iedere vrije speling van het bewustzijn, vanaf de droom tot aan het associatie-experiment, in het onbewuste, de fouten en vergissingen en de onwillekeurige bewegingen, in het bewuste, het redeneren en onderzoeken en construeren, voor zover het zonder uitwendige indrukken verloopt. *In al deze gevallen betreft het de stellingname van het subject tot zijn reactiebasis*, en een verdere vorming, een uitgroeien, een loutering maar ook

⁵⁴ Deze uiteenzettingen vestigen o.a. de aandacht op de belangrijke psychologie der automatismen. Ook in het psychische kan het causale het van het finale en vitale winnen, aanvankelijk ter besparing van energie, doch ten koste van potentie en initiatief. (Vert.).

⁵⁵ “Gestalt-theorie” heten de door Wertheimer en Köhler ontworpen denkbeelden omtrent de structuureenheid der levende organismen, de “Gestalt”, die meer is dan louter summatie der delen. Wertheim. Ueber Gestalttheorie. Erlangen 1925. (Vert.).

⁵⁶ Vergel. Kurt Goldstein in Bericht über de zweiten Kongress für Psychotherapie. Leipzig 1927. Bldz. 20: “Iedere prestatie is de uitdrukking van een bepaalde verandering van het gehele organisme ... door een prikkel. Het is slechts schijnbaar, dat de reactie, b.v. een enkele beweging of een functie, het gevolg is van een gebeurtenis in een beperkt gebied van het zenuwstelsel, zoals ook schijnbaar het gehele overige organisme onveranderd is.”

een verwarring van deze reactiebasis door de nieuwe positie, zonder dat er van buiten af nieuw ervaringsmateriaal bij komt.

Iemand loopt in zijn kamer op en neer en denkt over een mathematisch probleem na.⁵⁷ Plotseling merkt hij, dat hij reeds enige seconden geen mathematische lijnen meer, maar de slag van Verdun voor zich ziet. / Hij weet niet eens of daar dergelijke lijnen voorkomen. / Nu ziet hij fort Douaumont tegen de horizont liggen. / Nu het gezicht van een Française, bij wie hij ingekwartierd was voordat de opmars naar Douaumont begon // het spottende gezicht van een heks / het gezicht van een kindermisje uit zijn jeugd / weer een heks / nu de wens om zich op de heks te wreken / nu de voorstelling, dat men de heks zou kunnen roepen en een beentje lichten als ze begon hard te lopen // en plotseling, als bij een wakker worden, de heldere niet meer wazige gedachte, dat men met Frankrijk definitief vrede zou moeten sluiten en een gemeenschappelijk economisch gebied in Midden Europa tot stand zou moeten brengen, zo iets als een tolverbond // dan nog eens een bewustzijnsverandering, als het ontwaken tot een nog grotere helderheid, en het opduiken van de oplossing van het oorspronkelijke mathematische probleem.

Wat hier gebeurde is misschien wel een tamelijk typisch verloop, dat volgens de innerlijke dialectiek tegelijk als een loutering is op te vatten en als een uitbreiding van de reactiebasis. De heks vertegenwoordigt innerlijke moeilijkheden, niet overwonnen tegenstellingen, antitheses, die tot nu slechts katathetisch, dus eigenlijk helemaal niet overwonnen konden worden. Zo was het in de prille jeugd met de gouvernante, zo was het in de wereldoorlog met de Fransen, zo is het nu met het mathematische probleem: Altijd staat wat in de weg, als een beperking, die men niet overwinnen kan. En plotseling ziet het subject, dat tot nu toe discursief (gevolgtrekkingen makend) de moeilijkheden af tastte, de oplossing in een nieuwe synthese.

Synthese wil echter zeggen, dat het subject zijn oude standpunt, zijn these, opgeeft en bereid is zijn reactiebasis te veranderen en afstand te doen van het oude gevoel van zekerheid en klaar is voor het waagstuk van een nieuw standpunt. Daarom komt de synthese in ons voorbeeld eerst op politiek gebied, waar ze door vele overwegingen en discussies was voorbereid. Dan volgt de synthese op het kindergebied in de vorm van een vluchtige inval, die eerst later weer in het bewustzijn treedt. Het luidde ongeveer *“de kinderjuffrouw was slecht voorbereid. Men moest de kindermisjes beter opleiden”*. En dan eindelijk de oplossing van het mathematische probleem. Maar ook dat lukte slechts door opgeven van het ingenomen standpunt en het aanvaarden van het inzicht van een vriend die tot nu toe heftig was bestreden. De synthese is hier zoals steeds gebonden aan een verhoging van het bewustzijnsniveau. Het verlaten van het oude standpunt lukte echter pas in de vorm van een waagstuk en daartoe was nodig, dat de oude remmen die dit waagstuk verboden, nog één maal in werking traden, en dat het lukte, nog éénmaal opnieuw en anders dan tot nu toe een stelling tegenover hen in te nemen. Wij zien dus, dat de nieuwe synthese (ook op het gebied der transitieve dialectiek) menigmaal - en wellicht altijd - een oplossing van oude katathesen vooronderstelt. Of anders uitgedrukt: Iedere nieuwe verruiming van de reactiebasis door een nieuwe synthetische stellingname of een nieuwe positieve ervaring vooronderstelt het omwerken van de oudere bestanddelen van deze reactiebasis. Er bestaat een dialectische wisselwerking tussen de toekomst, die tot een heden wordt, en het

⁵⁷ De afzonderlijke leden van de associatieketen zijn door streepjes (/) van elkaar gescheiden. Ieder lid stelt het antwoord voor, dat het subject op het vorige lid geeft, vanaf hetzelfde standpunt bezien. De plaatsen waarop het standpunt verandert, zodat er een antwoord in nieuwe richting op volgt, zijn door dubbele streepjes (//) gekenmerkt.

verleden, dat het tegenwoordige helpt vormen. Deze wisselwerking is vitale dialectiek.

16. Vitale dialectiek

De innerlijke en de uiterlijke dialectiek komen ieder overeen met één zijde van de levende werkelijkheid. Er zijn mensen, bij wie de ene, en die, bij wie de andere overwegend voorkomt (zij beantwoorden aan de Jungse typen van het geïntroverteerde en het geëxtraverteerde karakter)⁵⁸ Toch gaat het steeds slechts om een overwegen van de ene of de andere zijde, of juist gezegd om een inperking en afsterven van de tegenzijde. Bij nauwkeurig bekijken kan men in ieder levensverschijnsel de gelijktijdige afloop en de dialectische verstrikkingen van innerlijke en uiterlijke dialectiek bemerken.

Een 3 jarig kind komt bij een volwassene in de kamer en ziet op de tafel een paasei liggen. Hij reageert op dit gezicht door te proberen met de handen het paasei te bereiken. Tussen de twee gebeurtenissen, die tot de uiterlijke dialectiek behoren, het zien van het voorwerp en de lichaamsbeweging, ligt een aanvankelijk onzichtbare keten van gebeurtenissen binnen de innerlijke dialectiek: De verbinding van de waarneming met vroegere ervaringen en met de bestaande doeleinden, de houding van het subject tegenover deze ervaringen en doeleinden, en het synthetische waagstuk: de daad.

Welk belang aan dit schijnbaar zelfstandig innerlijk beloop toekomt, merkt men, als men verschillende kinderen op dezelfde prikkel, dus hier het paasei, laat reageren. Het ene kind doet moeite om op de weergegeven wijze rechtuit het verlangde voorwerp te bereiken. Het tweede slaat vragend de handen in elkaar en richt de ogen niet op het ei, maar op de volwassene die het toebehoort. Het derde ziet weliswaar een tijdje verlangend naar het ei, maar bepaalt zich nóch tot een poging tot veroveren nóch tot vragen. Het wendt zich tot andere dingen, alsof het geen verlangen meer had.

Het tweede kind heeft waarschijnlijk door vroegere ervaringen geleerd, dat de directe weg, het grijpen naar het begeerde voorwerp, niet tot het doel leidt, en dat men het doel slechts bereiken kan, als men de omweg via de volwassene inslaat. In zijn reactiebasis bevindt zich naast de ervaring, dat paaseieren goed smaken, ook de ervaring, dat het snelle toegrijpen aanleiding is tot een conflict met de volwassene. De laatste ervaring, of zo men wil, de neerslag uit talrijke ervaringen van dat soort, werkt als een wegwijzer of een voorschrift op het gedrag van het kind. Men kan hun betekenis ongeveer in de volgende woorden samenvatten: "Als ik zoetigheid neem, die mij niet uitdrukkelijk gegeven wordt, merk ik het mishagen van de volwassene."⁵⁹ Deze samenhang zal het tweede en nog krasser het derde kind zo ingeprent zijn, dat het daarmee rekening houdt, als met een onverbreekelijke natuurwet. Wie door de regen gaat, wordt nat, wie een mes neemt, snijdt zich, wie zonder te vragen paaseieren eet, wordt gestraft. De regel stuwt met mechanische starheid het gedrag van het kind in een bepaalde richting, het wordt tot een innerlijke dwang een z.g. dressaat. We weten, dat het als het resultaat van een dressuur, met behulp van een lange rij pijnlijke ervaringen, tot stand gekomen is, en dat de schending van de regel niet alleen door het natuurlijke gevolg van het verkeerde gedrag, maar bovendien ten gevolge van de onmiddellijke bedreiging van de kinderlijke subjectiteit moet zijn

⁵⁸ Jung: "Characterologische typen-. Zürich 1921

⁵⁹ Volgens de taal van Freud: "de overgang van het lustprincipe naar het realiteitsprincipe." Vgl. Kleine Schriften. Bd. III, Nr. 5

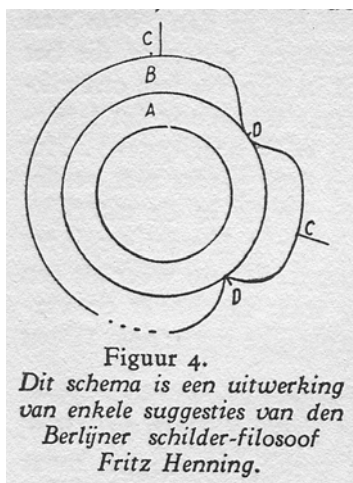
ingegeven. De antithese van de volwassene moet geluid hebben: “Als je het paasei neemt, zonder te vragen, hou ik op je als subject te laten gelden. Ik maak je uitsluitend tot object.” - Daarom gaan alle dressaten gepaard met de bedreiging: “... of het is uit tussen ons!”

Het dressaat kan dus weergegeven worden als een regel, die het groeiende karakter in de vorm van een beperking wordt opgedrongen, een regel die het subject niet meer synthetisch in zijn verdere ontwikkeling durft te betrekken, maar waarvoor het terugwijkt in de katathese (zich erbij neerleggen). Het karakter kan zich daarom op deze plaats niet verder ontwikkelen. Door een gebeurtenis in de uiterlijke dialectiek, n.l. de dressuur, is iets in de reactiebasis tot stand gekomen, n.l. het dressaat, dat nu weer als een onoverwinnelijke beperking staat tegenover de verdere ontwikkeling van de innerlijke dialectiek. (Punt D in figuur 4.)

Het tweede kind heeft men echter een omweg gewezen, waarlangs het het doel toch nog kan bereiken. Het neemt weliswaar niets zonder te vragen, maar het leert de wil van de volwassenen zo ver beïnvloeden, als het voor het bereiken van zijn doel nodig is. Het houdt niet alleen rekening met de natuurlijke kinderlijke beperkingen, die hem gesteld worden, maar ook met zijn eigen vaardigheden en mogelijkheden. Ja, meer nog, het leert waarschijnlijk ook de grenzen van zijn mogelijkheden door toepassing van steeds nieuwere middelen voortdurend uitbreiden. - Men ziet, dat de reactiebasis van het tweede kind veel meer gedifferentieerd is, dan die van het eerste, en dat de differentiatie slechts door de oprichting van beperkingen tot stand kon komen.⁶⁰

Tegelijk wordt duidelijk, dat het een wezenlijk onderscheid is, of de beperking langs natuurlijke weg ontstaat en overwonnen wordt (zoals b.v. bij het leren lopen, waarbij het doel slechts bereikt kan worden, wanneer de beperkingen worden overwonnen, die ontstaan door de wetten van het lichaamsevenwicht) of dat ze door een *menselijk machtwoord* worden opgeroepen en niet door overwinning doch slechts langs omwegen kunnen worden ontlopen. In het eerste geval gaat het om natuurwetten, waaraan het kind zich leert aanpassen om ze te overwinnen. In het tweede geval gaat het om dressaten, die schier onoverwinnelijk blijken te zijn en waarmee men slechts langs diplomatieke weg, niet meer zakelijk, maar uitsluitend ik-zuchtig, in het reine kan komen. Het derde kind staat niet alleen onder het dressaat. “Men mag geen zoetigheid nemen zonder te vragen”, maar hem is een verder dressaat ingeprent, dat ongeveer verluidt “al het willen-hebben leidt tot mislukking”. - Dit kind kan al niet meer gebruik maken van de eenmaal aangenomen katathetische houding. Het is verreweg het meest ontmoedigd van de drie. Zijn uiterlijke dialectiek, de uiteenzetting met de omgeving, is bijna onmogelijk geworden. Wat nog aan moed of subjectiteit over is, zal zich met innerlijke dialectische gebeurtenissen bezig houden. De extraversie (het naar buiten gericht zijn) is in dit kind gewond. En de introversie zal zich daarom alleen op buitenissige en misschien verderfelijke wijze ontwikkelen.

⁶⁰ Deze karakteranalyse kan echter niet meer uit een enkele observatie geconcludeerd worden, zij voorondersteld een nauwgezette studie van het kinderlijk gedrag.

Figuur 4.
Dit schema is een uitwerking
van enkele suggesties van den
Berlijner schilder-filosoof
Fritz Henning.

Het geheel van alle opgedane ervaringen van een individu is natuurlijkerwijs omgeven door een rand, die tegelijk het begin van nieuwe ervaringen voorstelt. Ieder nieuw optreden van een object dat aan de andere zijde van die rand ligt, of iedere reactie van het subject dat over die rand heen grijpt, verschuift de grenzen ten gunste van het subject, en verruimt de ervaringsbreedte. Het spreekt daarbij vanzelf dat het reeds bekende, dat al in de reactiebasis is opgenomen, niet meer als nieuw object in beschouwing komt. Toch kan het onder bepaalde omstandigheden voor de innerlijke dialectiek nog eenmaal tot object worden, zodat het subject van uit een nieuw standpunt in een nieuwe samenstelling nog eens zijn standpunt er tegenover bepalen moet. Afgezien echter van

dergelijke verbeteringen der reactiebasis zal al het geleerde als reservemateriaal, of bewuste stelregel of als een waarschuwing, waar men rekening mede moet houden, ter beschikking staan voor het latere standpunt van het subject. Ook bestaat er een groot aantal van synthetische standpunten, die niets principieel nieuws bevatten, geen bijzondere moed vereisen en de reactiebasis slechts volledig maken, zonder haar wezenlijk te verruimen. Wie een beroep heeft geleerd, zal in dat beroep steeds nieuwe ervaringen opdoen, zal in zekere mate de kring van zijn reactiebasis, die hem principieel reeds bekend is, meer en meer volledig maken. Maar hij zal zijn werkingsstraal niet buiten deze kring om verruimen (voortdurende verbetering van ring B in figuur 4)

Eerst als hij op iets stuit, wat tot een tot nu toe onbekende soort ervaringen behoort, schiet een enkele straal uit in de volgende ervaringsring. Een koopman, die tot nu toe de mensen slechts als object van zijn beroep heeft leren kennen, leert plotseling inzien, dat hij niet alleen als een ik, maar ook als deel van een wij bestaat. Hij leert liefhebben. Een geleerde, die tot nu slechts voor zijn wetenschap en misschien nog voor zijn familie leefde, leert inzien, dat hij behoort tot grote bovenmenselijke formaties van economische en politieke aard. Zijn bewustzijn verruimt zich van familie-egoïsme tot het solidariteitsbewustzijn van de mensheid (ring C).

Een dergelijke gebeurtenis onderscheidt zich van de tot nu toe besproken ervaringen niet alleen subjectief door een hevige ontgaanheid, maar ook objectief door een principiële verandering van de karakterstructuur. We noemen het daarom niet meer ervaring maar beleving. Belevingen zijn productieve syntheses, waardoor het subject een standpunt bereikt, dat hem tot nu toe ontoegankelijk was en dat een verruiming en heroriëntatie van de gehele reactiebasis nodig maakt. En we geloven, dat dergelijke belevingen slechts mogelijk zijn in de vorm van een crisis, van een structurele ommekeer in de gehele reactiebasis.⁶¹

Het overschrijden van de oude belevingsmogelijkheden, de productieve daad in de eigenlijke zin des woords, betekent voor het individu steeds een gevaar. Want het is niet te voorzien, hoe de syntheses zullen zijn, waarmede het subject het later met de nieuwgewonnen objecten kan klaar spelen. Productief zijn betekent, de oude structuur van zijn ik op het spel zetten. Daarom begint voor ieder mens de gevaarlijke zóne, waar het besluit valt, of bij de moed heeft voor een nieuwe synthese, of dat hij

⁶¹ De "crisis" is verwant met de door Kurt Goldstein beschreven "catastrophale reactie", maar zij gaat, door het in haar werkzame productieve principe, boven dit begrip uit. Vgl. Bericht des Congr. f. Psychotherapie. Leipzig. Bd. II, 1927. Pag. 15 en Bd. 111 1928, pag. 22

vlucht in de katathese. Hij kan zich verzetten tegen de overwinning van zijn ervaringsgebied, hij kan blind zijn voor de nieuwe opgaven, hij kan de nieuwe objecten met de oude middelen en volgens oude ervaringen interpreteren en hij kan zich op het oude standpunt handhaven, - of hij kan inzien, dat al zijn ervaringen tot nu toe ontoereikend waren, hij kan afstand doen van oude oogmerken, hij kan zijn oude grenzen overwinnen en op de nieuwe vragen van het leven kan hij vanaf een nieuw standpunt een nieuw antwoord trachten te geven. Hoe moediger de mens is, des te talrijker en des te groter zullen de stappen zijn, die hij durft te doen buiten de oude kring van ervaringen, des te veelvuldiger zullen de nieuwe objecten zijn, waaraan hij zich blootstelt, des te gevaarlijker zullen de antithesen zijn die hij ontmoet, en des te heviger zullen de veranderingen uitvallen, die zich in hem zelf voltrekken door de actieve uiteenzetting met een ruimer geworden wereld. Hoe moedelozer een mens daarentegen is, des te starrer zullen zijn grenzen blijven en des te meer dressaten zullen zijn ontwikkeling beperken, des te zorgvuldiger zal hij trachten uit te wijken voor het levende motief "sterf en wordt opnieuw", en des te meer zal hij de passieve katathese in plaats van de synthese verkiezen, - en des te verschrikkelijker zal de crisis zijn, waarbij de verharde structuur van zijn ik ten slotte toch inéénstort.

A. INDIVIDUELE KARAKTERGRENZEN

17. Biologische beperkingen

Vat men de karakterkunde op als leer van de begrenzing der menselijke gedragingen, dan ontstaat eerst de vraag, welke van die grenzen in het algemeen door de natuur van het levende worden bepaald en welke speciaal door de natuur der mensen.

De eerste en belangrijkste beperking, die we hier vinden, is de eindigheid van het aardse leven. Dood en verwekking, worden en vergaan, vormen de grote beperking, waaraan het menselijke individu niet ontkomen kan. Wat overblijft, als de mens gestorven is, zijn arbeid, de herinnering aan hem, of ook zijn geest, kan niet meer onderwerp van de karakterkunde zijn. Het behoort voor een deel tot de sociologie en tot de historie, voor een ander deel tot de metapsychologie en de metafysica, waarmede we ons hier niet bezig houden.

De grenzen van het leven van de enkeling worden echter niet alleen door voortplanting en dood tot op een afzienbare tijdruimte beperkt, maar binnen dit tijdsbestek worden ze nog door verschillende voorwaarden nauwkeuriger bepaald. Het menselijke leven kan zich slechts binnen een bepaalde temperatuurbreedte staande houden, en bij een zeker zuurstofgehalte van de lucht en bij een bepaalde toevoer van levensmiddelen. Waar deze voorwaarden ontbreken, treedt de dood in. En hetzelfde geldt voor het behoud van de eenheid van het organisme: verwonding, infectie, vergiftiging kunnen eveneens aan het leven een eind maken.

Deze enge beperkingen heeft de mens echter voor een deel reeds verruimd. Door kleding en verwarming past bij de temperatuur aan zijn behoeften aan, door verandering van de aardoppervlakte verzekert hij zich lange tijd vooruit het noodzakelijke voedsel. Waar de natuur hem de middelen weigerde, heeft bij kunstmatige middelen uitgevonden, om van zijn doeleinden geen afstand te moeten doen: zijn doel is de beperkingen te overwinnen, die het leven hem gesteld heeft. Een eigenaardige verschuiving van biologische grenzen heeft plaats in het leven van de enkeling door de fylogenetisch vastgelegde wetten der ontwikkeling. Het duidelijkst is deze verschuiving waar te nemen bij het geslachtsrijpingsproces; het kan hier als een biologische grensverruiming beschreven worden. Na de geslachtsrijpheid is de mens tot functies en belevingen geschikt, die hem te voren ontoegankelijk waren. Deze verruiming van zijn mogelijkheden komt in zekere mate van buiten af, zonder dat hij er een persoonlijk aandeel in heeft, als een taak, die bij moet oplossen.

Het maakt karakterologisch geen groot verschil of iemand door uiterlijke nood, bijvoorbeeld uit gebrek aan voedingsmiddelen, gedwongen wordt, een tot nu toe onoverwinnelijke grens te overschrijden (bijv. dief te worden), of dat door innerlijke ontwikkeling de noodzakelijkheid ontstaat om over oude dressaten heen te stappen, zoals dat bijv. het geval is bij de overschrijding van de schaamtegrens in de erotische beleving. Slechts in zoverre laat zich dikwijls een onderscheid vaststellen (maar helemaal niet altijd), als het in het eerste geval een daadwerkelijke grens pleegt te zijn die binnen de levensopvatting ligt. Dat men stelen kan weet ook de eerlijke mens, alleen, dat hij zelf eens zou stelen, was hem tot nu toe ondenkbaar. In het laatste geval echter gaat het dikwijls om de gelijktijdige verruiming van het inzicht in de wereld; met de begrenzing van de daad wordt ook de ervaringsgrens verschoven.

Weliswaar heeft de jonge mens in zijn voorstelling wel iets bevroed van de sexuele gebeurtenissen. De gevoelsbelevingen die ertoe behoren waren hem echter nieuw: De geslachtelijke liefde is eerst door zijn eigen beleving, door zijn eigen innerlijke of uiterlijke daad deel van zijn wereld geworden. De ontwikkeling van ieder organisme voltrekt zich gelijk bekend is door herhaalde differentiatie van zijn bestanddelen. De cellen van het embryonale weefsel dragen nog de mogelijkheid in zich, om zich naar de behoefte van het gehele lichaam om te vormen. We weten thans, dat de embryonale cel in de eerste plaats niet door haar soorteigenschap voor een bepaald weefsel is voorbestemd, maar alleen door haar ligging in de kiem. Of ze later eens bot of spier of huid of slijmvlies zal worden, wordt niet door haar zelf bepaald maar door de vorm van het geheel. Precies zo wordt de beroepskeuze van de mens niet zo zeer door hem zelf als door zijn sociale positie bepaald.

Voortgaande ontwikkeling betekent voortgaande differentiatie. Differentiatie betekent beslissende keuze en afstand doen van al die mogelijkheden, die niet gekozen worden. Een embryonale cel, die in spierweefsel is overgegaan, kan niet meer been of kraakbeen vormen. Een mens die handarbeider wordt, kan niet tegelijk hoofdarbeider worden. De vraag, in hoeverre een later omzwaaien of inhalen van verzuimde schreden nog mogelijk is, is bij de mens weliswaar in gunstiger zin te beantwoorden dan bij zijn cellen. In principe gaat het echter om hetzelfde. Een individu kan niet tegelijk twee verschillende wegen inslaan.

Nog duidelijker wordt deze wet, als men het verleden van een menselijk lot beschouwt. Wie met twintig jaren trouwt, moet met zijn dertigste toegeven, dat hij de gepasseerde tien jaar als echtgenoot heeft geleefd, en dat hij op deze wijze niet de mogelijkheden heeft gehad, die het leven een vrijgezel zou hebben geboden, en omgekeerd.

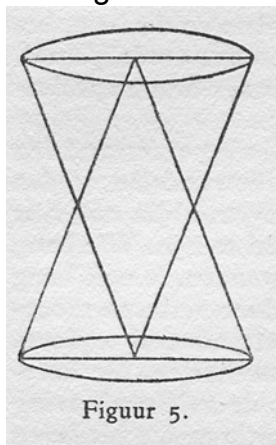
In de eerste plaats betekent iedere differentiatie een beslissende keuze, en iedere keuze een afstand doen. Beroepskeuze, huwelijkskeuze, de keuze van woonplaats, en ook al de keuze van vakantie, van lectuur en omgang is steeds gekarakteriseerd door iets te laten varen, zodat men in zekere zin de voortgaande differentiatie een immer voorschrijdende *verarming* van de levende mogelijkheden kan noemen.⁶²

De levensangst van vele moedeloze mensen kan men beter begrijpen als de angst voor de beslissende stap, en d.w.z. de angst voor het ontberen van iets. De katathetische grondinstelling (het vluchten) en het gebrek aan vertrouwen, dat in dergelijke karakters woont, wordt door niets beters gekenmerkt dan door dit schuwen van het afstand doen, waarbij juist datgene waarvan afstand moet worden gedaan meestal maar lege mogelijkheid is en nog helemaal geen vervulde realiteit. Zij zien slechts de beperkingen en noden des levens, maar niet de weg hen te overwinnen. Wie daarentegen moediger is en over de dreigende beperkingen heen kijken kan, leert spoedig beseffen, dat achter iedere ontbering een verrijking wacht. De stijgende differentiatie betekent inderdaad niet alleen de verarming aan mogelijkheden maar tegelijk ook een verrijking van middelen en een steeds uitbreidende massa nieuwe wegen, die naar nieuwe doeleinden kunnen voeren. Een man die uit verschillende vrouwen kiest, en het besluit neemt tot het monogaam samenleven met een van hen, doet weliswaar afstand van de geluksmogelijkheden, die hij met de anderen bereiken kon, maar hij wint tegelijk een nieuwe mogelijkheid, die hij vóór dat besluit niet deelachtig kon worden, n.l. de mogelijkheid van de onverdeelde inzet van de hele

⁶² Hans Driesch (in *Philosophie d. organischen*, bladz. 65) maakt hier voor de cellen een onderscheid tussen hun "prospectieve betekenis" (de feitelijk betreden weg der ontwikkeling) en hun "prospectieve Potentie" (de mogelijk wegen). Het zelfde onderscheid wordt hier dus op individuen toegepast.

persoonlijkheid. Hij krijgt het leven in een productief “wij” tot prijs, dat hem onbekend was gebleven, zolang hij nog met verschillende mogelijke partners rekening hield. Het leven verloopt dus enerzijds in de vorm van een voortschrijdende verenging. Ieder nieuw besluit, iedere nieuwe mening, ja ook ieder rijpings- en groeiproces betekent een beperking van tot nu toe open mogelijkheden. Anderzijds verloopt het daarentegen in de vorm van een voortdurende verruiming van zijn mogelijkheden. Iedere beperking op animaal gebied maakt plaats voor een verruiming op mentaal gebied.

De innerlijke mogelijkheden groeien op dezelfde wijze, als de uiterlijke afnemen. De actiestraal, de omtrek en de diepte der hier beschouwde samenhangen, de differentiatie van de reactiebasis en daar mede ook het blijvend effect en de uitwerking der daden groeit (of zou moeten groeien) in dezelfde mate, als de directe vaardigheid in het levende organisme afneemt.

Men kan zich deze gebeurtenis in de vorm van twee kegels aanschouwelijk maken. De ene kegel, wier punt naar boven wijst, moet de voortdurende verenging van de animale mogelijkheden voorstellen. De andere kegel, die de voortdurende uitbreiding van de mentale mogelijkheden weergeeft, moet dan zo gedacht worden, dat hij met de punt naar beneden in de eerste kegel is geschoven. De punt van iedere kegel raakt de basis van de andere (vergel. figuur 5). Zo ontstaat een tekening die op een zandloper gelijkt, en die de dialectisch door elkaar geweven grensverenging en grensverruiming weer geeft, - voorondersteld wordt steeds, dat de moed van de betrokken mens voldoende is voor de synthetische ontwikkeling.

De voortdurende inperking der mogelijkheden, die onvermijdelijk aan de voortschrijdende differentiatie gebonden is, wordt weliswaar in de eerste helft des levens meestal nog als een verrijking beleefd, zij dient in de eerste plaats voor de vorming van bepaalde vaardigheden. Langzamerhand echter wordt het wegvallen van alle niet gekozen wegen als verarming gevoeld. In de tweede helft van het leven gaat de evolutie over in een involutie. Niet alleen de terzijde gelaten mogelijkheden blijven niet doorleefd, maar de weinig geoefende worden steeds minder toegankelijk. Maar men mag niet menen, dat ouderdom een onvermijdelijke vermindering van alle levensfuncties in zich zou moeten sluiten. Dat kan het geval zijn, en schijnt thans ook bij verreweg de meeste mensen voor te komen. Op zijn 65ste jaar denkt men, dat de tegenwoordige mens ook in zijn speciale vak niet meer goed productief is. Maar het verouderen treedt slechts in, doordat de moedeloze mens zich door de voortschrijdende verarming van zijn mogelijkheden nog meer laat ontmoedigen. De katathetische ontwikkeling overweegt bij ons in de tweede levenshelft. De synthetische ontplooiing verdwijnt meer en meer en schijnt thans bijna alleen nog een voorrecht der jeugd te zijn, - maar alleen, omdat het merendeel der hedendaagse mensen vanaf hun kindertijd ontmoedigd is⁶³ Wie in de crises van zijn ontwikkeling de moed weer opvat en zich er niet tegen verzet, van trap tot trap omhoog te gaan - of juist gezegd omhoog gedreven te worden - in de school des

⁶³ In het oude Rome gold de huidige grens van arbeidskracht als het begin van de bestuursvaardigheid. Met 65 jaar kon men in de senaat opgenomen worden. Een zelfde ouderdomsgrens gold voor de gerusia (raad van Ouden) van menige Griekse stad.

levens, hem zal in plaats van het vroeg oud worden een steeds stijgende levendheid, vrolijkheid en wijsheid ten deel vallen. Steeds beter zal hij de grote samenhangen der mensheid leren zien, die hem een steeds werkzamer ingrijpen mogelijk maken en die hem, beladen met steeds stijgende verantwoordelijkheid, tevens de rust verschaffen van immer betere aansluiting aan het geheel.

Als doorslaggevend voor de beslissing of iemand de weg van vroeg oud worden zal bewandelen of de weg van voortdurend groeiend leven, blijkt ook hier weer de vraag van de levensmoed te zijn. Wie bang is voor het verruimen van zijn grenzen, is ook bang voor de beperking van grenzen door verloren mogelijkheden. En wie de moed heeft afstand te doen, heeft ook de moed zich te ontwikkelen. De katathese, de vlucht die dient voor de zelfhandhaving moet vroeg oud maken, en de synthese, die het leven dient, doet jong blijven. Wie bereid is zelf steeds minder te worden, wordt steeds meer. Als eigen geheel vermindert hij, maar hij wordt deel van steeds grotere totaliteiten, hij wordt in de eigenlijke zin des woords aan het leven "deelachtig".

18. Paedagogische beperkingen

Het subject, dat als levend organisme object van het leven wordt, wordt door talrijke regels bepaald, die in wezen beperkingen of grenzen blijken te zijn. Deze objectieve beperkingen werken subjectief als opgaven en wel volgens de formule: "Ik moet hier te gronde gaan als het mij niet gelukt ..." Voor zover dus het subject ernaar streeft subject te blijven, wordt de oplossing van alle dergelijke opgaven een gewichtige levensbehoefte. De ervaring zegt, wie niets te eten heeft moet schade lijden. Het subject antwoordt op deze bedreiging, waardoor het genegeerd moet worden, met een negatie van de negatie: "Ik zal mij voedingsmiddelen verschaffen onder alle omstandigheden en tot iedere prijs." De eerste zorg voor het aanschaffen van levensmiddelen, kleding, woning en verwarming, is het antwoord van het subject op de aanslag op zijn subjectiteit. Hoe groter deze zorg is, hoe slechter de ervaringen, die het subject heeft gemaakt, en hoe groter de kring van mogelijkheden en gevaren is, die in de gezichtskring kan worden getrokken, des te meer groeien de behoeften aan tot belangen. De Duitse koopman heeft tenslotte alleen maar belang bij de Chinese toltarieven, omdat bij vrezen moet, dat hij zijn brood zal verliezen, als hij van de overzeese markten wordt uitgesloten. De Duitse arbeider heeft echter gelijke belangen, omdat hij werkloos wordt, zo gauw de industrie geen afzetgebied heeft. De behoeften bezitten een zekere gelijkvormigheid, die objectief en causaal vastgelegd is. Op een bepaalde graad van kou antwoordt het levende eiwit katathetisch, n.l. met verstijving. Hier is zijn vrijheid afgelopen. De dood door kou ligt causaal vast en is onafwendbaar. Het levende wezen bejegt dit feit met een sterke behoefte aan warmte. Die behoefte lijkt hem als een van buiten opgelegde pijnlijke noodzakelijkheid, en het antwoordt weer op de noodzaak door op de meest verschillende wijzen warmte te verwekken of te besparen. Door snelle beweging wordt de warmteproductie van het eigen organisme verhoogd. Door vervaardiging van warme kleren wordt de warmte-afgave verminderd, door de inrichting van verwarmingsinstallaties wordt nieuwe warmte geproduceerd. De behoefte kan dus de meest verschillende veranderingen ondergaan, afhankelijk van de stand van cultuur en techniek. Via de associatie doelmiddel, gaat dit alles tot het nodige behoren. Uit de natuurlijke warmtebehoefte heeft zich de luxe behoefte aan steenkolen, gas en centraleverwarming ontwikkeld. Maar onderwerp van het karakteronderzoek vormen niet zo zeer de veranderingen der enkele behoeften en hun uitstraling in belangen en

noodzakelijke luxe, dan wel de starheid, de verschuifbaarheid of overwinlijkheid der grenzen, waarbinnen al deze finale strevingen ontspruiten. De behoeften ondergaan, niet alleen naar inhoud, maar ook naar vorm, de dialectische omvorming. Dit is te merken aan het tijdstip, waarop ze zich laten gelden, aan hun hevigheid, hun hardnekkigheid en hun starheid. Het duidelijkst kan men deze “psychoplastische eigenschap” (om de aanschouwelijke uitdrukking van K. Birnbaum te gebruiken) waarnemen bij de vorming van het hongergevoel. Er zijn kinderen, die hun honger zeer heftig en veeleisend uiten. Maar deze heerszuchtige toon behoort niet tot de honger, maar tot het karakter van het kind. Men hoort haar ook bij de andere behoeften. Afhankelijk van de manier waarop de omgeving dit gedrag bejegt, zal het wederwoord van het kind een versterking of een intoming van zijn heftigheid zijn. Men kan het kind eraan wennen, dat het rustig wacht, tot het wat te eten krijgt, doordat men het het vertrouwen geeft, dat het niet eerst hoeft te vechten om zijn voedsel. Of men kan het kind door tegenspraak tot steeds grotere hebzucht prikkelen. Dan zal het niet alleen leren om niet te wachten en zoals we zeggen een korte spanningsboog verkrijgen, maar het zal ook kwantitatief een steeds grotere behoefte aan voedsel ontwikkelen. Het zal nimmer genoeg kunnen hebben. Zijn organen zullen zich aan de overvloedige voedselopname gewennen (net zoals de morfinist aan morfine went), en het kind zal niet een quasi maar een zeer werkelijke honger bemerken, als het eens niet meer voedsel krijgt, dan het volgens de calorieëntabel nodig heeft. Uit dergelijke gevallen blijkt dat niet alleen de psychische kant van het vraagstuk der behoefte, het hebben-willen en het honger gevoel, psychoplastisch werkt, maar dat ook de somatische kant, de afscheiding der spijsverteringsklieren en de stofwisseling deze invloed heeft. Ondertussen verandert niet alleen de vorm en de sterkte van de behoefte door de dialectische uiteenzetting van het subject met zijn omgeving, maar vooral ook zijn inhoud. Als een kind in de vroegtijdige gevechten met de volwassenen, die voor zijn karaktervorming in zo hoge mate beslissend zijn, een tijdlang winst kan behalen uit de weigering van sommige spijzen, dan blijft de stelregel “ik kan dit niet eten” in het karakter van het kind behouden. En hetzelfde geldt voor de voorkeur voor bepaalde levensmiddelen. Dat veel mensen in de eerste helft van hun leven niet graag spinazie eten, is waarschijnlijk terug te brengen tot het feit, dat spinazie gewoonlijk de eerste niet-zoete groente is, waarmee het kleine kind kennis maakt. Deze eerste kennismaking verloopt dikwijls negatief en hoe meer het kind geneigd is op katathetische wijze te vluchten, des te langer en des te starhoofdiger zal het de spinazie versmaden. Het braken na het gedwongen eten van geweigerde spijzen is het katathetisch antwoord van het kind op de aanval der volwassenen op zijn eerste starre dressaten. Net zoals de smaak voltrekt zich de beroepsarbeid dialectisch, en de verhouding tot de kameraden en de vorming van de sexuele problemen. Merkwaardigerwijs is op al deze gebieden: het woord “smaak” toepasselijk. De een heeft geen smaak in theoretisch werk, de ander geen trek in lichamelijke inspanning. Een derde vindt het samenzijn en het uitwisselen van meningen met vele kameraden smakeloos en een vierde heeft in de erotiek een zo verfijnde smaak, dat hij nooit tot een werkelijke beleving komt. Het zelfde geldt echter ook voor de zogenaamde ethische gedragingen. Of een mens vriendelijk of afwijzend is, openhartig of wantrouwend, hulpvaardig is of leedvermaak heeft, wordt bepaald door de dressaten, die zich in zijn eerste levensjaren ontwikkelen. Ook hier gaat het om antwoorden, die het kind op bepaalde vragen van

zijn omgeving leert geven, of herkolologisch uitgedrukt, het gaat hier om het vermijden van bepaalde antwoorden, die het kind als schadelijk heeft leren kennen en die het zichzelf voorgoed verbiedt langs de weg der dressaten. Het ene kind leert voortdurend, zijn gevoelens niet te tonen, het andere leert, dat men niet liegen mag, het derde leert, dat het gevaarlijk is om de waarheid te spreken. Een vierde leert misschien, dat men steeds vriendelijk moet zijn, en het verbergt daarom zijn verdrietige stemming. Een vijfde leert daarentegen, dat men zijn vrolijkheid moet verbergen, en het vertoont steeds een ernstige trek. *Uitdrukkelijk moet nog eens gezegd worden, dat al deze regels voor het kinderlijk gedrag niet bewust of formuleerbaar aanwezig zijn. Het gaat hier veel meer om grenzen, die zo ontstaan zijn en precies zo werken, als de dressuur bij dieren. Hun oervorm luidt: "Een kind, dat zich gebrand heeft, schuwt het vuur".*

Deze pedagogische beperkingen ontstaan overal waar de opvoeder expres of zonder bijbedoeling het kind iets in de weg legt. Hetzij, dat hij een weloverwogen verbod uitvaardigt (Bijvoorbeeld "Men mag niet liegen") of dat hij door zijn onbewust gedrag bepaalde functies van het kind kwetst. (Bijv. doordat hij spottend lacht, als het kind geestdrift ontplooit voor zijn poppen). *In alle gevallen komt echter een dressaat slechts tot stand, als een voor het kind belangrijke levensbehoefte in gevaar raakt.* Waar de opvoeding in handen van de moeder ligt, hangt de starheid en engheid van de dressaten er in wezen vanaf, of in de eerste plaats het kind in feite alleen op de moeder is aangewezen, of dat het nog bij andere opvoeders zijn toevlucht zoeken kan, en ten tweede of de moeder werkelijk haar verhouding tot het kind van diens gedrag afhankelijk maakt. De formule: *"als je tegen mijn wil handelt, hou ik niet meer van je"* geeft de stereotype uitdrukking weer van deze foutieve houding van de opvoeder. Zij dwingt het kind tot de oprichting van steeds nieuwe dressaten en tot de voortdurende overname van alle inzichten en fouten, die de opvoeder zelf bezit. Zou de positieve verhouding tussen de opvoeder en het kind nimmer gevaar lopen, dan zouden er geen pedagogische dressaten kunnen ontstaan. Het kind zou slechts de beperkingen der werkelijkheid leren kennen, het zou ze respecteren zonder ze onoverwinnelijk te achten, en zijn moed zou ongebroken blijven. Voor ik-zuchtige politiek zou geen beweegreden zijn. *De opvoeder zou echter in de dialectische uiteenzetting met het moedig opgroeiende kind zijn eigen grenzen moeten leren kennen en overwinnen. Hij zou, om het kind niet te schaden, zich zelf moeten opvoeden.*

19. Asociale beperkingen

Dikwijls vindt men in het karakter van de kinderen en ook nog in dat van de volwassenen talrijke dressaten, die betrekking hebben op begrensde mensenformaties. Het meest komen die voor, die de verhouding tegenover de autoriteit bepalen. Zij luiden ongeveer: "men moet zich onvoorwaardelijk richten naar wat de autoriteit gebiedt" (jazeggerstype) of men moet de autoriteit hoe dan ook tegenspreken" (neezeggerstype). Het hangt dan af van de moed van de betroffene, wat er zoal tot de autoriteiten wordt gerekend. Is er veel moed, dan treden de dwingende dressaten eerst dan in werking, als de tegenpartij op de een of andere manier op de vroegste autoriteiten lijkt, b.v. op de vader of de onderwijzer. Menigeen is vrij tot aan de gehoorzaamheidswang, die uitgaat van een bepaald soort bevelen, die op een bepaalde toon en met een bepaalde geste worden gegeven. Is de moed kleiner, dan wordt een ieder tot autoriteit gerekend, die enigszins zeker weet op te

treden. Is de moed heel gering, dan bestaat er niemand meer, die geen autoriteit is. Dergelijke mensen kopen zonder weerstand alles, wat de verkoper hen voorlegt; zij beloven alles, wat men van hen verlangt, en geloven alles, wat men hen zegt (suggestieve type).

In andere gevallen vindt men dressaten, die slechts tot een enge kring van zogenaamde betrekkingpersonen blijven beperkt. Menig mens heeft trots alle medelijden - een hem zelf onverklaarbare weerzin tegen zwaar zieke mensen. Anderen kunnen het met iedereen goed vinden, alleen niet met geestelijken; weer andere voelen - zonder misdadiger te zijn - een verbazende schuwheid voor politiebeambten. Ook de instelling tegenover het andere geslacht en tot bepaalde types van de andere sexe behoort hiertoe, b.v. de sterke weerzin tegen baardige of sterk behaarde mannen, de angst voor grote, statige vrouwen, en vele dergelijke gevoelens. Door het totaal van deze dressaten (de dressatuur), wordt het sociale gedrag van de mensen herkolologisch bepaald.

Gaat men het ontstaan van dergelijke dressaten na, dan vindt men regelmatig een eerste vertegenwoordiger van de betroffen groep, die door negatieve belevingen een dressuurgrens in de ontwikkeling van het kind heeft gelegd. Weliswaar schijnt één enkele ongunstige beleving (een trauma in de zin van de oudere psychologische literatuur) slechts zeer zelden tot het verwekken van dressaten te leiden.⁶⁴ Toch zou een ongunstige situatie van langere duur makkelijk dergelijke resultaten bestendigen, als niet een verstandige opvoeder het vertrouwen van het kind kan winnen en te rechter tijd de juist ontstaande beperking kan overwinnen.

De "rollen" waarvan in de school van Jung sprake is, zoals "de demon", "de heks", "de goedige fee" blijken in verreweg de meeste gevallen veroorzaakt te zijn door dergelijke dressaten. In ieder geval schijnt ons de aanname van een "collectief onbewuste" met zo speciale inhoud niet gerechtvaardigd, zolang nog de mogelijkheid bestaat, dat men de betreffende inhouden uit de persoonlijke belevingen van de enkeling kan afleiden. En deze afleiding lukt met behulp van het dialectische onderzoek in verreweg de meeste gevallen. Waar zij echter niet lukt, is het toch nog de vraag, of onze ontoereikende methoden daaraan schuldig zijn, of dat het werkelijk gaat om speciale inhouden van een collectief onbewuste.⁶⁵

Men moet zich nu afvragen, of er een naar inhoud bepaalde rangorde der dressaten is aan te tonen, of b.v. die regels, die betrekking hebben op algemene gedragingen (zoals b.v. "Wees voorzichtig, - wees langzaam, - wees vlug, - nu of nooit, alles of niets") dus wat het z.g. temperament bepaalt, steeds vroeger worden vastgelegd dan de minder algemene regels (als b.v. "vertrouw de mannen niet, - breng de anderen aan het lachen, toon nooit je ware gevoelens"). Voor zover het zich laat beoordelen, schijnen weliswaar de algemene gedragingen meestal vroeger te worden vastgelegd, omdat ze reeds inniger gebonden zijn aan het organische aanwezige materiaal. (De

⁶⁴ Dit z.g. acute trauma heeft een andere werking, die afhangt van de heftigheid van de beleving en van de mogelijkheden van het individu. Plotselinge hevige angst kan een plotselinge *déraillement* van ons hele denkleven veroorzaken. De aardbeving is berucht voor deze psychische werking. De psychoanalyse spreekt in deze gevallen van de fixering aan oude belevingsvormen en van de teruggang, de regressie, naar jongere stadia. (Vert.).

⁶⁵ C. G. Jung: "Psychologische Typen". Zürich 1921. Bladz. 243: "Het onbewuste, beschouwd als de historische ondergrond van de psyche, bevat in geconcentreerde vorm de hele rij van engrammen (herinneringsspooren), die sinds onmetelijke tijd de huidige psychische structuur hebben bepaald. -De engrammen zijn niets anders, dan sporen van functies, die aangeven op welke wijze gemiddeld en het meest en het intensiefst de menselijke psyche heeft gefunctioneerd. Deze functie-engrammen zijn kenbaar als mythologische motieven en voorstellingen, zoals die deels identiek, deels zeer op elkaar gelijkend, bij alle volkeren voorkomen en ook in de onbewuste wereld van de modernen mens niet moeilijk zijn aan te tonen. Het is daarom begrijpelijk, dat ook uitgesproken dierlijke trekken of elementen onder de onbewuste inhouden voorkomen naast die verheven figuren, die de mens van ouds op zijn levensweg begeleid hebben."

sterkte of zwakte van de bloedsomloop en de intern secretorische mogelijkheden zullen dikwijls genoeg voor de vorming der temperamenten tamelijk enge grenzen stellen.) En de speciale dressaten zullen voor het grootste deel eerst mogelijk zijn, als zich reeds specialere vaardigheden ontwikkeld hebben, zoals bijv. het onderscheid tussen mannen en vrouwen, tussen oude en jonge mensen, enz. Maar een onverbreekelijke ordening bestaat hier niet.

Waarschijnlijk heeft de oprichting van een zeer speciale dressuurgrens in een - naar verhouding - vroeg tijdperk, dezelfde betekenis als de latere dispositie voor de neurose of voor de psychose. Wie b.v. zeer vroeg moest leren, dat zijn naaste zijn vijand is, zal trots latere verzachting van dit dressaat, bij een diepe teleurstelling toch steeds weer in 't gevaar komen, dat zijn oorspronkelijk dressaat in volle werking treedt. Dat zou echter tot een volledige breuk met alle betrekkingen leiden, d.w.z. tot het uitbreken van een psychose. In hoeverre in dergelijke gevallen hormonale verschijnselen beantwoorden aan deze dressaten, kan thans nog niemand met zekerheid zeggen. Toch is het heel goed voor te stellen, dat, precies zoals de traanafscheiding het innerlijke dialectische antwoord op het verdriet voorstelt, ook een afscheiding van de een of ander hormonale klier als antwoord ontstaat op die diepinvretende angst of zwaarmoedigheid, die het noodzakelijk gevolg van dergelijke dressaten moet zijn.⁶⁶

Naderhand neemt men dikwijls correcties van dressaten waar, die meestal juist op een schijnbare ommekeer of een opheffing uitlopen. En toch betreft het dan slechts bepaalde toevoegsels en differentiaties in de dressatuur, en niet een overgang van de dwang der dressaten naar de vrijheid.

Men stelle zich voor, dat een kind heel vroeg het dressaat verwerft: *"Ik moet mij gedragen als een volwassene"*. Deze regel vormt in zekere mate §1 van de innerlijke grondwet. Spoedig daarop ontstaat als gevolg hiervan §2: *"Ter bereiking van dit doel mag ik geen gevoelens hebben"*. (Want de gevoelens van het kind zijn zo anders dan die van de volwassenen, dat ze het opvolgen van §1 onmogelijk zouden maken). Later leert de groeiende mens echter, dat men om §1 goed uit te voeren, ook liefdesbelevingen moet hebben. En omdat de neiging tot starheid zeer groot is, neemt ook deze ervaring de vorm van een dressaat aan. Dan luidt §3: *"Ik moet liefdeservaring zoeken"*. En hoe wonderlijk het klinken mag, de nauwkeuriger karakteranalyse toont, dat ook dit dressaat, zoals ieder ander onder de algemene bedreiging staat: *"... anders moet ik te gronde gaan."* Ogenblikkelijk ontstaat de moeilijkheid, dat men volgens §3 liefdebelevingen moet hebben. Het subject vindt echter een katathetische uitweg, doordat het niet tracht lief te hebben, maar alleen bemind te worden. - Zo ontstaan de schijngevoelens, die heden ten dage gebruikelijk zijn.

De inhoud der dressatuur kan bij iedere mens als een systeem van wetten en paragrafen worden opgevat, dat in de vorm van uitspraken als een "wereldbeeld" geformuleerd kan worden of in de vorm van imperatieven als "innerlijke grondwet". Het is karakterologisch hetzelfde, of zich in het wereldbeeld van een mens de overtuiging plant, dat een volwassene geen gevoelens mag hebben, of dat in de innerlijke wetgeving van de volwassene de imperatief werkzaam is: "heb geen gevoelens"

Belangrijker echter dan de enkele onderdelen is het gehele resultaat van de dressatuur, dat men, of als de reeds bereikte graad van starheid (het object zijn) kan

⁶⁶ Dat schildklierveranderingen op deze wijze tot stand kunnen komen, kan wel als zeker worden aangenomen.

beschrijven, of als de nog behouden graad van moed (het subject zijn). Voor het verdere lot van de mens blijkt *die* kant van de moed of de starheid beslissend te zijn, die betrekking heeft op de afhankelijkheid van de enkeling aan de gemeenschap. Feitelijk bestaat er geen mens, die niet op de een of andere wijze met de overige mensen verbonden is. Ook de verachting en de mensenhaat is nog een verbinding; en waar schijnbaar volledige onverschilligheid bestaat, moet de enkeling zijn medemensen nog gebruiken als leveranciers van arbeid en hulp. Hij maakt ze weliswaar tot objecten, maar hij kan zonder hen niet leven.

Omdat de mensheid een levend geheel vormt, dat de enkeling voor steeds nieuwe opgaven stelt (vandaag moet hij helpen, morgen leiding geven, overmorgen zich onderordenen), daarom heeft de groeiende starheid van de dressatuur dezelfde betekenis als de toenemende afsnoering van de enkeling van 'het geheel. De tegenstelling tussen starheid en de mogelijkheid tot aanpassing is van het zelfde karakter als de tegenstelling tussen ik-zucht en zakelijkheid, en we kunnen dus zeggen, dat diegene een zakelijk karakter heeft, die zich deel weet van een hoger geheel. Hij handelt dan niet meer van zichzelf uit, hij vraagt niet: "*Wat is voor mij en voor mijn subjectiteit nuttig*", maar hij handelt in dienst van het leven; hij vraagt: "*wat schaadt het leven*".

Het zakelijk karakter is het menselijke, het sociale karakter.

Maar het sociale gedrag, de solidariteit met de groep, duidt niet een hogere ontwikkelingstrap aan, die eerst in de loop des levens moet worden bereikt,⁶⁷ maar ze beantwoordt aan van het begin af aanwezige feiten. De mensengemeenschap is er vroeger dan de enkeling. De vraag is slechts, of hij met deze feiten rekening houdt, of dat hij probeert ze niet te zien.

De ik-zucht - niet het ik maar die reactiewijze die het ik en niet het wij dienen moet - is dientengevolge herkolologisch op te vatten als de kunstmatige beperking der gemeenschapszin. De asociale beperkingen zijn kunstmatige probeersels ter handhaving van het ik, die het gevolg zijn van de moedeloosheid van de enkeling. Zij ontstaan uit de katathetische antwoorden, die het subject op de eis geeft, die het geheel, het wij, aan zijn bestanddelen, aan de ikken, stelt. Omdat deze antwoorden de ware gang van zaken vervalsen, moeten zij het leven schade doen, totdat zij in hun eigen tegendeel omslaan en hun drager door een innerlijke crisis de nieuwe in-ordering in het *wij* mogelijk maken.

20. De crisis van de enkeling

De enkeling is enerzijds deel van het geheel en wordt door het geheel ten sterkste beïnvloed. (Men denke b.v. aan alles wat we beschaving noemen). Maar tegelijk kan hij zich tegenover het geheel stellen en het van zijn kant beïnvloeden. (Hij kan de beschaving van zijn tijd vooruit helpen). Deze wisselwerking tussen individu en collectiviteit is van de groep uit gezien een innerlijke dialectische gebeurtenis. Voor de enkeling behoort ze tot de uiterlijke dialectiek. Ofschoon in de werkelijkheid de beïnvloeding van de enkeling door de gemeenschap en de beïnvloeding van de gemeenschap door de enkeling steeds hand aan hand gaan, moeten wij in dienst van het karakterologisch onderzoek toch eerst deze beide kanten van de menselijke ontwikkeling van elkaar scheiden. Wij gaan daarom eerst van de (foutieve)

⁶⁷ Zo meent William Stern in: "Person und Sache". Bd. II. Bldz. 55.

veronderstelling uit, dat de collectiviteit tegenover de enkeling staat als iets dat af is en vast staat.

Deze fout is afkomstig van de kinderlijke dwaling, waaraan waarschijnlijk niemand helemaal ontkomen kan: *leder opgroeiend mens neemt eerst de wereld, zoals ze hem tegemoet komt als een vast gegeven aan. De volwassenen en hun onderlinge betrekkingen lijken hem vaste grootheden waarop men rekenen kan als men ze maar eerst heeft leren kennen. De verantwoordelijkheid, de fouten die hen aankleven en de ontwikkelingsmogelijkheid der volwassenen en hun betrekkingen komen hem aanvankelijk nog niet in de gedachte.*

De volwassene doet dikwijls genoeg alles wat hij maar kan, om deze dwaling van het kind te ondersteunen. Hoe moedelozer hij is en hoe liever hij daarom zijn eigen ontwikkeling zou willen verloochenen, des te meer heeft hij nodig om zich tegenover het kind te plaatsen als iets, dat volmaakt is en afgesloten. Het kind echter verandert zich, het ontvouwt van dag tot dag nieuwe vaardigheden, en daarom verandert ook zijn verhouding tot de volwassenen. Des te starrer echter de volwassene is, des te moeilijker zal het hem worden om zich aan de voortdurende veranderingen aan te passen, die in de betrekking tussen hem en het kind ontstaan. Hij zal prefereren voor altijd een starre wet op te stellen, die deze betrekkingen regelt. En deze wet zal des te starrer uitvallen en autocratischer hoe ik-zuchtiger hij ingesteld is.

Laten we aannemen, dat een dergelijke wet luidt: *“Het kind moet in ieder geval gehoorzamen”*. Dan moet de uiteenzetting tussen het kind en zijn omgeving door deze wetten ten ergste beïnvloed worden. Het loopt zingend door de kamer, en men verbiedt hem het lawaai maken. Het speelt met de inktpot en men verbiedt hem ook dit. - Een synthetische oplossing zou slechts mogelijk zijn, als er van de kant van de volwassene behalve het verbod ook nog een tegemoetkoming plaats vond; b.v. een bruikbaar voorstel tot een ander spel. Waar dit uitblijft moet het kind zich genegeerd voelen. En het moet deze negatie van zijn kant op de reeds beschreven katathetische manier negeren. Het moet de bewering: *“Je bent opvoedingsobject”* met de tegenbewering beantwoorden: *“ik ben ik, ik ben subject en geen object!”* Het komt er niet meer op aan of deze absolute verheffing van de eigen subjectiteit langs actieve weg wordt nagestreefd door vechten en overwinnen of door terugtrekken en bewust verliezen, belangrijk is slechts, dat de synthetische ontwikkeling onderbroken is, en dat de katathetische heksenkring begint te draaien. Alle pogingen om de ontsporingen van het kinderlijk karakter te niet te doen, mislukken door de starheid van het dressaat, dat in dit geval zal luiden: *“De volwassene is mijn tegenstander, als ik mij aan hem uitlever, ben ik verloren.”*

Wat nu volgt is de verdere volmaking van de serie dressaten van het toenemende ervaringsmateriaal. Steeds worden nieuwe inzichten in de reactiebasis opgenomen en door steeds nieuwere houdingen beantwoord. Maar alles wat geleerd, gedacht en gedaan wordt, wordt gerangschikt onder het ene doel: *“Ik wil ik blijven, ik wil mij niet aan de medemens toevertrouwen ik wil niet als deel van een groter geheel leven.”* Laten we aannemen dat op grond van dit dressaat en de daaruit ontstane valse doelstelling zich de volgende circulus vitiosus heeft ontwikkeld: *In de eerste plaats mag men zich niet om de mensen bekommeren, omdat ze vreemd en ontoegankelijk zijn, ten tweede echter moet men zich van de mensen als werktuig bedienen, om niet door hen als werktuig misbruikt te worden, en ten derde moet men zich dus van een werktuig machtig maken, dat men volstrekt niet mag leren kennen en er op na houden. Hoe meer mislukkingen deze houding met zich meebrengt, des te meer zal men geloven in zijn recht te zijn; omdat de mensen immers tegenstanders blijken te*

zijn, des te minder zal men zich dus om hen willen bekommeren, des te meer zal men proberen hen tot object te maken en in zijn dienst te stellen, des te meer zullen ze teleur stellen, des te meer zal men ze verachten, des te meer zal men ze willen benutten en des te groter zullen de teleurstellingen worden. - Deze katathetische ontwikkeling drijft in kortere of langere tijd naar de crisis.

Het is voor deze beschouwing onverschillig, of de crisis in de uiterlijke dialectiek begint, b.v. als faillissement, als echtscheiding of als strafproces, of dat ze als innerlijk dialectisch verschijnsel optreedt als slapeloosheid, als nerveuze ineenstorting, als melancholie of zelfmoordpoging. In ieder geval betekent ze het eind van de katathetische ontwikkeling zoals die tot nu toe plaats vond. De kring van mogelijke ervaringen is uitgeput, en de kwantiteit van het ervarene moet omslaan in een nieuwe kwaliteit: zij moet beleving worden.

Op de immer herhaalde antithese, die het ik tegenover zijn wereld heeft opgesteld: "ik ben niettegenstaande alles nog ik," moet nu een synthese antwoord geven, die op een ander plan ligt en die van andere gezichtspunten uit zich oriënteert. Deze gebeurtenis betekent tevens een versmelten van de starre grenzen, waarmede de reactiebasis tot nu toe was ingeperkt. De dressaten moeten verdwijnen en het einddoel, dat ze zouden moeten dienen, de handhaving van het ik, moet buiten werking gesteld worden. Of anders uitgedrukt: Men moet beleven en doorleven, dat men medemens is en men moet uit dit feit gevolgtrekkingen maken. Dit gelukt echter alleen, als men - niet theoretisch maar praktisch - afstand doet van de aanbidding van zijn ik; als men bereid is zijn eigen subjectiteit op het spel te zetten, en als men het waagt zich door de omgeving te laten veranderen.

Zo nieuw en onwaarschijnlijk deze gebeurtenis de enkeling mag toeschijnen, bestond er toch een tijd waarin hij zich als vanzelfsprekend onderhorig deel van een collectiviteit bewoog, en tot op die periode, die vóór de ontmoediging lag, moet hij zich door de crisis laten terugwerpen. In de uiterste nood, in de uiterste vereenzaming, waarin de mens zich zelf niet meer helpen kan, en waarin hij ook van geen ander hulp kan verwachten, vindt hij zich zelf terug -voorondersteld, dat hij werkelijk afstand heeft gedaan van zijn ik - als één, die ontwaakt te midden van ontelbare lotgenoten. Hij ziet in, dat zijn weg de weg is van alle mensen en bij beleeft de gemeenschappelijkheid van opgaven, gevaren en doeleinden die ons alle verbinden. Zijn in-ordering in het geheel is een feit geworden, waaraan hij zich niet meer kan onttrekken, en waaraan bij zich ook niet meer onttrekken wil.

De handhaving van het ik heeft opgehouden doel te zijn, en wel te midden der zwaarste persoonlijke ellende. In haar plaats is als doel getreden: Het meewerken aan de overheersing der moeilijke opgaven, waarvoor de tegenwoordige mensheid staat. Nu zijn de dressaten overbodig geworden, zij remmen niet meer het zakelijke inzicht en het juiste oordeel over de gegeven positie. De moedeloosheid is in moed omgeslagen, en het katathetische terugwijken voor het nieuwe heeft plaats gemaakt voor de synthetische productiviteit. De solidariteit is getreden in plaats van de ik-zucht en het "Ik boven" en "Ik onder" is vervangen door de levende verantwoording van en deelname in het lot der mensheid. - De persoonlijke crisis is overwonnen. Het onbewuste wij-gevoel of gemeenschapsgevoel van de zuigeling en de wetende ik-zucht van de volwassene is synthetisch geworden tot het bewuste gemeenschapsgevoel van de rijpe mens. - Hiermee echter grijpt het dialectische lot van de enkeling over op de grote dialectiek van de geschiedenis der mensheid.

21. De karaktergemeenschap

Zou men de collectiviteit of de gemeenschap zelf tot onderwerp van het karakteronderzoek willen maken, zoals het bijv. in de volkenkunde en ook in de massapsychologie geschiedt, dan zou men moeten vragen, hoe de gemeenschap als geheel door innerlijke dialectische gebeurtenissen steeds nieuwe delen in zichzelf schept, gezinnen, groepen en standen met steeds nieuwe karaktereigenschappen, en hoe zij zich met behulp van deze middelen door uiterlijke dialectische gebeurtenissen toetst aan de overige collectiviteiten. In het volgende echter zal het uitsluitend gaan om het karakter van de enkeling; doch binnen deze karakterstructuur om die grensbepalingen die meerdere mensen gemeen hebben, en die tot gevolg hebben, dat gemeenschappelijke en overeenkomstige reacties ontstaan, als de betreffende grenzen worden bedreigd. Alleen zal het ter verduidelijking van deze problemen nodig zijn, eerst in het kort aan te geven, hoe de karaktergemeenschap, de collectiviteit in de eigenlijke zin des woords, vanuit het standpunt der vitale dialectiek moet worden opgevat.

Men stelle zich voor, dat honderd mensen ergens een vlag of een huis tot iedere prijs willen beschermen. Zij zullen dan bij een bedreiging ervan gelijktijdig met afweermaatregelen van gelijke aard antwoorden (voor zover hun reactiebasis gelijk is). Als ze gelegenheid hebben dit dikwijls te herhalen, zullen zij de afweer op grond van de ondertussen gemaakte ervaringen beter leren regelen. De bestaande of zich ontwikkelende verschillen in dapperheid, in strategisch inzicht, in snelheid of dergelijke vaardigheden zullen ze gebruiken om een gedifferentieerde strijdorganisatie in elkaar te zetten. Zij zullen de verschillende taken verdelen, ze zullen b.v. een leider kiezen, wachten opstellen, boodschappers uitzenden, enz. Hoe uiteenloper de capaciteiten zijn, die in de groep voorkomen, des te beter kan de strijd georganiseerd worden, voorondersteld slechts, dat één grensbepaling voor alle de zelfde blijft, dat ze n.l. bereid zijn, alles er voor over te hebben, om b.v. de genoemde zaak te verdedigen. De innerlijke wet, die bij iedere enkeling de centrale plaats van de reactiebasis inneemt, moet luiden: -Als die zaak voor ons verloren gaat, kan ik niet meer leven."

De herkologische wet, die de karaktergemeenschap constitueert, heeft steeds de vorm en de werking van een dressaat, maar zolang ze terecht bestaat, is ze nog geen dressaat, ze werkt het sterkst in de moedige mensen die zich kunnen aanpassen; zo gauw ze echter uit de tijd is, verstart ze in de moedeloze tot het echte dressaat. Slechts de moedigen verbreken haar dan en groeien er boven uit. Zolang de herkologische bepaling van het geheel terecht bestaat, noemen we haar in het karakter van de enkeling de ondergangsdrempel. Voor een volksstam of voor een afdeling soldaten, die zich op mars bevindt door vijandelijke gebieden, ligt de ondergangsdrempel, waar de enkeling tegen de belangen van zijn groep in met de vijand gaat samenspannen. De overschrijding van deze grens is het verraad, dat, als het niet door de groep wordt vermoed, zichzelf straft door de innerlijke ineenstorting van de verrader. In het latere stadium, als de werkelijke levensbelangen van de groep reeds veranderd zijn, als de genoemde troep het vaderland heeft bereikt, of de trekkende volksstam een vaste woonplaats heeft gekozen, werken de thans verouderde grensbepalingen voort in het karakter van de enkeling, en de gemeenschap handelt nog steeds alsof ze er belang bij heeft hen in stand te houden.

We spreken dan niet meer van ondergangsdrempel maar van collectieve dressaten.
68

De eerste gemeenschappen, die zich in de loop der geschiedenis vormden, werden hoogstwaarschijnlijk door het gemeenschappelijk wonen van verschillende mensen in dezelfde streek bepaald. Ze stonden voor dezelfde taak, omdat ze onder dezelfde omstandigheden hun levensonderhoud moesten zoeken. Ze waren aan dezelfde gevaren blootgesteld, b.v. onweer of vijanden, en omdat ze ook ten naastenbij op dezelfde middelen waren aangewezen, deden ze ten naastenbij dezelfde ervaringen op.

Misschien mag men aannemen, dat er van het begin af lichamelijke en psychische verschillen zijn geweest tussen de vertegenwoordigers der menselijke rassen, en misschien heeft nimmer een zuivere stamgemeenschap bestaan, waarin werkelijk alle stamgenoten uit het zelfde ouderpaar zijn ontsproten. De wens om raszuiverheid te verkrijgen, ontstaat gewoonlijk in een latere cultuurfase en stelt reeds een teken voor van dreigend verval. De eenheid van afstamming is echter voor het tot stand komen van een karaktergemeenschap minder belangrijk, dan de langdurende gelijkheid van levenslot. Door het "dobbelspel der genen" wordt in de loop van weinig eeuwen in de bevolking van een landstreek (indien er geen emigratie heeft plaats gehad) een doorsnee type geschapen, wiens kenmerken wat het uiterlijke betreft, beantwoorden aan het rekenkundige gemiddelde van de rasbestanddelen, en innerlijk aan de doorsnee van eisen, die in die landstreek worden gesteld. - Men denke aan het type van de Amerikaan, die zich in de laatste generaties gevormd heeft. Wat de karaktergemeenschap uitmaakt, is dus in de eerste plaats niet het bloed, maar de blijvende gelijkheid van de levensnoodzakelijkheden. Later echter, als de erfmasse zich verdeeld heeft en het doorsnee type zich heeft gevormd, nemen de beschermingsmaatregelen (n.l. de gebruiken, zeden, rechtsnormen, levensgewoonten, kundigheden en idealen) zo scherp omschreven en vaste vormen aan, dat zich slechts diegene in deze gemeenschap thuis voelt, die in haar is opgegroeid, en die door zijn lichamelijke geschiktheid beantwoordt aan de door de gemeenschap gestelde eisen.

De nationale verenigingen en gouwbonden, die zich in de vreemde aaneensluiten, vormen het onmiddellijk bewijs van deze gang van zaken. Als iemand in het buitenland zijn landgenoten uit de weg gaat, is er reeds een teken van ontaarding in het spel, hetzij bij hem zelf of bij zijn landgenoten. Zolang de karaktergemeenschap gezond is, wordt de verwijdering van haar als diepe ellende gevoeld. Het verlangen om terug te keren in de gemeenschap van mensen met gelijke grenzen, heet heimwee.⁶⁹

Herkologisch kan men dit landelijke karaktertype definiëren als de gelijkheid van ondergangsdrempel bij alle enkelingen en de gelijkheid van beschermingssystemen, die zich op grond van de gemeenschappelijke ervaring hebben gevormd. Ook hier zullen de pogingen om tot een positieve begripsomschrijving te komen, wegens hun noodzakelijke vaagheid en rekbaarheid, onbruikbaar blijken te zijn. Wie probeert om de karaktertrekken van een volk of een ras samen te stellen, moet met vage

⁶⁸ F. Nietzsche: "Zur Genealogie der Moral". Leipzig 1910. bldz. 363. "Bij toenemende macht neemt een gemeenschap de misdragingen van de enkeling niet meer zo nauw, omdat zij haar niet meer zoals vroeger, als gevaarlijk en omverwerpend toeschijnen voor het bestaan van het geheel."

⁶⁹ Heimwee heeft dus niet alleen betrekking op het zijn buiten de landsgemeenschap, maar ook op het zijn buiten een karaktergemeenschap, buiten een cultuurgemeenschap, klassengemeenschap. Het is het diepe verlangen naar gelijkgezinden. (Vert.).

aanduidingen tevreden zijn. Herkologisch zijn de verschillen echter wel vast te leggen. Iedere karaktergemeenschap wordt dan gekenmerkt, door dat wat ze beslist afwijst. De inwoner van Beieren wordt geërgerd door de stijfheid van de Hamburger, de Hamburger vindt de onnadenkende gemoedelijkheid van de Beier onverdraaglijk, maar beide zouden de verbroederingskussen en het gemeenschappelijke treuren, dat menig Slavische stam als gewoonte heeft, afschuwelijk vinden. - Het gaat hier steeds om het feit, dat talrijke mensen op zekere aantijgingen gemeenschappelijk hetzelfde afwijzende antwoord geven. Het zijn de zelfde grenzen, waarvoor ze gemeenschappelijk halt houden, en het zijn ook de zelfde maatregelen, die ze hebben leren treffen tot bescherming van die grenzen.

De laatste ondergangsdrempel, die onvoorwaardelijk voor alle mensen gelijk is, is het doodsgevaar door honger, dorst, kou of hitte. Maar de afweermaatregelen tegen deze gevaren zijn zeer verschillend, afhankelijk van de klimatologische en geografische levensvoorwaarden. De Zuidzee-eilanders leven tientallen van jaren lang zonder gevaar. De gevaren, die over hun heen kunnen losbarsten, springvloed, aardbeving en mechanische uitbarsting, zijn zo onberekenbaar, dat de veiligheidsmaatregelen noodzakelijk een magisch karakter dragen. Het Polynesisch karakter lijkt ons in wezen door bijgeloof opgebouwd. De bewoners van het Nijldal daarentegen leerden, dat hun leven van de regulatie der overstromingen afhing, een nauwkeurige tijdrekening, de geometrische bouw van een kanaalsysteem en strenge gehoorzaamheid aan landbouwkundige discipline was het noodzakelijke gevolg. Het Polynesische en het Oudegyptische volkskarakter zijn zo verschillend, als de maatregelen verschillen, die men tegen hun verschillende bedreigingen zakelijkerwijs kon instellen. De marxistische leer heeft het zonder twijfel bij het rechte eind, als ze beweert, *dat de economische situatie van de mens bepalend is voor zijn bewustzijn en zijn gedragingen of voor zijn karakter*. Herkologisch lijkt dit nog steeds bestreden inzicht als iets dat vanzelf spreekt.⁷⁰ Ieder enkeling en iedere gemeenschap moet zich op straffe van ondergang zo gedragen, dat het verwerven van het levensonderhoud verzekerd blijft. En om de dreigende gevaren reeds vooruit te verhinderen, moeten zich gewoonten vormen en inzichten en zeden, die niet alleen zoals de marxisten zeggen, de inhoud der ideologie bepalen, maar nog veel meer, namelijk de inhoud der gehele reactiebasis.

Omdat de Egyptenaren door het wassen en dalen van het Nijlwater tot gemeenschappelijke arbeid in bepaalde jaargetijden werden gedwongen, hadden ze astronomen, wiskundigen en organisatoren nodig. En het moest - op straffe van ondergang verboden worden, zich tegen de maatregelen van deze deskundigen te verzetten. De eerbied voor de wetenschap behoort tot het Oud-Egyptische volkskarakter. En zo gauw de gedachte opdook, dat de stier Apis in geheimzinnige betrekking stond met de waterstand van de Nijl, sprak het vanzelf, dat - op straffe van ondergang - de stier Apis vereerd moest worden.

De verdere vorming van het volkskarakter is geheel en al te herleiden tot de oorspronkelijke ondergangsgrens, net zo als de karaktertrekken van de enkeling terug te brengen zijn tot de eerste pijnlijke belevingen uit de prille jeugd. Men kan daarom ook bij volkeren, standen en klassen van dressaten spreken. - Hiermede duiken echter drie nieuwe problemen op. In de eerste plaats ontstaat de vraag, waar

⁷⁰ George Lukacs: "Geschichte und Klassenbewusstsein". Malik Verlag, Berlin. Bldz. 124: "Het karakter onthult zich minstens even goed in wat niet tot probleem werd, voor het op haar bodem gegroeide denken, als in het wat en hoe iets tot probleem werd verheven." (Lukacs denkt bijna geheel herkologisch).

de ondergangsgrens gesteld moet worden, of finaal uitgedrukt: Wat moet beschermd worden: de stier Apis, de macht der priesters, die hem hebben uitgevonden, of het Egyptische volk? Wil de adel als adel blijven bestaan, dan moet zij zorg dragen, dat er steeds boeren zijn, die voor hen arbeiden. Wil zij slechts het bestaan der volksgemeenschap beschermen, dan moet zij onder bepaalde omstandigheden ophouden adel te zijn en weer in de boerengemeenschap verdwijnen. De tweede vraag is, of de ondergangsgrenzen steeds eerst daar werkzaam worden, waar ze werkelijk liggen, of dat het collectieve dressaten betreft. In het eerste geval hebben we met een synthetisch groeiende karaktergemeenschap te maken (men denke b.v. aan de Grieksche cultuur tot de 4de eeuw na Chr.). In het laatste geval gaat het om een katathetisch verstarde en reeds in verval geraakte karaktergemeenschap (men denke b.v. aan het keizerlijke Rome). De derde vraag luidt: "Welke uitwerking heeft de verschuiving der ondergangsgrenzen op het karakter van de enkeling?" Want dat er veranderingen plaats hebben in het karakter der gemeenschap is zonder twijfel. Hier zijn in de verhouding tussen enkeling en gemeenschap twee mogelijkheden denkbaar. De enkeling kan uit zichzelf de grenzen der gemeenschap doorbreken. Dan zijn zijn persoonlijke grenzen minder eng dan die van zijn volksgenoten (de leider en de misdadiger), of juist de grenzen der gemeenschap verruimen zich, en die van de enkeling blijven nauw, zodat de gemeenschap in zekere mate boven hem uit groeit.

Wil men deze moeilijke samenhang herkolologisch uiteenzetten dan doet men goed, als men zich eerst beperkt tot de beide grote soorten van gemeenschappen, die thans de verreweg belangrijkste invloed op het karakter van de enkeling hebben, n.l. tot het volkskarakter en tot het klassenkarakter. Precies als de rol van deze beide karaktergemeenschappen zou men ook wel de rol van de overige mogen opvatten, b.v. van het standsbewustzijn, de beroepseer, de geest der familie en de kerkelijke belijdenis. Ook de vrouwenbeweging en de jeugdbeweging behoren hiertoe.

22. Volkskarakter

Als men de doorsnede van alle Duitse en precies zo van alle Franse karakters zou kunnen berekenen, zou er een duidelijk onderscheid ontstaan. Dit onderscheid zou slechts te begrijpen zijn langs herkolologische weg door de verschillen vast te leggen in de wederzijdse karaktergrenzen. Voor het Franse volksgeheel gelden andere ondergangsgrenzen en ook andere collectieve dressaten dan voor het Duitse. De plaats, waar men "niet meer meegaat" is voor beide verschillend. Waar deze grenzen liggen, kan echter niet door een begripsanalyse worden vastgesteld, maar alleen door onderzoek van de werkelijkheid. Probeert men gelegenheden te ontdekken, waarbij de leden van een volk bloot zijn gesteld aan een langzaam toenemende bedreiging. En men zal gauw de grens vinden, waarop ze eensgezind en tegelijk tot verweer overgaan, niet meer als enkeling, maar - bewust of onbewust - als vertegenwoordiger van hun volksgeheel. Hier werkt iets, dat boven de persoonlijke geschillen uitgaat en in allen werkzaam is. De volksgenoten staan op "als één man". Niet alleen de ondergangsgrens maar ook de doelstellingen, die reeds vroeger als antwoord op dergelijke bedreigingen zijn ontstaan, n.l. de "interessen" en de "idealën" zijn allen gemeenschappelijk. En daarom zal niet alleen het punt waarop het verweer begint voor alle gelijk zijn, maar ook de richting waarin ze verloopt. ' De vrijheidsoorlog van Nederland, de verheffing van Duitsland in 1813 en ook het uitbreken van de oorlog in 1870 en 1914 zijn duidelijk te zien als uitingen van het

volkskarakter. Men moet hier niet tegenin voeren, dat de nationale geestdrift “gemaakt” kan worden, hetzij door systematische ophitsing, die reeds op de school begint, hetzij door hatelijke krantenberichten of door prikkelende politieke redevoeringen. Het gaat hier niet om de vraag of het “volksgevaar” werkelijk bestaat, of dat het slechts inbeelding is of dat het overdreven is of opzettelijk voorgelogen. En het gaat er ook niet om of de bedreiging van een werkelijke ondergangsgrens of maar van een collectief dressaat (de vermeende “eer van de natie”) het leger van enkelingen tot gemeenschappelijke daden dwingt. In de eerste plaats komt het slechts op het feit aan, dat honderdduizenden op dergelijke berichten in oorlogsopwinding geraken, en dat zij bereid zijn tot afweer van de vijand hun leven op het spel te zetten.

Men brenge er ook niet tegen in, dat in de massasuggestie, in de dwang der openbare mening, of zelfs in de dreigende paragrafen der staatswetten de laatste en eigenlijke grond voor een “oorlogspsychose” moet worden gezocht. Er waren in augustus 1914 genoeg mensen, die met pijn, angst of tegenzin in de oorlog gingen. Zij mogen naar afstamming duitser of fransman zijn geweest, het volksgeheel, waarvan hier sprake is, als van een herkolologisch werkend iets, was niet in hen aanwezig.

De Duitsers die in de dagen der mobilisatie Duitsers bleken te zijn, en evenzo de Fransen, die Fransen bleken te zijn, gingen wellicht met droefheid, maar niet met angst en niet met tegenzin in het veld. Zo gauw het tot afbreken was gekomen der diplomatieke verhoudingen, bestond er feitelijk een ernstig gevaar voor alle vaderlanden van Europa, en ieder, die iets van het volk in zich droeg, ging vrijwillig naar zijn vaandels.⁷¹

Een volk blijkt zolang een gemeenschap van individuen binnen dezelfde grens te zijn, als het op een dreigement van buiten op het zelfde tijdstip met de zelfde afweerbeweging antwoordt. Om na te gaan, hoeveel van een volk nog werkelijkheid is, moet men vaststellen, hoeveel of hoe weinig zich de volksgenoten laten welgevalen.

Maar deze regel geldt niet alleen in verband met de vijand van buiten. Hij geldt ook voor de innerlijke bedreiging. Hoeveel omkoopbaarheid, onrecht, bedrog en misdaad laat zich een volk door zijn eigen volksgenoten welgevalen? Waar zijn de grenzen, bij wier overschrijding het gedwongen, onweerstandbaar naar hulp voor zich zelf grijpt? - De vraag naar het aandeel van het volkskarakter aan het karakter van de enkeling heeft dezelfde betekenis als de vraag naar de levensmogelijkheid van het volk zelf. Hoe sterker de enkeling in zijn handelwijze aan de volksgroep gebonden is, met des te meer draagkracht en des te meer succes zal dat volk zich kunnen handhaven in de uiteenzetting met andere volkeren.

De karaktergrenzen, die door de volksformatie worden bepaald, voelt ieder mens ogenblikkelijk bij de ontmoeting van leden van een vreemde volksgemeenschap. En deze vreemdheid zal zich dikwijls in een vorm uiten, die voor het behoud van de eigen volksformatie wensenswaard is. De enkeling zal, zonder het geleerd te hebben en zonder dat hij daartoe de opdracht kreeg, zich zo gedragen, alsof hij de

⁷¹ De driftpsychologie is bij deze analyse van de “oorlogsgeestdrift” tot verder strekkende resultaten gekomen. “... *Dat de oorlogsangst en weersin zo snel omslaat in geestdrift, komt doordat zij de gelegenheid geeft allerlei cultuurremmen te doorbreken, waardoor oerlusten worden ontbonden. Oorlog ontstaat niet alleen uit een bedreiging van volksgemeenschappen (in 1914 was er een hausse op de wereldmarkt) maar het zijn gistende driften, die den spon uitbarsten: de haat, de nijld, het sadisme...*” (Vert.).

Een vraagstuk, dat Künkel hier niet behandelt is de tragische eenzaamheid van de cosmopoliet, die niet deel kan nemen en mag nemen aan alles wat het “volksdom” onderneemt, en die als volksvijand wordt uitgestoten. (Vert.).

vertegenwoordiger van zijn grensgemeenschap was. Waar dit de enkele volksgenoten niet meer gelukt, beginnen de karaktergrenzen van de volksgroep reeds op te lossen. Persoonlijke grenzen komen er voor in de plaats: De volksgemeenschap valt uiteen in individuen.

Het duidelijkst is deze gebeurtenis waar te nemen bij de emigrant, die vanuit zijn omgeving komt in een gemeenschap met vreemde grenzen. Hem ontbreekt thans het houvast aan zijn landlieden. Voor het eerst staat hij voor de opgave om een karaktergrens (b.v. een zede of een wereldbeschouwing) die tot nu toe voor hem vanzelfsprekend was en waar over bij nauwelijks had nagedacht, hoog te houden tegenover de kritiek van hen, die de zaak anders bezien. Zo komt het, dat iemand, die in zijn oude omgeving rustig en volle werkkraft leefde, door de overgang in een vreemde omgeving met andere grenzen plotseling prikkelbaar, ik-zuchtig, star en neurotisch blijkt te zijn. Of iemand op de bedreiging van zijn karaktergrenzen synthetisch of katathetisch antwoordt, kan eerst duidelijk worden, als zijn aanpassingsmogelijkheid op de proef wordt gesteld, d.w.z. als hij niet meer, zoals tot nu toe, met een beschermd ik kan voortleven.

Voor vele mensen is hun volkskarakter, n.l. het geheel van hun ondergangsgrenzen en hun collectieve dressaten, tegelijk een persoonlijk dressaat. Zij verwerpen zich niet alleen in naam van hun gemeenschap tegen het nieuwe, maar ook in eigen naam. Zij zijn daarom geneigd, de waardigheid van hun volksformatie ter bemanteling van hun persoonlijke geprikkeldheid in het geding te brengen; en zij ondergaan de werking van de circulus vitiosus, die ditmaal tegelijk met de persoonlijke dressaten ook het volkskarakter stukbreekt. De karaktercrisis vernielt het oude wij (dat in waarheid al niet meer aanwezig was) doordat ze het feitelijk alleen overgebleven ik vernielt; en eerst uit de chaos groeit een nieuwe karaktergemeenschap op met nieuwe grenzen, nieuwe doeleinden en een nieuwe solidariteit.

Het antwoord, dat vanuit het ene volkskarakter wordt gegeven op de verrijking, die een ander volkskarakter voor hem betekent, kan echter ook zijn, dat het nieuwe in de eigen kring geheel en al wordt opgenomen en organisch wordt ingelast in de eigen reactiebasis. Dan volgt de synthese niet in de vorm van een crisis, maar in de vorm van een langzaam voortschrijdende ervaring. Men denke b.v. aan de opname van de klassieke beschaving of van de franse omgangsvormen in de duitse cultuur. Dat betekent echter een uitbreiding van eigen grenzen, die slechts daar tot stand kan komen, waar de moed tot zakelijk onderzoek van het nieuwe en tot organische verderontwikkeling van het oude aanwezig is. Het groeien boven het eigen standpunt uit moet de kritische houding tegenover dit standpunt in zich sluiten. Van de oude grenzen, en dat wil zeggen van de oude weigeringen, wordt afstand gedaan. De eigen negatie wordt genegeerd. De uiterlijke dialectische gebeurtenis, de ontmoeting met het nieuwe, wordt met een innerlijke dialectische gebeurtenis beantwoord, n.l. met de verdere ontwikkeling van de eigen reactiebasis.

Ieder, die eenmaal van de ene politieke overtuiging of wereldbeschouwing is overgegaan naar een andere, weet wat dit betekent, - voorondersteld, dat hij werkelijke doeleinden heeft verruild en niet slechts de middelen van een gelijkblijvend doel (b.v. van zijn eierzucht).

Meestal kan de versmelting van de tot nu toe werkzame en steeds starrer geworden karaktergrenzen niet zonder innerlijke crisis en dikwijls ook niet zonder uiterlijke catastrofe worden bereikt. Wat doel was (de thesis), moet middel worden en wat tot nu toe werd bestreden (de antithesis), wordt nu eveneens als middel erkend van een gemeenschappelijk, hoger geordend en nieuw doel. De oude grens wordt niet

onwerkzaam, maar ze verbleekt tot een simpel onderscheid. Zo b.v. hebben de politici van de enkele Duitse staten na 1870 hun particularisme moeten overwinnen en stellen onder het hogere standpunt van de rijkspolitiek. En misschien zal in Europa in de volgende decennia menig politicus het standpunt van zijn landspolitiek moeten overwinnen en ordenen onder de hoger grijpende gedachte der continentale politiek. Maar ook dat zal bezwaarlijk zonder innerlijke crises en zonder uiterlijke catastrofes kunnen worden bereikt.

De vanzelfsprekende plicht (die dan ook vanzelf werkzaam is) tot nationale verdediging begint, waar de werkelijk aanwezige ondergangsgrenzen, niet echter waar de collectieve dressaten worden bedreigd. Als Engeland zich de heerschappij over de Europese zeeën probeert te verzekeren, vecht het voor een levensvoorwaarde, wier gemis de Britse eilanden iedere dag in een uitgehongerde vesting zou kunnen doen veranderen. Het is daarom uit karakterologische gronden onvermijdelijk, dat iedere Brit, hetzij proletariër of lord, ieder ogenblik bereid is voor de Britse heerschappij ter zee zijn leven op het spel te zetten. Deze reactie is gedwongen, zij is onafhankelijk van de wil van de enkeling. Opvoeding en propaganda kunnen de gevoeligheid van deze karaktergrenzen verzachten of verscherpen, werkelijk veranderen kunnen zij ze niet.

Een dergelijke afweerreactie zou eerst zinloos worden, als door een hoger geordende karaktergemeenschap (niet door een verdrag tussen staten) de gemeenschappelijke ondergangsgrenzen der Europese volkeren in werking zouden zijn gesteld. Dan zou de volkenrechtelijke organisatie van deze nieuwe en veel omvattende karaktergemeenschap geen al te zware taak meer zijn. De innerlijke zekerheid en het wederzijdse vertrouwen in deze gemeenschap zou even vanzelfsprekend zijn, als die thans in de volksgemeenschap aanwezig is, - maar deze toestand kan slechts door de karaktercrisis van talloze enkelingen worden bereikt. En de karaktercrisis van de enkelingen wordt vermoedelijk slechts afgedwongen door catastrofes, die de werelddol schier dreigen te doen barsten. Zij treden, zoals de wereldoorlog heeft getoond, eerst in, niet als de nationale voor een deel reeds antieke karaktergrenzen in gevaar komen, maar als de feitelijk werkzame economische ondergangsgrenzen der aardbewoners wankelen; als algemene economische crises dreigen, die iedere enkeling voor de mogelijkheid van de hongerdood stellen.

Hiermede duiken ook in de karakterkunde de problemen op, die voortspruiten uit de laagsgewijze sociale indeling der huidige mensheid. Eerst als deze vragen mee in beschouwing worden genomen, valt te begrijpen, voor welke opgaven de menselijke karakterontwikkeling in de eerstvolgende decennia staat.

23. Klassekarakter

De middeleeuwen kenden bijna uitsluitend arbeidsgemeenschappen, die tegelijk levensgemeenschappen waren. De heer nam de verantwoording op zich voor het lichamelijke en ook voor het zielenheil van allen, die hem trouw gezworen hadden. En de knecht zette voor de heer zijn leven op het spel. De trouw der mannen en de trouw van de leider jegens de geleiden gold in het economische leven net zo als in de politiek. Het waren onverbiddelijk werkzame ondergangsgrenzen, die deze veelomvattende inzet afdwongen. Verraad betekende de ondergang zowel van de verrader als van de verradene.

Toen veranderden de tijden. De leenheer werd grootgrondbezitter. Of bij zijn arbeiders kon voeden of niet, hing niet meer van de beiderzijdse dapperheid en trouw af, maar van de graanprijzen in Argentinië en Canada, en van de douane politiek van het eigen land. Zolang de feodale karaktergrenzen gelden, zal de landheer zijn lieden ook in slechte tijden bij zich houden. Eens op een dag staat hij voor de vraag, om ze óf weg te zenden en door machines te vervangen, óf met hen te gronde te gaan. De ondergangsgrens heeft zich verkeerd. Vroeger ging te gronde, wie de trouw verbrak, nu gaat te gronde wie zijn lieden trouw blijft.

Wie het moet opgeven, wordt door anderen vervangen, en spoedig zijn alle bedrijven in handen van mensen die de nieuwe karaktergrenzen laten gelden. De feodale trouw leeft alleen nog maar in boeken. De werknemers voelen zich door de werkgevers verraden, net zoals de werkgevers zich door de tijd, door de regering of ook door God verraden voelen. Wat men als vanzelfsprekende karaktergrens in zich droeg, en wat men van jongs af aan had geleerd, de trouw jegens de werkgever, was kapot. Geen nog zo eerlijke inzet beschermde de arbeider tegen het ontslag, en waar de heer niet wilde ontslaan, ontsloeg spoedig daarop de curator in het faillissement.⁷² De chaos van deze karaktercrisis vult de gehele 19de eeuw. De werkelijkheid dwong iedereen steeds meer en meer om de individualistische moraal te belijden: "Ieder is zichzelf het naast!" "Wie de ander beschermt, gaat ten grondel" - Spoedig echter toonde de ervaring, dat wie slechts aan zichzelf dacht, eerst goed te gronde ging. Het individualisme stootte op zijn ondergangsgrens, nog voordat het zich kon doorzetten, - het was van de aanvang af een dwaling. Iedere enkeling ging gebukt onder de concurrentie van de ander. De arbeiders boden zich beneden de prijs aan op de wereldmarkt, en de werkgevers ondervroegen bij de verkoop van hun waren. Het verval der gemeenschap leidde tot steeds meer ellende voor de enkeling. De wassende nood echter, die gemeenschappelijk was, deed nieuwe gemeenschappelijke ondergangsgrenzen ontstaan. De eerste werklozen reeds, die samenschoolden, beleefden - weliswaar nog geheel onbewust - de nieuwe ondergangsgrens, die steeds duidelijker naar voren trad: de solidariteit van het proletariaat. En de ondernemers, die zich nog moesten aaneensluiten, niet alleen tegen arbeiders, maar ook tegen de kopers en de regeringen, stonden eveneens voor het alternatief; óf de bestaande ondergangsgrens van het individu overwinnen (de ik-zuchtige belangenpolitiek van allen tegen allen) óf werkelijk te gronde gaan. Een grappenmaker heeft de positie der individualisten zo treffend gekenmerkt door het noodsein "SOS". De oorspronkelijke betekenis "Save our Souls!" draaide hij om in de bedreiging "Solidariteit of Sanatorium!" In deze drie woorden ligt het geheim van alle karaktercrises van onze tijd.

De solidariteit van het proletariaat treedt niet alleen in het bewustzijn van de proletariërs zelf, maar ook bij de bezitters steeds duidelijker naar voren en de angst voor het proletariaat brengt de bezitters, of zoals men misschien juister zegt de beschaafden, n.l. allen, die niet proletariër willen zijn, tot bewust zijn, dat ook zij een ondergangsgrens hebben, die nu wordt bedreigd: de dictatuur van het proletariaat zou aan al het burgerlijke leven een einde maken. Daarom is er in onze tijd

⁷² Dat in de feodale tijd enkele verraders niet te gronde gingen, maar integendeel tot macht en aanzien geraakten, bewijst niets tegen de primair aanwezige ondergangsgrens van het feodalisme: "Verraad is de dood". Het bewijst slechts, dat de feodale levensorde zich nimmer zonder hiaten heeft laten gelden. Evenzeer zegt het economisch succes van talrijke individualisten in de kapitalistische orde niets tegen het foutieve van de individualistische ondergangsgrens: "Medelijden is de dood". Het laat in tegendeel goed blijken, dat alle individualisme schijn is, omdat juist dit succes het begin van de crisis in zich verborgen houdt.

nauwelijks nog een karakter te vinden, waarin niet één der beiden ondergangsgrenzen werkzaam is, of werkzaam was: vóór of tegen het proletariaat! Men kan de onverbiddelijkheid van deze grenzen tot in kleinigheden vervolgen. Aan de ene kant vanaf Shakespeare's Coriolanus die "de stinkende mutsen" van het gemene volk niet mocht lijden, tot de verontwaardigde dames, die hun angst voor de revolutie verbergen achter weldadigheid en sociaal geweten, en aan de andere kant vanaf de communistische propagandist met de groten mond tot aan de wetenschappelijke blindheid, die zelfs nog een reus als Lenin verhinderd heeft, de probleemstelling van Kant en Hegel juist in te zien.⁷³

Vergelijkt men de karakterologische ondergangsgrenzen uit de feodale tijd, die door het begrip trouw zijn gekenmerkt, met de ondergangsgrenzen van de tegenwoordige tijd, die door het begrip solidariteit worden samengevat, dan blijkt het volgende: De trouw stelt een synthese voor. Trouw bewees men een geheel, dat als zodanig levensvatbaar was.

Het kwam er op aan het te beschermen tegen vijanden van buiten, maar men had daarvoor deel aan een gemeenschappelijk iets, dat economisch, politiek en geestelijk zichzelf droeg (men denke b.v. aan het hof der Carolingers, aan de graafschappen en hertogdommen, tot aan de eerste absolutistische staten). De hedendaagse solidariteit geldt daarentegen als een antithese. Men neemt door haar slechts deel aan een helft van de economische en politieke totaliteit. Zij is daarom noodzakelijkerwijs vechtlustig, en haar doeleinden moeten in overeenstemming zijn met de voorlopige belangen van deze halfheid; zij moeten echter met het grote doel van het geheel in tegenspraak zijn. De klassendoeleinden moeten daarom tot collectieve dressaten verworden, des te meer en des te krampachtiger er aan wordt vastgehouden. De "dictatuur van het proletariaat" is een dergelijk collectief dressaat, net als de "economische vrijheid van de enkeling". Wel bleken beiden aanvankelijk werkelijke belangen te zijn, d.w.z. het onvermijdelijke antwoord dat door subjecten wordt gegeven op de bedreiging van de werkelijk bestaande ondergangsgrens. Maar net zoals het individualisme reeds op het ogenblik van zijn ontstaan was verouderd, is de klassenstrijd reeds verouderd, als hij begint. De herkolologische regel: "Wie *niet* voor zijn klasse vecht, gaat te gronde," slaat gauw om in de tegengestelde regel: "Wie voor zijn klasse vecht, gaat te gronde." De klassenstrijd negeert het gemeenschappelijk belang van het geheel. Wie deze negatie eerst negeert, wie de klassenstrijd bevecht, stelt zich productief in dienst van het geheel.

Er bestaan twee uitwegen uit de spanning der antithese. De ene uitweg (die doodloopt) bestaat uit het katathetische teruggrijpen naar de voorafgegane toestand. Karakterologisch merken we dit in ons geval door de morele veroordeling van de klassenstrijd, door het schelden op de kapitalisten en proletariërs, door het egoïsme van alle enkelingen en door het mislukken van alle gemeenschapsleven. Boven het schelden echter en boven enige romantische utopieën komt de katathese niet uit. De karaktergrenzen, die door de onverbiddelijke vooruitgang van het leven zijn overwonnen, laten zich niet meer trekken. En hun overwinning blijkt niet, zoals de moedelozen menen, een verarming des levens, maar een verrijking te zijn. De grenzen worden niet verdoezeld, maar ze worden als onderscheid "opgeheven". Zij

⁷³ Marx-Studien. Bd. 4. Wien 1922. Pag. 101: Adler en Hilferding: "Onder een klasse verstaan we dus die gemeenschap van belangen van een mensengroep, die tenslotte wordt bepaald door haar gelijke positie in de maatschappelijke productie. Omdat van deze laatste de aard en de omvang van de bevrediging van hun levensbehoeften afhangt, zou ik, om een korte uitdrukking te hebben, deze groep van belangen, de maatschappelijke levensbelangen der klasse willen noemen.

vormen de innerlijke rijkdom van onze cultuur, maar niet, als ze katathetisch worden vereeuwigd, maar alleen, als het ons gelukt, hen synthetisch te overwinnen. De andere uitweg uit de antithetische spanning bestaat uit de productieve synthetische overwinning van de juist nog onoverwinnelijk lijkende grens. De proletariër die gisteren aan eigen lichaam ondervinden moest, dat hij te gronde gaat als hij niet solidair met het gehele proletariaat ingrijpt in de klassenstrijd, beleeft vandaag dat hij te gronde gaat, als het hem niet gelukt de klassenstrijd in zich te overwinnen. En het zelfde geldt voor de burger: hij moet in zich de angst voor de nieuwe economische ordening overwinnen, of hij zal leegbloeden in de strijd om de productiemiddelen.

De oorzaak voor deze laatste en zwaarste teleurstelling (de schadelijkheid der klassensolidariteit) ligt op karakterologisch gebied, terwijl de oorzaak voor de eerste teleurstelling (de schadelijkheid van de trouw aan de vazal) op economisch gebied lag. Doch daarover zal nog gesproken worden. Hier gaat het er slechts om, dat na het vertwijfelen aan de klassensolidariteit het niet meer mogelijk is te vluchten naar de trouw aan de vazal. Er blijft niets anders over dan de synthetische weg voorwaarts te zoeken. Deze weg leidt echter door een drievoudige karaktercrisis. In de eerste plaats stort in elkaar, wat nog aan nationale ondergangsgrenzen aanwezig is, in de tweede plaats wat ondertussen het klassen karakter voor ondergangsgrenzen heeft geschapen, en ten derde stort ineen wat steeds weer opduikt als ondergangsgrens van het ik-zuchtige individu. De nieuwe karakterstructuur echter, die uit deze chaos ontstaat, is in omtrekken reeds thans te bepalen. Zij wordt gekenmerkt door de verantwoordelijkheid voor moeder aarde.

24. Collectieve crisis

Een mens, die ongeveer zestig jaren leeft, heeft in het verloop van deze tijd niet alleen zijn eigen veranderingen van kind tot volwassene en tot grijsaard door te maken, maar bovendien de veranderingen van zijn tijdperk, waarvan hij beweren zal, dat ze in de historie nimmer zo stormachtig zijn verlopen, als juist in de tegenwoordige tijd. Het lot van de enkeling, de vorming van zijn persoonlijke karaktergrenzen, hun verstarring, hun oplossing en hun overwinning valt samen met het lot van de collectiviteit, de groep, waartoe hij behoort. En in het lot van deze groep kruisen elkaar weer de karaktergrenzen der volksgemeenschap en der sociale klassen met hun typisch verloop van vorming, verstarring, oplossing en overwinning. Overal echter, waar in de crisis van een groepsformatie de vroegere ondergangsgrenzen nog slechts dode dressaten blijken te zijn, worden ze door de oudere generatie angstig in stand gehouden en door de jongeren onder de voet gelopen. De ouderen menen, zowel als enkeling als als gemeenschap niet zonder die dressaten te kunnen uitkomen. De jongeren menen door hen te worden vernietigd, en daarom ontstaat in hen het tegen-dressaat: *"We moeten de oude orde omwerpen, anders gaan we te gronde"* - De typische karakterstructuur der oude en jongere generatie vindt men in alle trekken weer terug, als men de klassenstrijd karakterologisch analyseert. De bezittende klasse komt in haar neiging tot angstigheid, tot niet willen verstaan en zedelijke verontrusting, overeen met het type der oude generatie. Het proletariaat in zijn agressief wantrouwen tegen al het oude en in zijn blinde hoop op een komend paradijs komt overeen met de jongere generatie.

Het oudere karakter probeert een synthese vast te houden, die niet meer houdbaar is. Het jongere karakter neemt het op voor een antithese, die hem bij vergroting een synthese toeschijnt. Beide zijn noodzakelijkerwijze onproductief. Zowel de reactie (in politieke zin des woords) als de revolutie betekenen katathetische oplossing, verstarring in de negatie en onvruchtbaarheid. Want iedere enkeling, die zich reactionair of revolutionair voelt, huldigt de formule "ik heb gelijk". Hij komt, als hij zich aan zijn partij geeft, ten slotte slechts voor zijn ik op. Hij vecht voor de dressaten, die sedert de eerste crises van zijn kindertijd in hem heersen. Karakterologisch maakt het geen verschil, of iemand op het standpunt staat: "Ik vecht voor troon en altaar, omdat ik (omdat mijn persoonlijk ik) anders niet kan bestaan," of dat zijn standpunt luidt: "Ik vecht voor de dictatuur van het proletariaat, omdat ik (omdat mijn persoonlijk ik) anders niet kan bestaan." - En ook de overlopers, de beschaafden aan de zijde van het proletariaat, en de proletariërs in de burgerlijke partijen, vormen hierbij geen uitzondering. Wat hen tot de strijd dwingt, zijn hun dressaten, en de dressaten staan in dienst van hun ik. Men vrage eens aan een politiek geïnteresseerd mens, in hoeverre en waarom hij van de juistheid van zijn standpunt overtuigd is. Men analyseer regelrecht met behulp van invallen en dromen, de regels van zijn reactiebasis, en men zal vinden, dat de schijnbaar zo goed overlegde politieke bedoelingen van de rijpe mens in alle wezenlijke stukken bepaald worden door lotgevallen uit de prille jeugd, die met politiek niet het minst te maken hebben. De een helpt altijd de onderdrukten, de andere voert oppositie wat het ook koste, de derde staat steeds aan die zijde, die waarschijnlijk winnen zal, de vierde bewondert vol overgave al wat oud en eerwaardig is, de vijfde vecht altijd voor het nieuwe en laat het weer waaien, als hij het tegen iets nog nieuwers kan verruilen. Zolang het standpunt "ik heb gelijk" nog de reactiebasis beheerst, kan door uitwendige catastrofes weliswaar de overgang van de ene partij naar de andere worden afgedwongen - zo gaat de bourgeois en de bedilde ambtenaar tot het communisme over, en zo wordt de rijk geworden proletariër reactionair - maar de doodsheid, de starheid en onvruchtbaarheid van de politieke houding blijft hetzelfde als vroeger. Door de uiterlijke catastrofe is de innerlijke crisis weliswaar dreigend dichtbij gekomen, maar door de overgang van de ene partij naar de andere partij kon ze nog een keer vermeden worden. Verschillende middelen, die op gelijke hoogte staan, kunnen tegen elkaar verruild worden, ook als ze elkaar schijnbaar weerspreken: zij dienen alle het zelfde doel, n.l. in ons geval, het behoud van het ik en het "ik heb gelijk".

Eerst als de crisis niet meer kan worden ontlopen, als niet alleen het oude en het nieuwe standpunt, maar ook ieder ander standpunt ontoereikend blijkt te zijn, eerst als het totaal van alle ervaringen, waarop men tot nu toe was aangewezen, principieel als waardeloos ontmaskerd wordt, als dus de mens niet alleen aan zijn wereldbeschouwing en aan alle wereldbeschouwingen twijfelt, maar - wat nog bitterder is - absoluut geen houvast meer heeft aan zichzelf, aan zijn levensmogelijkheid en aan zijn eigen karakter - eerst dan komt er ruimte vrij voor de doorbraak van het nieuwe, dat steeds maar weer en onophoudelijk op wil rijzen uit de schoot des levens.

Zolang nog de starheid der dressaten, de eisen van het ik en de angst voor de ikloosheid in de weg staan, blijft de productiviteit van het leven beperkt tot enkele loten, die af en toe ontspruiten aan de kleine crises van het lot van de enkele en die dan dadelijk door het ik worden misbruikt in de dienst van een ik-zuchtige eis. Als echter de gehele ik-zuchtige structuur ineens stort, raakt het subject uit de ketens, die

het zich zelf gesmeed heeft, vrij. En als in honderdduizenden tegelijkertijd het zelfde geschiedt, als de uiterlijke catastrofes allerwegen de innerlijke crisis oproepen, dan breekt uit dezelfde vertwijfeling overal de zelfde productiviteit zich baan. De geschiedenis der mensheid treedt in een nieuw stadium, en waar juist nu nog de chaos scheen te heersen, tekent zich de mogelijkheid en de noodzakelijkheid van een nieuwe orde af, die echter op een hoogte ligt, waarvan men vóór de crisis niets kon vermoeden.

Men denke zich een middeleeuwse mens in, verplaatst in onze tijd, en men zal begrijpen, wat de productiviteit van het karakter in de cultuurgeschiedenis betekent: groeiend inzicht, groeiende verantwoordelijkheid en een toenemend aantal van mislukkingen, die de enkeling op zich moet laden, als het geheel fouten begaat. Het net van oorzaak en gevolg wordt groter. Het omspant reeds de gehele aarde, en de mazen worden steeds dichter. De delen ontkomen steeds minder aan het lot van het geheel. Tegelijk echter groeit het net van middeldoelverbindingen: de nood rijst steeds meer en meer, en de mogelijkheden de nood te verhelpen, nemen in de zelfde mate toe. In de middeleeuwen kon de enkeling zich slechts voor de kring van zijn allernaaste omgeving verantwoordelijk voelen. Een hertogdom was al bijna onoverzichtelijk, en het Duitse rijk was een abstract begrip, dat aan het metafysische grensde. Voor ons is de aarde een concrete eenheid, zoals een boerenerf en een fabriek. Wij moeten ons voor haar verantwoordelijk voelen en aan de vorming van haar lot medewerken - of wij zullen te gronde gaan.

Het klassenkarakter betekent het praktisch doorleefde verantwoordelijkheidsgevoel voor de ene helft der mensenmaatschappij. De verantwoording voor de mensheid als geheel wordt weliswaar als theorie reeds beschouwd; maar ze wordt niet verwerkelijkt. En ze kan niet verwerkelijkt worden, zolang nog in de individuele karakters de klassendressaten bestaan. *Het proletariaat heeft blijkbaar de taak, door de overwinning in de klassenstrijd zichzelf op te heffen.* En de burgerlijke cultuur beweert van haar kant eveneens, dat ze de verantwoordelijkheid voor de gehele mensheid op zich wil nemen. De gehele wereld zou deze cultuur deelachtig worden. Beide beweringen zijn lege dressaten. Want de proletariër kan (net als de jongeling) de geweldige gedifferentieerde structuur van het hedendaagse leven slechts als vijand van buiten af bestuderen; en meer nog: hij is niet in staat (in tegenstelling met de jongeling) in haar op te groeien. Wordt hij door de ontwikkelingsnoodzaak toch omhoog gedrongen in de grote en subtiële organisatie der verantwoordelijken, hetzij in een industrieconcern, hetzij in een staatsregering of in het wetenschappelijk onderzoekswerk, dan leert bij eerst onder zware geboorteweëën het ene, wat hij als proletariër niet leren mocht, namelijk dat de tegenstander evenveel recht heeft als hij zelf, dat het er niet op aankomt om radicaal door te zetten, maar om zich en de ander te laten gelden, teneinde de onvruchtbare strijd tussen these en antithese met een productieve synthese te overwinnen. Daardoor heeft hij tegelijkertijd zijn eigen antithese, n.l. de burgerlijke cultuur erkend, zijn eigen klassengrenzen overwonnen en zijn eigen innerlijke structuur verruimd - hij is een sociale verrader geworden. Het zelfde overkomt de burgerlijke, die het leven dwingt om met de vijand (die bij nimmer tot onderhandelen waardig achtte) aan dezelfde tafel te zitten ter onderhandeling. Ook bij hem raakt het starre "ik heb gelijk" door een zware innerlijke crisis verloren. Het slaat eerst meestal om in een "Jij hebt gelijk en ik heb ongelijk", - de burger wordt een (schijnbaar) revolutionair. Dan breekt door een tweede crisis het inzicht baan "ook de revolutie heeft ongelijk" en eerst uit de volledige vertwijfeling, die in de bewering huist, dat allen ongelijk hebben, en dat niets meer zinvol is, duikt het

nieuwe verantwoordelijkheidsgevoel naar boven, dat bereid is, trots alle dwalingen en teleurstellingen, productief mee te werken en mee te bouwen aan het lot onzer aarde.

Eerst daar waar de proletariër, die er geen meer is omdat hij de klassenstrijd overwonnen heeft, en waar de burgerlijke, die er geen meer is omdat hij de angst voor de revolutie overwonnen heeft, elkaar vinden in het zuivere besef van wat nodig is, - en ook dit besef is eerst mogelijk, als de klassenvooroordelen overwonnen zijn, - eerst daar kunnen wegen worden ontdekt, die leiden naar een succesvolle en radicale vervorming van ons uiterlijk en innerlijk leven. Zolang we de synthese niet hebben, die ervaring en moed, oude cultuur en jonge spankracht, uiterste differentiatie en eenvoudige productiviteit met elkaar weet te verzoenen, zolang blijven we blootgesteld aan uiterlijke catastrofes en innerlijke crises, die ons tot rijping moeten brengen. We kunnen slechts vermoeden, waar het op aan komt, we kunnen ons slechts voorbereiden, maar we kunnen ons niet veranderen, als niet de crisis over ons losbarst. Maar wie de ogen open maakt, ziet dat hij er midden in staat en dat hij er zich niet meer aan onttrekken kan, tenzij hij zich aan het leven zou onttrekken. We zullen allen zonder uitzondering de pas voorwaarts moeten wagen, en wie de dingen goed kan beseffen, ziet in, dat er meer mensen dan het zelf weten, de schrede reeds gewaagd hebben. Het volkskarakter ontdoet zich van de starheid van zijn grenzen, maar de grenzen zelf blijven behouden als vruchtbare bestanddelen in de gedifferentieerde cultuur van het geheel. Het klassenkarakter ontdoet zich van de starheid van zijn grenzen, zijn grenzen blijven echter niet behouden, maar zij lossen zich op in de steeds groeiende, weer samensmeltende en zich weer opnieuw vormende structuur van het leven hier op aarde. Wie vandaag werkgever is, kan morgen werknemer zijn, en omgekeerd. Het individuele karakter ontdoet zich van de starheid van zijn grenzen en blijft enerzijds door zijn individuele kundigheden intact, zoals in het volkskarakter, en anderzijds vervormt het zich in de stroom des levens zoals bij het klassenkarakter. Jong-zijn en oud worden, wil zeggen het enge standpunt van de revolutionair verruilen met het enge standpunt van de reactionair. Eeuwig jong blijven of van het begin af een grijsaard zijn, wil zeggen, eeuwig eng blijven en zich vastklampen aan de katathese. Ouder worden door crises heen worstelen, rijker en rijper worden en toch niet verstarren, de ervaringen van de ouderdom synthetisch verbinden met de belevingsmogelijkheid der jeugd, wil zeggen moedig blijven, dat wil zeggen het vertrouwen in het leven niet verliezen, ook waar geen uitweg meer zichtbaar is, en dat betekent, ook in de zwaarste crisis niet twifelen aan de zin van het geheel. De moed voor dit geloof verzamelen, of te gronde gaan, - dat is, wat het leven van ons verlangt.